

ER-VIL-KAN

Et styrkebasert rus- og livsmestringsprogram

Aage Aagesen og Bjørn Harald Brekke Ander (red.)

Kriminalomsorgens høgskole
og utdanningssenter KRUS

Utgitt av:

Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS
Solheimsgata 21
2000 Lillestrøm
www.krus.no

Copyright: Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS, Lillestrøm 2022

1. utgave, 1.opplag

ISBN 978-82-8257-062-6

Layout: Aage Aagesen og Bjørn Harald Brekke Ander

Logo og symboler for samlingene: Molberger A/S

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Innhold

Forord	6
Kort om håndboken	8
DEL 1 - KUNNSKAPSRUNNLAG FOR ET STYRKEBASERT RUS- OG LIVSMESTRINGSPROGRAM	12
Kapittel 1 - Hvorfor og hvordan lage et rus- og livsmestringsprogram for norsk kriminalomsorg?	12
All sann hjelp begynner med en ydmykelse.....	12
Å legge til rette for egen innsats – styrende dokumenter og formålet med Er-Vil-Kan.....	13
Hvorfor lage et nytt program for rusmestringsenhetene?	15
Utforming av programmet – en samskapende prosess?	15
Hvem er i målgruppa til Er-Vil-Kan?	17
Kjennetegn ved målgruppa - behov og motivasjon for å søke hjelp under straffegjennomføring	18
Hva er «riktig motivasjon» for å delta i Er-Vil-Kan?	19
Prinsipper for utformingen av ER-VIL-KAN	20
Et kunnskapsbasert program	20
Et <i>helhetlig</i> program.....	22
Et <i>fleksibelt</i> program	23
Kapittel 2 - What-works og desistance-forskning -Kunnskapsgrunnlag og implikasjoner for praksis	26
What-works og tidligere programvirksomhet - lærdom og kritikk av denne.....	26
Fra Nothing Works til What Works?	27
Kritikk av R-N-R-modellen og programmer basert på What-works	29
Noen kjennetegn ved virksomme tilbakeføringsprogrammer for rus- og kriminalitetsforebygging	30
Tidligere programvirksomhet for målgruppa i norsk kriminalomsorg, og noen andre relevante studier	33
Hva kan vi lære av suksesshistoriene? Desistance-forskning og implikasjoner for praksis	38
Strukturelle vendepunkt, kognitive skift og aktørskap	38
Narrativ identitet	40
Handling-, identitet, tilhørighet – ulike aspekter eller faser i prosessen?	42
Desistance og recovery	44
Implikasjoner for praksis.....	45
Mål og utviklingsområder i Er-Vil-Kan relatert til desistance-orientert praksis:.....	47
Kapittel 3 - Good Lives Model som overordnet rammeverk for Er-Vil-Kan	50
Grunnleggende antagelser i GLM	51
Hjelperens rolle i Good Lives Model og Er-Vil-Kan.....	53
De 7 godene i Er-Vil-Kan.....	53

I – Kartlegge den enkeltes individuelle preferanser og forhold til godene - «Å begynne der den andre er»	54
II - Jobbe med å identifisere og utvikle psykologisk og sosial kapasitet	55
III - Utvikle en plan for å oppnå godene på måter som ikke skader en selv eller andre	56
IV - Adressere risiko som kan hindre, skape vanskeligheter, og livsproblemer	57
V - Skreddersy videre oppfølging og tilrettelegging for å kunne implementere planen.....	60
Litteraturliste kapittel 1-3:	62
DEL 2 - HVORDAN KAN JEG TA ER-VIL-KAN I BRUK?	68
Kapittel 4 - Gruppededelse i Er-Vil-Kan.....	70
Refleksjon over gruppededelse og egne erfaringer	70
Hvorfor grupper? Hensikten med ulike typer grupper og gruppededelse.....	70
Å få frem grupper som ressurs – Gruppededelse og kjennetegn ved de ulike fasene av programmet	72
Fase 1: Identitet	72
Fase 2: Kunnskap.....	76
Fase 3: Kontekst	79
Avslutning.....	79
Oppsummering av viktige punkter for gruppededelse som fremmer grupperas styrker	81
Kapittel 5 - Refleksjoner og anbefalinger knyttet til planlegging og gjennomføring av gruppeforløpet	82
Før oppstart: Hva bør jeg tenke på når jeg setter sammen grupper i Er-Vil-Kan?.....	82
Strukturen i programmet og samlingene	87
Programlengde og ulike gruppeforløp: Hva bør jeg tenke på når jeg planlegger tilpassede kortere programgjennomføringer?.....	88
En liten brukerinstruksjon til gjennomføringsmanualen	92
Litteraturliste kapittel 4-5:	95
DEL 3 - GJENNOMFØRINGSMANUAL	96
Kapittel 6 - Arbeid med identitet.....	97
Samling 1 – Oppstart.....	99
Samling 2 – Min fremtid.....	107
Samling 3 – Mine verdier	119
Samling 4 – Rusen og kriminalitetens funksjoner.....	127
Samling 5 – Rusen og kriminalitetens konsekvenser	145
Samling 6 – Mine primærgoder	169
Samling 7 – Mine muligheter	189
En kort teoretisk innføring før samling 8 – Bygging av Mestringstillit	197

Samling 8 – Min mestring.....	199
Samling 9 – Individuell samtale: Identitet	207
Kapittel 7 – Arbeid med kunnskap.....	210
En kort teoretisk innføring før samling 10 – Emosjonsfokuset terapi	213
Samling 10 – Følelser	215
En kort teoretisk innføring før samling 11 og 12 – Selvregulering og risikosituasjoner	265
Samling 11 – Hjernens – Det varme systemet	270
Samling 12 – Hjernens – Det kalde systemet	289
En kort innføring før samling 13 – Selvhevdende og konfliktdepende kommunikasjon.....	299
Samling 13 – Kommunikasjon	301
Kapittel 8 – Arbeid med kontekst.....	318
Samling 14 – Nettverk: Hjelp og sosial støtte.....	321
Samling 15 – Nettverk: Familie og nære relasjoner	355
En kort teoretisk innføring før samling 16-19.....	375
Samling 16 – Fysisk aktivitet og kosthold	379
Samling 17 – Arbeid og utdanning.....	391
Samling 18 – Økonomi og gjeld	403
Samling 19 – Bolig og nærmiljø	433
Samling 20 – Individuell samtale: Min plan.....	441
Samling 21 – Mitt håp	449
Samling 22 - Avslutning	457
Litteraturliste kapittel 6-8:	466

Forord

Mange domfelte som soner en straff i kriminalomsorgens enheter, har sammensatte levekårsutfordringer som krever helhetlige tiltak. ER- VIL-KAN er et nytt program utviklet av Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS for rusmestringsenhetene i norske fengsler. Med ER-VIL-KAN har vi fått et solid kunnskapsbasert, helhetlig og fleksibelt rus- og livsmestringsprogram som kan bidra til å støtte personer på veien bort fra kriminalitet og skadelig bruk av rusmidler.

En styrke med akkurat dette programmet er fokuset på jobbing med kriminalitet og rus parallelt, og at metodikken er tilpasset norske forhold. Programmet er også i en særstilling knyttet til at det gjennom gruppesamtaler og individuelle tilpasninger er rom for å utvikle skreddersydde opplegg med den domfeltes behov i sentrum. På denne måten sikres viktig brukerinvolvering.

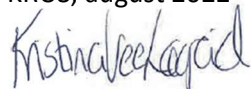
De tre første pilotene ble igangsatt i 2019, og i dag har 17 fengsler fått opplæring i programmet. Målgruppen er domfelte med relativt krevende utfordringer, og som har flere fengselsopphold bak seg. I utgangspunktet er programmet utviklet for menn, men kan også tilpasses kvinner.

Å utvikle et program er et omfattende arbeid, og denne håndboka er et utstrakt samarbeid mellom en rekke personer. KRUS vil rette en stor takk til alle ansatte og programdeltagere som har bidratt med direkte tilbakemeldinger og forslag til å forbedringer. Deres deltagelse har vært avgjørende for utformingen av innholdet i programmet. Prosjektansvarlig Aage Aagesen KRUS og Bjørn Harald Brekke Ander Tyrilistiftelsen har gjort en svært god jobb med utforming av den endelige versjonen av innholdet. Basert på den samskapende prosessen som har ligget til grunn (nærmere beskrevet i kapittel 1), har de sammen skrevet håndbokas del 3 (gjennomføringsmanualen). Kapittel 1-3 er forfattet av Aage Aagesen, mens Brekke Ander har bidratt med innspill og er medforfatter på kapittel 4-5.

Flere dyktige medarbeidere ved KRUS og eksterne institusjoner har bidratt med verdifulle innspill underveis i arbeidet. En særlig takk til Christine Friestad KRUS/SIFER, som har bidratt med veiledning i hele skriveprosessen. Hilgunn Olsen, Klaus Bergander ved KRUS, samt Rose Boyle ved UiO har bidratt med en intern fagfelleevaluering av kapittel 1-3, mens Anne Natrud KRUS har kommet med tilbakemeldinger på håndboka i sin helhet. Takk også til Sven Lystad som har bidratt med korrektur, og Trond Martinsen og Hege Lauritzen ved KRUS for innspill i oppstartsfasen av prosjektet.

Vi håper denne håndboken vil være et godt verktøy både for kriminalomsorgens ansatte og domfelte i målgruppen.

KRUS, august 2022

Kristina Vee Lægroid

Direktør

Kort om håndboka

Velkommen til denne håndboka! Målet med håndboka er å tilføre nye ressurser og innfallsvinkler som kan bidra til kvalitet i tjenestene for målgruppa til Er-Vil-Kan. Vi håper innholdet blir en inspirerende og nyttig ressurs for deg, og at praksisen som utvikles på bakgrunn av innholdet er til hjelp for de du jobber med. Det er derfor vi har laget Er-Vil-Kan.

Er-Vil-Kan er et styrkebasert rus- og livsmestringsprogram for personer som ønsker å orientere seg bort fra et liv preget av rus- og/eller kriminalitet. Programmet er spesielt utviklet for rusmestringsenhetene i norske fengsler. Innholdet kan også benyttes i andre deler av straffegjennomføringen, eller i andre settinger med lignende målgrupper, som rusbehandling, frivillige organisasjoner, arbeidsmarkedstiltak, behandlingsstøttende tiltak i kommunen osv.

Kriminalomsorgen har et ansvar for å legge forholdene til rette for at personer under straffegjennomføring kan gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger (Lov om gjennomføring av straff (straffegjennomføringsloven) §3), mens formålet med rusmestringsenhetene er «å gi et tilbud om rehabilitering og behandling, som kan gjøre innsatte bedre i stand til å mestre sitt rusproblem og egen livssituasjon.» (Rundskriv KDI 10/2013). Behandlingen skjer her i regi av spesialisthelsetjenesten, mens kriminalomsorgen inngår i et tverrfaglig samarbeid for å arbeide med rehabilitering og legge til rette for behandlingen (Helsedirektoratet & Kriminalomsorgsdirektoratet, 2016). Er-Vil-Kan skal være en ressurs for å arbeide i tråd med disse formålene. Målet er at programmet kan inngå i, og styrke et helhetlig og individuelt tilpasset innholds- og tilbakeføringsarbeid. Gjennom deltagelsen er vårt håp at den enkelte får mulighet til å starte en personlig, sosial og praktisk prosess, med mulighet for å reflektere over sentrale spørsmål og finne mulige løsninger for veien videre.

Du som leser dette kan jobbe i forskjellige roller innenfor kriminalomsorgen, rusfeltet, helsevesenet, kommunen eller frivillig sektor. Det vi tror dere lesere har felles, er et ønske om å gjøre en god jobb med å støtte og hjelpe personer som ønsker å orientere seg i retning av et liv de finner givende og meningsfullt, uten å skade seg selv eller andre ved bruk av rusmidler eller kriminalitet. Det som er sentralt, er at du som skal arbeide med programmet etterstreber å leve opp til hensikten med programmet i tråd med den styrkebaserte, helhetlige og kunnskapsbaserte tilnærmingen som ligger til grunn gjennom denne håndboka. I sum er det vår intensjon at den praksisen som utformes på bakgrunn av Er-Vil-Kan skal bidra til at alle deltagere:

- Har en gjennomtenkt, håpefull og realistisk plan for hverdag og fremtid - i tråd med egne ønsker og preferanser.
- Har ferdigheter, ressurser og sosial støtte for å mestre nåværende og fremtidige muligheter og utfordringer på veien bort fra kriminalitet og rus.
- Har tilgang til arenaer for utfoldelse, deltagelse og muligheter for å etablere gode relasjoner og være en del av et fellesskap.
- Har en selvforståelse hvor det å skade seg selv eller andre gjennom kriminalitet, rusmiddelbruk eller annen skadelig atferd ikke lenger er en del av egen identitet.

Sannsynligvis vil prosessen for å tilegne seg og opprettholde alle disse faktorene være utenfor rekkevidde innenfor tidsrammen og omfanget av deltagelse i Er-Vil-Kan. Å lykkes med alle disse aspektene er først og fremst en prosess som hovedpersonen selv må ha eierskap og autonomi for å drive frem. Samtidig er det ikke en utelukkende *individuell prosess*, men en *sosial prosess* som

innebærer samhandling og tilstrekkelig nivå av hensiktsmessig sosial støtte. Er-Vil-Kan, kan i tråd med dette ses på som en start på en videre prosess.

Håndboka gir både en innføring i bakgrunnen og kunnskapen Er-Vil-Kan bygger på, samt konkrete beskrivelser for hvordan du kan legge opp gruppesamlinger, individuelle samtaler og egenarbeid for målgruppa. Vi har strukturert dette i tre deler og begynner med en beskrivelse av de ulike delene, slik at du lettere kan orientere deg videre. Lykke til med bruken av håndboka. Vi håper den vil berike dine møter med menneskene og arbeidet ditt for å støtte dem i deres prosesser.

Del 1 - Kunnskapsgrunnlag for et styrkebasert rus og livsmestringsprogram

Her får du en introduksjon til programmet, hvordan innholdet er utarbeidet og hvilken kunnskap og tradisjoner programmet bygger på.

I kapittel 1 gjøres det rede for hva som kjennetegner konteksten programmet er utformet for, noen kjennetegn ved målgruppa for programmet og noen overordnede prinsipper (kunnskapsbasert, helhetlig og fleksibelt) som har lagt føringer for den samskapende prosessen med å utforme Er-Vil-Kan.

I kapittel 2 tar vi et mer historisk tilbakeblikk og oppsummerer hvordan kunnskapen på feltet har utviklet seg internasjonalt og hva vi i dag vet ut ifra forskningen på feltet.

I Kapittel 3 får du en grundig introduksjon til Good Lives Model, som er det overordnede rammeverket Er-Vil-Kan bygger på. Her gjøres det rede for viktige prinsipper som er sentrale for å forstå den videre logikken og oppbyggingen av programmet i del 2 og 3. Perspektivene her vil også kunne bidra til en nyansert forståelse for hvor kompleks og sammenvevd problematikken knyttet til rus- og kriminalitet kan være og hvorfor det er sentralt å forstå den enkeltes situasjon og syn på risiko og beskyttelsesfaktorer fra hens eget perspektiv i forebygging av tilbakefall til kriminalitet.

Da teorigrunnlaget for programmet er omfattende, har vi underveis i denne delen også lagt inn noen anbefalinger til videre lesning. I gule bokser finner du også noen eksempler og frempek til hvordan forskningslitteraturen har lagt føringer for utformingen av programmet (del 3) og noen eksempler fra praksis som kan utdype forståelsen.

Del 2 – Hvordan kan jeg ta Er-Vil-Kan i bruk?

I denne delen av håndboka finner du anbefalinger for hvordan du kan ta Er-Vil-Kan i bruk. Dette handler både om prinsipper for gruppeledelse (kapittel 4) og refleksjoner og anbefalinger knyttet til planlegging og gjennomføring av programmet (kapittel 5). Siden Er-Vil-Kan er et fleksibelt program, skisserer vi noen ulike måter programmet kan gjennomføres på. Vi kommer også fortløpende med betraktninger knyttet til ulike vurderinger for hvordan du kan arbeide med å tilpasse innholdet til den enkeltes og gruppas behov. Dette innebærer blant annet ulike vurderinger knyttet til gruppesammensetning, oppstart og avslutning av grupper, samt en liten innføring i hvordan du orienterer deg videre i gjennomføringsmanualen hvor samlingene presenteres mer inngående (del 3).

Del 3 - Gjennomføringsmanual

Gjennomføringsmanualen gir en konkret beskrivelse av innholdet i hver gruppesamling. Beskrivelsene inneholder ulike øvelser og tips om hvordan du kan anvende materialet og lede gruppeprosessen for å utforme en styrkebasert praksis i din arbeidssetting. For enkelte samlinger presenterer vi også mer teoretiske perspektiver som er særlig viktige for den enkelte samlingen. Noen samlinger har også vedlegg som inneholder materiell du kan kopiere opp, klippe i og bruke i øvelser med gruppa.

Vi har valgt å skrive gjennomføringsmanualen med forslag til en klar struktur, med omtrentlige tidsangivelser for de ulike delene og øvelsene i hver samling. Gjennomføringsmanualen består nå av innhold til 20 gruppesamlinger, samt to individuelle samtaler. Som vi skal komme tilbake til flere steder i denne håndboka, må dette ses på som forslag dersom det passer din arbeidskontekst. Innholdet kan ellers benyttes fleksibelt for å tilpasses de lokale forholdene og de faglige vurderingene du gjør deg i møte med gruppas tilbakemeldinger og behov. I del 2 av håndboka finner du også to innledende kapitler knyttet til hvordan du kan ta gjennomføringsmanualen i bruk. Her presenteres noen refleksjoner og tips for gruppeledelse (kapittel 4), samt noen konkrete råd og forslag knyttet til planlegging, gruppesammensetning, hvordan du kan sette sammen ulike gruppeforløp og en liten brukerveiledning for den videre gjennomføringsmanualen (kapittel 5).

Den mest standardiserte gjennomføringen av Er-Vil-Kan består av gruppesamlinger på om lag 2x50 minutter (basert på en anbefalt gruppestørrelse på 5-8 deltagere), med følgende temaer:

1) OPPSTART	10) FØLELSER	KUNNSKAP
2) MIN FREMTID	11) HJERNEN: DET VARME SYSTEMET	KONTEKST
3) MINE VERDIER	12) HJERNEN: DET KALDE SYSTEMET	
4) RUSEN OG KRIMINALITETENS FUNKSJON	13) KOMMUNIKASJON	
5) RUSEN OG KRIMINALITETENS KONSEKVENNS	14) NETTVERK: HJELP OG SOSIAL STØTTE	
6) MINE PRIMÆRGODER	15) NETTVERK: FAMILIE OG NÆRE RELASJONER	
7) MINE MULIGHETER	16) FYSISK AKTIVITET OG KOSTHOLD	
8) MIN MESTRING	17) ARBEID OG UTDANNING	
	18) ØKONOMI OG GJELD	
	19) BOLIG OG NÆRMILJØ	
9) INDIVIDUELL SAMTALE	20) INDIVIDUELL SAMTALE: MIN PLAN	
	21) MITT HÅP	
	22) AVSLUTNING OG MARKERING	

I gjennomføringsmanualen presenterer vi samlingene under ett kapittel for hver fase i programmet:

Kapittel 6: Arbeid med identitet

Kapittel 7: Arbeid med kunnskap

Kapittel 8: Arbeid med kontekst

Nedlastbart programmaterieil: Oppgavekort til deltagerne

For hver samling er det utviklet et oppgavekort til deltagerne. Disse kortene får du tilgang på ved å delta på kurs i Er-Vil-Kan i regi av KRUS. **På fremsiden av hvert oppgavekort** er det et symbol som kan brukes til refleksjon med gruppa; Hva kan dette symbolet ha med dagens tema å gjøre? **På baksiden** finner du en kort tekst som er ment for å *engasjere* deltageren og vise innholdets relevans. Overskriften for teksten er «*Hvorfor skal vi snakke om (dagens tema)?*», og begrunnelsene som gis er basert forskningen som du finner gjengitt i del 1 (kapittel 2 og 3). **På innsiden** av oppgavekortet finner du individuelle oppgaver som utgjør grunnlaget for videre refleksjon i gruppesamtalene. Vi anbefaler at oppgavekortet deles ut under gruppesamlingene, og at deltagerne gis tid til å arbeide med oppgavene i gruppesesjonene, da oppgavene kan kreve veiledning fra deg som gruppeleder. Ved behov for ekstra tid og veiledning (på grunn av dysleksi, konsentrasjonsvansker eller andre behov), har vi også god erfaring med å gå gjennom oppgavekortet med deltagerne i forkant av gruppesamlingene.

DEL 1

KUNNSKAPSGRUNNLAG FOR ET STYRKEBASERT RUS- OG LIVSMESTRINGSPROGRAM

Av Aage Aagesen

Kapittel 1

Hvorfor og hvordan lage et rus- og livsmestringsprogram for norsk kriminalomsorg?

«At man, når det i sannhet skal lykkes en å føre et menneske til et bestemt sted, først og fremst må passe på å finne ham der hvor han er og begynne der. Dette er hemmeligheten i all hjelpekunst. For i sannhet å kunne hjelpe en annen, må jeg forstå mer enn ham – men dog vel først og fremst forstå det han forstår. Når jeg ikke gjør det, så hjelper min merforståelse ham slett ikke.

Vil jeg allikevel gjøre min merforståelse gjeldende, så er det fordi jeg er forfengelig eller stolt, slik at jeg i grunnen, i stedet for å hjelpe ham, egentlig vil beundres av ham. Men all sann hjelp begynner med en ydmykelse; hjelperen må først ydmyke seg under den han vil hjelpe, og herved forstå at det å hjelpe, er ikke det å herske, men det å tjene, at det å hjelpe ikke er å være den mest herskesyke, men den mest tålmodige, at det å hjelpe er villighet til, inntil videre, å finne seg i å ha urett, og i ikke å forstå hva den andre forstår.»

Søren Kirkegaard (1813 – 1855) (Kirkegaard, 1994)

All sann hjelp begynner med en ydmykelse

Vi begynner dette kapittelet med et sitat fra Søren Kirkegaard, som er benyttet i mang en lærebok knyttet til spørsmål om profesjonelle hjelperelasjoner og etikk i møte med mennesker som kan føle seg maktesløse og avhengige av andre i det de oppsøker hjelp. Kirkegaard er opptatt av at vi ikke kan entre slike situasjoner med en bedrevitenhet, selv om vi måtte besitte all verdens relevant kunnskap. Det vesentlige er å «forstå det han forstår», altså forstå hvordan den andre ser på og forstår seg selv og sin situasjon.

Hvorfor begynner vi her? Jo, sitatet kan både være et frempek mot den grunnholdning vi håper gjenspeiles i innholdet i Er-Vil-Kan, og den grunnholdning vi oppfordrer til å innta i møte med den andre. Vi håper også at sitatet kan være representativt for måtene vi har forsøkt å møte mennesker på når vi har jobbet med utformingen av Er-Vil-Kan, i samhandling med brukergruppa og profesjonelle. Det handler om å strekke seg etter en ydmyk, ikke-dømmende og ikke-vitende nysgjerrighet, hvor vi vil den andre vel. En nysgjerrighet hvor vi ikke slår i bordet med hverken forskning eller erfaring, og slik står i fare for å overføre konklusjoner på gruppenivå til sannheter på individnivå, eller anekdoter på individnivå til sannheter på gruppenivå. En erkjennelse av at det først

er når den andre forstår at vi *forstår*, og ikke er ute etter å dømme, at den andre kan erfare at vi vil hen vel. Det er først da vår kunnskap og erfaring kan gjøre seg gjeldene og være verdifull i hjelperrollen om vi anvender den klokt og ydmykt.

Videre i dette kapitlet vil vi beskrive hvordan styrende dokumenter, historikken til rusmestringsenhetene, og den samskapende prosessen, har lagt føringer for hvordan Er-Vil-Kan har vokst frem. Vi kommer også inn på hva som kjennetegner målgruppa, og hva vi anser som «riktig motivasjon» for deltagelse i programmet. Avslutningsvis beskriver vi hva vi legger i de tre stikkordene som har stått som prinsipper for utformingen av innholdet: *Kunnskapsbasert, helhetlig og fleksibelt*. Ytterligere presiseringer av kunnskapsgrunnlaget bak disse tre prinsippene gis i kapittel 2, mens mer konkrete anbefalinger og råd for hvordan man skal forholde seg til det fleksible prinsippet presenteres i del 2, kapittel 5.

Å legge til rette for egen innsats – styrende dokumenter og formålet med Er-Vil-Kan

I straffegjennomføringslovens innholdsparagraf (§3) heter det at *kriminalomsorgen har et ansvar for å legge forholdene til rette for at personer under straffegjennomføring kan gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger*. Dette inngår i et sentralt prinsipp for norsk kriminalpolitikk; straffen skal bidra til å motvirke kriminelle handlinger. I virksomhetsstrategien for kriminalomsorgen 2021-2026 er dette fremhevet som en del av selve visjonen for kriminalomsorgen; *Straff som endrer*. Her blir også det nevnte leddet fra innholdsparagrafen fremhevet som selve *formålet med straffen*. Det presiseres at visjonen (*straff som endrer*) for individet kan innebære at «Straffegjennomføringen kan endre ulike forhold som negativ atferd, handlingsmønstre, holdninger og tankesett. Endringen vil gi en positiv konsekvens for den domfelte. Hva endringen består i konkret, er individuelt.» Selv om mange her vil reagere og innvende at dette er en for snever forståelse av straffegjennomføringens formål, sier det noe om hvor aktivt idealet om en rehabiliterende straffegjennomføring frontes i styrende dokumenter. Dette fokuset befestes også gjennom St.mld. 39 (2021-2022), hvor det understrekes at rehabilitering for å hindre tilbakefall til ny kriminalitet er et sentralt mål med straffegjennomføringen (s.39).

Programvirksomhet er ett av virkemidlene som benyttes for å fremme dette rehabiliterende idealet i kriminalomsorgen. Programvirksomheten kan ifølge rundskriv KDI 3/2015 ha som formål både å *legge til rette for at lovbrøtere kan gjøre en egen innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster, eller motivere til behandling eller kontakt med det sosiale hjelpeapparatet*.

Det er vanskelig å se formålet med utviklingen av Er-Vil-Kan uavhengig av disse styringsdokumentene. Likevel vil vi presisere at vi mener at ordlyden knyttet til å «endre ulike forhold som negativ atferd, handlingsmønstre, holdninger og tankesett», eller «endre sitt kriminelle handlingsmønster», står i fare for å peke i retning av at man forstår kriminaliteten som et utelukkende individuelt anliggende. Dette harmonerer ikke med vår forståelse i Er-Vil-Kan. Om vi skulle oversette ordlyden til å være mer i tråd med en styrkebasert tilnærming, ville vi kanskje si at *straff som endrer*, på individnivå, kunne innebære en *straffegjennomføring som legger til rette for personlig vekst gjennom utvikling av egne styrker og sosiale ressurser for å fremme livskvalitet og levekår som reduserer risikoen for tilbakefall til kriminalitet*. I sitatet fra virksomhetsstrategien heter det jo også at «Endringen vil gi en positiv konsekvens for den domfelte. Hva endringen består i konkret, er individuelt.». Denne delen av strategien er mer i tråd med språket for en styrkebasert tilnærming.

Om vi går tilbake til rundskrivet for programvirksomheten (KDI 3/2015) beskrives programvirksomheten som «tiltak i kriminalomsorgen som retter seg mot domfelte og varetektsinnsatte i form av undervisning, ferdighetstrening og/eller strukturerte samtaler». Ulike metodiske tilnærminger, vitenskapelige perspektiver og tradisjoner kan ligge til grunn, og tiltakene kan gjennomføres i grupper eller individuelt. Videre er det seks kjennetegn ved programvirksomheten som skal ligge til grunn for godkjenning av ulike programmer¹. Kjennetegnene har også lagt føringer for Er-Vil-Kan, og nedenfor følger en oversikt over kjennetegnene og hvordan de praktiseres i Er-Vil-Kan, eller hvor i håndboken du kan lese mer om dette:

Programvirksomheten skal	For Er-Vil-Kan
Rette seg mot en definert målgruppe og / eller definerte lovbruddsrelaterte områder	Målgruppa for Er-Vil-Kan er: <ul style="list-style-type: none"> • Personer som ønsker å orientere seg bort fra et liv preget av rus- og/eller kriminalitet. • Målgruppa for rusmestringsenhetene: «(...) de som, ved innsettelse i <i>fengsel</i> eller i løpet av fengselsoppholdet, har et rusproblem de ønsker hjelp og behandling for.» • Personer som ikke ønsker behandling, men hjelp og støtte til å orientere seg bort fra rus og kriminalitet, uavhengig av straffegjennomføringsform. • Personer som venter på eller har fullført rusbehandling og ønsker et støttetilbud i for- eller etterkant. • Personer som har et rus- og/eller kriminalitetsproblem som de er i tvil om hvordan de skal forholde seg til, og ønsker å utforske dette i gruppesamtaler med andre. • Er-Vil-Kan kan tilpasses ulike aldersgrupper og kjønn. • Aktiv psykose eller aktiv suicidalitet er utelukkelseskriterier². • For vurderinger av gruppesammensetning, se Del 2 – kapittel 4.
Ta utgangspunkt i domfeltes / varetektsinnsattes behov og ressurser	Vi anbefaler bruk av BRIK (kriminalomsorgens kartleggingssystem) for utvalgelse av deltagere. Vurderingen hvorvidt Er-Vil-Kan er riktig tilbud, baseres videre på et informert samtykke, hvor deltagelse baseres på frivillighet og skjønnsvurderinger i samtaler mellom potensielle deltagere og programansvarlig/gruppeledere.
Ha til hensikt å gi domfelte / varetektsinnsatte ny kunnskap, ferdigheter og innsikt	Se målbeskrivelsene for programmet som helhet (s.4), samt for hver samling i del 3 av håndboken.
Motiverer til å endre atferdsmønstre og til å motvirke nye straffbare handlinger	Dette samsvarer med hensikten med Er-Vil-Kan, straffegjennomføringslovens §3, mandatet til rusmestringsenhetene og de beskrevne målsetningene for programmet.
Være basert på forskning og / eller dokumentert erfaring	Redegjøres for i kapittel 1- 3 av håndboken.
Være tidsavgrenset	Er-Vil-Kan består av 20 gruppesamlinger og 2 individuelle samtaler. Programmet er fleksibelt og innholdet, omfanget og varighet kan

¹ En ytterligere utdyping av kjennetegnene gis i Veileder for kvalitetssystemet, som er tilgjengelig på programbank.no.

² Om dette er en relevant problemstilling drøftes dette i samarbeid med helse- og/eller spesialisthelsetjeneste. Dette anbefales også dersom man basert på faglig skjønn er i tvil om deltagelse vil være hensiktsmessig ut ifra den enkeltes totale helsesituasjon.

skreddersys den enkeltes behov og avtales mellom programansvarlig/gruppeleder og den enkelte deltager.

Hvorfor lage et nytt program for rusmestringsenhetene?

De første rusmestringsenhetene i norsk kriminalomsorg ble opprettet etter regjeringens opptrappingsplan for rusfeltet i 2007. Videre ble tilbudet utvidet som en følge av stortingsmelding 37 og består i dag av 13 rusmestringsenheter og 3 nye «rusenheter etter stifinnermodell». I rundskrivet for rusmestringsenhetene, heter det at «Målgruppen for rusmestringsenhetene er de som, ved innsettelse i *fengsel* eller i løpet av fengselsoppholdet, har et rusproblem de ønsker hjelp og behandling for. Tilbudet bør fortrinnsvis gis til innsatte på dom, men varetekts- og forvaringsinnsatte kan også være egnet.», mens formålet er å «*gi et tilbud om rehabilitering og behandling, som kan gjøre innsatte bedre i stand til å mestre sitt rusproblem og egen livssituasjon.*» (Rundskriv KDI 10/2013).

KRUS sin rolle ovenfor rusmestringsenhetene innebærer å gi faglige vurderinger innenfor programvirksomheten og å tilby opplæring i anbefalte programmer. I *Veileder for rusmestringsenhetene* heter det at det er behov for rusprogrammer av både kort- og lenger varighet, da domslengden til innsatte og oppholdstiden i rusmestringsenhetene varierer ((Helsedirektoratet & Kriminalomsorgsdirektoratet, 2016). Fra opprettelsen av rusmestringsenhetene har flere enheter bygd opp mye av virksomheten rundt manualbaserte program, hovedsakelig det canadisk-importerte programmet National Substance Abuse Program (NSAP). Erfaringene med bruk av NSAP har stort sett vært gode i de rusmestringsenhetene som har lyktes med å implementere programmet (Granheim et. al 2010). Samtidig har flere enheter hatt utfordringer med implementeringen, blant annet fordi omfanget har vært for omfattende sett opp mot målgruppas domslengde, og at gjennomføringsformen tillater lite fleksibilitet. Det har også vært utfordringer knyttet til rettigheter for å tilpasse innholdet til en norsk kontekst, og krav til omfanget av opplæring og veiledning av ansatte. NSAP er nå også faset ut i Canada og erstattet av et revidert program tilpasset utviklingen på fagfeltet og behovene til canadisk kriminalomsorg.

På bakgrunn av de nevnte utfordringene gjennomførte KRUS høsten 2016 en kartlegging av rusmestringsenhetenes behov for rusprogram av lenger varighet. I et oppsummerende notat ble det anbefalt at et nytt program burde legge til rette for en mer *fleksibel gjennomføring*, hvor man f.eks. kan kombinere ulike moduler og slik justere lengde og innhold etter deltagerens behov og enhetens utforming (Aagesen og Martinsen, 2017). De omfattende levekårsutfordringene og komplekse og sammensatte behovene som kjennetegner målgruppa, pekte også i retning av behov for et mer *helhetlig program*. Flere ansatte i rusmestringsenhetene ga uttrykk for at målgruppa hadde behov for å jobbe parallelt med de ulike utfordringene og argumenterte derfor for at et nytt program burde inkludere fokus på både rus- og livsmestring. Vi definerte derfor at målet var at programmet skulle bidra til å støtte deltagerens vei bort fra rus og kriminalitet, og at innholdet måtte ta høyde for den enkeltes komplekse livssituasjon, behov og ressurser. Før vi ser på den mer forskningsbaserte kunnskapen om hva som kjennetegner målgruppa, skal vi i neste avsnitt se litt på hvordan vi arbeidet videre, for å nærme oss idealet om å «forstå det den andre forstår» i prosessen med utformingen av innholdet.

Utforming av programmet – en samskapende prosess?

Å utforme et program som skal implementeres i norsk kriminalomsorg, og slik få konsekvenser for mange, både ansatte og straffedømte, er en omfattende oppgave og et stort ansvar. På bakgrunn av kjennskap til praksisfeltet, og at flere enheter også var fornøyd med tidligere praksis, valgte vi å la oss

inspirere av prinsipper for samskaping og medvirkning i arbeidet. Begrepet samskaping har sin opprinnelse i privat sektor og begrepet *co-creation*, som innebærer at kunden selv er en aktiv part og at verdien av sluttprodukter er skapt i fellesskap mellom kunde og tilbyder (Payne, Storbacka og Frow 2008, i Røiseland og Lo, 2019). Slik sett har begrepet mye til felles med *brukermedvirkning*. Brukermedvirkning har blitt et sentralt prinsipp i takt med dreiningen mot empowerment som ideal for helse- og sosialsektoren de siste tiårene (Askheim, 2012), så også i kriminalomsorgen (Helgesen, 2017). Brukermedvirkning kan foregå på flere nivå, og i utformingen av Er-Vil-Kan gir det mest mening å snakke om brukermedvirkning på tjeneste- og systemnivå. Brukermedvirkning på systemnivå innebærer at brukerrepresentanter inngår i et mest mulig likeverdig samarbeid med fagpersoner for å dele kunnskap og erfaringer for å bedre utformingen og kvaliteten på tjenestetilbudet. Brukermedvirkning på individnivå handler om interaksjonen og samarbeidet mellom bruker og hjelper. Dette innebærer blant annet at hjelper ser på mottakeren av tjenester som en samarbeidspartner, og legger til rette for økt innflytelse over eget liv og samarbeider omkring hvilken type hjelp brukeren vil motta og hvordan denne skal ytes (Bakke, 2009). Relasjonen, og den løpende dialogen mellom tjenestemottaker og tjenesteyter er vesentlig for brukermedvirkning, og man kan også legge til rette for fortløpende tilbakemeldinger, for eksempel ved bruk av tilbakemeldingsskjemaer, for å justere praksis i tråd med individuelle behov og preferanser³.

Hvorvidt prosessen med å utforme Er-Vil-Kan kan betegnes som samskaping, og i hvor utstrakt grad vi har lyktes med brukermedvirkning gjennom hele prosessen, kan diskuteres. Likevel har det vært et viktig ideal å inkludere en bredde av aktører i utformingen av programmet, og arbeide tett med praksisfeltet for å sikre løpende tilbakemeldinger og innspill fra både ansatte og brukere. Denne prosessen har inkludert idéutvekslinger, utprøving og fortløpende tilbakemeldinger på praksis.

Etter den nevnte kartleggingen av rusmestringsenhetenes behov i 2016 (Aagesen og Martinsen 2017), dannet vi i 2018 en arbeidsgruppe med ulike aktører med erfaring-, praksis- og forskningsbakgrunn⁴. Her vurderte og diskuterte vi ulike eksempler og tilnærminger fra eksisterende programmer og andre erfaringer fra praksisfeltet gjennom tre workshops. Workshopene resulterte i en oversikt over sentrale anbefalte temaer for programmet og noen forslag til øvelser og tilnærminger fra tidligere program (se kapittel 2 og 3 for en oppsummering av sentral forskning som ligger til grunn for prioriteringer av temaer og tilnærminger i Er-Vil-Kan).

Basert på dette arbeidet videreutviklet vi skisser til konkrete gruppesamlinger. Et viktig fokus i denne arbeidsfasen var å skape en rød tråd, eller det som ofte omtales som en *helhetlig sammenheng* i programmet (programme coherence, Dixon 2000). Et viktig spørsmål her var hvordan man kunne dra med seg gode erfaringer og fokus fra mer risiko-orienterte programmer, til et styrkebasert rammeverk som Good Lives Model.

For å fremme kvalitet og tilpasning til målgruppas behov, etablerte vi en testgruppe for å styrke kvaliteten gjennom brukermedvirkningen i prosjektet. Testgruppen bestod av fem menn fra midten av 20-årene til midten av 50-årene som var under døgntilrettelagt behandling på Tyriliseret Oslo, eller under gjennomføring av Narkotikaprogram med domstolskontroll (ND). Gruppen møttes ca. 2 ganger

³ Denne formen for brukermedvirkning på individnivå er ønskelig i praktiseringen av Er-Vil-Kan, og vi benytter blant annet tilbakemeldingsskjema og individuelle samtaler for å legge til rette for dette. Du kan lese mer om dette i kapittel 5, som handler om hvordan innholdet kan tas i bruk i praksis.

⁴ Gruppen ble ledet av Aage Aagesen ved KRUS og besto for øvrig av sosial- helse og fengselsfaglige ansatte fra fire fengsler (Bastøy, Halden, Ullersmo og Ila), en behandler fra døgntilrettelagt behandling i spesialisthelsetjenesten (Tyrili Kampen), en brukerrepresentant fra WayBack og en rådgiver fra Nasjonal Kompetansetjeneste for samtidig rus- og psykiske lidelser (rop.no).

ukentlig over en 3 måneders periode. På denne måten fikk vi løpende detaljerte og direkte tilbakemeldinger på programmets form og innhold, samt innspill og ideutveksling til forbedringer.

Videre ble tre rusmestringsenheter invitert til en første utprøving av programmet våren 2019. Det overordnede spørsmålet som var tema for opplæringen var formulert slik: *Hvordan kan vi sammen skape trygge og engasjerende grupper som fremmer refleksjon, handling og forutsetninger for å mestre livet etter straffegjennomføring?*⁵ Totalt 13 ansatte deltok på opplæring på KRUS gjennom tre samlinger à tre dager. Parallelt gjennomførte de programmets innhold lokalt. På denne måten ble erfaringer fra ansatte (13) og deltagere ved enhetene (25) fortløpende tatt i betraktning for kvalitetsforbedringer. For ytterligere styrking av kvaliteten på innholdet i programmet, intervjuet også KRUS 23 deltagere direkte ved besøk på rusmestringsenhetene i programmets avsluttende fase.⁶ Disse intervjuene bidro både til å endre noe av vektleggingen i den videre opplæringen i programmet til ansatte i kriminalomsorgen, justering av innholdet, samt legge til eksempler og anbefalinger i denne håndboken.

Hvem er i målgruppa til Er-Vil-Kan?

Målgruppa for Er-Vil-Kan er personer som ønsker å orientere seg bort fra et liv preget av rus- og/eller kriminalitet. Vi velger her å bruke betegnelsen personer, fremfor innsatte og straffedømte, da vi mener programmet også kan være egnet til bruk utenfor kriminalomsorgen. Er-Vil-Kan er i hovedsak utformet som en ressurs for rusmestringsenhetene, og for å styrke deres arbeid. Det betyr at det er «de som, ved innsettelse i fengsel eller i løpet av fengselsoppholdet, har et rusproblem de ønsker hjelp og behandling for» som har vært i tankene når vi har utformet programmet (Rundskriv KDI 10/2013). Dette betyr ikke at programmet utelukkende er egnet for implementering i rusmestringsenhetene. Den fleksible utformingen og vektleggingen av mulighet for tilpasning kan gjøre innholdet relevant for alle arbeidssettinger som arbeider med den beskrevne målgruppa. Dette kan være andre fengselsenheter og overgangsboliger, friomsorgen, narkotikaprogram med domstolskontroll, rusebehandlingsinstitusjoner, arbeidsmarkedstiltak, kommunale rustiltak eller frivillige organisasjoner.

I utvelgelsen av deltagere og sammensetting av gruppe kan det være viktig å være bevisst på at programmet vil ha størst relevans, og trolig være best egnet, for personer med et visst omfang av både rusproblematikk og kriminalitet. Som vi kommer inn på i kapittel 2, hvor vi gjør rede for kunnskapen programmet bygger på, er det viktig at intervensjoner er tilpasset målgruppas risikonivå⁷. I sammensetninger av grupper kan det derfor være viktig å reflektere over hvordan interaksjonen mellom programdeltagere kan påvirke den enkelte og hvordan det å delta i en slik gruppe kan innvirke på deltageres syn på seg selv. Hvis en ung mann eksempelvis soner sin første dom og ikke har et omfattende kriminalitetsproblem tilbys deltagelse i programmet sammen med andre deltagere med større utfordringer knyttet til kriminalitet, kan det tenkes at han vil oppleve

⁵ Spørsmålet og deler av opplæringen i Er-Vil-Kan har blitt inspirert av prinsipper for prosessledelse og Appreciative Inquiry (AI), beskrevet av blant annet Tanggaard (2016).

⁶ Temaene i intervjuene var motivasjon for deltagelse, syn på innhold og prosess i programmet og egenvurdering av relevans og potensielt utbytte av deltagelsen.

⁷ Er-Vil-Kan er et program som skal bidra til å forebygge tilbakefall til både rus- og kriminalitet, og det er derfor krevende å skalere risikonivå for tilbakefall. Det finnes mye forskning på at tilbakefallet til rusmiddelbruk er stort (både under og etter straffegjennomføring, samt etter institusjonsopphold eller døgntilrettelagt behandling i spesialisthelsetjenesten). Rusmiddelbruk utgjør også en økt risiko for tilbakefall til kriminalitet. Historikk knyttet til flere fengselsdommer utgjør også en betydelig økt risiko for tilbakefall til kriminalitet. For mer om kunnskapsgrunnlaget rundt risiko, og betraktninger knyttet til dette, se kapittel 2.

deltagelsen som en bekreftelse på en kriminell identitet og tilhørighet. Om den samme personen får tilbud om programmet under straffegjennomføring i samfunnet, sammen med andre unge førstegangsdømte, kan opplevelsen bli en annen. I utvelgelsen av deltagere er det viktig at man gjør seg slike refleksjoner for å unngå uheldige gruppesammensetninger, eller at man tilbyr et for omfattende tiltak til personer som kunne ha bedre hjelp av individuelle og mindre omfattende tiltak.

Vi begynte dette avsnittet med å skrive at programmet var for dem som *ønsker* å orientere seg bort fra et liv preget av rus- og/eller kriminalitet, da vi vil understreke at deltagelse i programmet skal basere seg på frivillighet og et eget ønske om deltagelse. Vi beveger oss da inn på et tema som ofte er mye diskutert – hva betyr det å være motivert, og hva er god nok motivasjon for deltagelse i Er-Vil-Kan?

Vi har tidligere gjort rede for hvordan tett samarbeid med praksisfeltet har vært sentralt for utformingen av Er-Vil-Kan. Mye av hensikten med en slik prosess er å kunne fremme deltageres motivasjon ved å «finne ham der hvor han er og begynne der» slik Kirkegaard (1994) vektla. Før vi konkluderer med hva som er «riktig motivasjon», vil vi også se litt på hva den forskningsbaserte kunnskapen kan si oss om målgruppa, deres behov og motivasjon for å søke seg til rusmestringsenhetene i norsk kriminalomsorg.

Kjennetegn ved målgruppa - behov og motivasjon for å søke hjelp under straffegjennomføring
 Ut ifra levekårsundersøkelser av innsatte i norske fengsler vet vi at en stor andel innsatte er oppvokst i fattigdom og omsorgssvikt, har falt ut av skolen tidlig og står i dag utenfor arbeidslivet (Friestad og Skog-Hansen, 2004; Revold, 2015). De psykiske problemene er omfattende (Cramer, 2014) og en høy andel innsatte har en rusbruk som indikerer problematisk bruk eller avhengighet til rusmidler og indikerer behandlingsbehov (Bukten et al. 2016). Innsatte som søker seg til programmer eller andre hjelpetiltak under straffegjennomføring kan også være usikre på hva de kan håpe på i fremtiden og hvilke mål de skal sette seg. Mange har liten erfaring eller kunnskap om hva det innebærer å søke hjelp eller behandling (Hansen 2014). De kan derfor være i tvil om de opplever det som ønskelig eller realistisk å leve et liv uten rus og kriminalitet. For mange med problemer knyttet til rus kan terskelen for å be om hjelp være høy, selv om en ser viktigheten av endring (Pettersen et al., 2018). Enkelte straffedømte opplever at de har levd størsteparten av livet sitt «utenfor samfunnet» og at de har mestret lite annet enn livet med rus og kriminalitet. Tidligere erfaringer fra å søke hjelp, eller erfaringer med å bli pålagt dette gjennom for eksempel barnevernet, kan også ha ført til skuffelser og negative opplevelser med hjelpeapparatet (Martinsen, 2016). At motivasjonsgrunnlaget for å søke seg til rusmestringsenheter i norske fengsler varierer, er dokumentert gjennom flere forskningsarbeider. Giertsen et al. (2015) har blant annet sett på innsattes motivasjon for å søke seg til rusmestringsenheter i Norge, Danmark, Sverige og Finland. I 91 intervjuer med innsatte finner de at bakgrunnen for å søke seg til en rusmestringsenhet kan springe ut fra flere motiv; Å forlate livet med rus- og kriminalitet, å gjenopprette relasjonen med familie og venner, å løse helseproblemer og å forbedre soningshverdagen. I studiene til Helgesen (2017) kommer det frem at innsattes målsetting ved innsøking til en rusmestringsenhet ofte er redusert rusbruk eller bedret rusmestring/økt kontroll, men at dette også kan endres underveis i oppholdet. Informantene i Mjålands studie (2016) legger

stor vekt på bedre soningsforhold, bistand til praktiske problemstillinger, samt en bedre forberedelse til løslatelse når de skal begrunne sin motivasjon for å søke seg til rusmestringsenheter.

Hva er «riktig motivasjon» for å delta i Er-Vil-Kan?

Utover vurderinger knyttet til om mulige deltagere er innenfor målgruppa (beskrivelser gitt på s.9), er det også andre forhold vi fort vil stille spørsmål ved når man skal velge ut hvilke kandidater som skal tilbys programmet. Ett av de oftest stilte spørsmålene og diskusjonspunktene er da: *Er den riktige motivasjonen på plass?* Ut ifra de tidligere nevnte levekårsutfordringene blant målgruppa, er det kanskje ikke så underlig om hovedmotivasjonen for å søke hjelp under straffegjennomføring ofte er økt livskvalitet, eller ønske om bedre tilbakeføringen til samfunnet, mens det er mer ambivalens og usikkerhet knyttet til mål om rusfrihet eller kriminalitetsfrihet. Vår holdning i Er-Vil-Kan er at en motivasjon for bedre soningsforhold og mer praktisk bistand, hverken er «feil» eller «dårlig», og ikke bør ekskludere noen fra deltagelse. Som vi har nevnt, trekker Helgesen (2017) frem at motivasjonen kan endre seg underveis i et opphold på en rusmestringsenhet, og det samme er trolig tilfelle for deltagere i program. I kapittel 2, utdyper vi flere sammenhenger mellom strukturelle forhold som levekår og den enkeltes åpenhet og motivasjon til endring. Hvorvidt det er «å holde seg borte fra rus og kriminalitet», «å få bedre hjelp før løslatelsen» eller «finne ut av hvilke muligheter jeg har til å leve et annet liv» som er den uttalte motivasjonen, er derfor ikke det avgjørende. Det som blir avgjørende er hvordan vi som profesjonelle møter, spiller og bygger videre på den enkeltes motivasjon. Dette er en av grunnene til at vi vektlegger at Er-Vil-Kan skal preges av å være *et fleksibelt og helhetlig program - for å kunne «begynne der den andre er»*. Det vil si å møte deltageren på den motivasjonen hen har for å delta i programmet. Samtidig må det eksistere et visst *samsvar mellom deltagerens opplevde behov og innholdet som tilbys i programmet*. Innholdet og arbeidsformene i programmet må derfor presenteres relativt grundig for mulige deltagere, slik at også deltageren selv får mulighet til å vurdere relevansen. Mer informasjon om rekrutering og avklaringsamtaler finner du i håndbokens del 2, kapittel 5.

Prinsipper for utformingen av ER-VIL-KAN

Basert på målgruppebeskrivelsen ovenfor og kartleggingen av rusmestringsenhetenes behov, formulerte vi at rus- og livsmestringsprogrammet skulle baseres på idealene *kunnskapsbasert, helhetlig og fleksibelt*. Hva legger vi i det?

Et kunnskapsbasert program

I arbeidet med programmets utforming har vi vektlagt å bygge videre på eksisterende praksis i rusmestringsenhetene gjennom en samskapende prosess. Denne prosessen kan også ses i sammenheng med idealer for *kunnskapsbasert praksis*, som kan defineres som «å ta faglige avgjørelser basert på systematisk innhentet forskningsbasert kunnskap, erfaringsbasert kunnskap og pasientens ønsker og behov i en gitt situasjon» (Dysthe, 2016).

Prinsipper for kunnskapsbasert praksis oppsummeres i denne modellen fra helsebiblioteket.no

1. Formulere spørsmål
2. Finne forskningsbasert kunnskap
3. Kritisk vurdere forskningen
4. Integrere gyldig og anvendbar forskningsbasert kunnskap med erfaringsbasert kunnskap og brukernes preferanser og overføre denne integrerte kunnskapen til praksis
5. Evaluere egen praksis

Den samskapende prosessen har vært særlig viktig for punkt 4, som handler om hvordan man kan integrere og finne måter å anvende den forskningsbaserte kunnskapen på ved hjelp av erfaringskunnskapen og brukerkunnskapen. Hva så med forskningskunnskapen? Hvor har vi gått for å finne relevant forskning, og hvilken nytte har den hatt for å utforme Er-Vil-Kan?

I helsebibliotekets oppsummering av hva slags kunnskap ulike forskningstradisjoner kan bistå med for å fremme kunnskapsbasert praksis, holder de frem at randomiserte kontrollerte studier (RCT) er gullstandarden for å vurdere effekten av ulike tiltak (Dysthe, 2016). I utformingen av Er-Vil-Kan har vi sett hen til kunnskapsoppsummeringer og metastudier som baserer seg på denne type studier for hva som kjennetegner effektive intervensjoner og programmer for lignende målgrupper, også kjent som what-works-tradisjonen. Denne type forskning har bidratt til å identifisere temaer som er relevant å adressere i programmet, samt noe om overordnede prinsipper som du finner utdypet i avsnitt 2.1.

Om vi utelukkende ser på forskning på intervensjoner og deres effekt, står vi også i fare for å miste en stor kilde til kunnskap; Erfaringene til tidligere straffedømte og rusavhengige som har bedret livene sine, mer uavhengig av ulike profesjonelle tiltak, intervensjoner eller behandling. Denne kunnskapen kan være relevant for å forstå hva som gjør at noe virker, hvordan folk selv utøver aktørskap og driver frem endringer i eget liv, hva som oppleves som viktig støtte og hva som kan være utfordringer og hindringer underveis i en slik prosess. Slik kunnskap fremskaffes først og fremst gjennom kvalitativ forskning og/eller longitudinelle studier hvor man følger folk over tid og innhenter flere typer data. For Er-Vil-Kan vil det her være relevant med forskning på veien bort fra kriminalitet

for tidligere straffedømte (desistance-forskning) og bedringsprosesser for personer som avstår fra rus (recovery-forskning). I kapittel 2 finner du et eget avsnitt som redegjør for sentrale perspektiver fra desistance-forskningen. Her tematiserer vi også paralleller mellom kunnskap fra desistance-forskningen og kunnskap fra recovery-forskning fra Norge.

En utfordring knyttet til å finne relevant kunnskap og kritisk vurdere den, er at mye av den aktuelle forskningen på what-works og desistance-feltet kommer fra en annen kontekst, gjerne Canada, USA, Storbritannia eller Australia. I prosessen har vi derfor også sett hen til hva som er de offisielt anbefalte tilnærminger i rusbehandling og rehabilitering i en norsk kontekst (Helsedirektoratet, 2016). Dette er relevant fordi rusmestringsenhetene er et samarbeid med spesialisthelsetjenesten og helsetjenesten og siden både statlig og kommunal sektor spiller en viktig rolle i importmodellen i norsk kriminalomsorg.

For å sette elementene sammen til en helhet, har vi funnet det nyttig å utforme programmet etter prinsipper fra Good Lives Model (GLM). GLM er et overordnet rammeverk for hvordan man kan arbeide helhetlig og styrkebasert med problemer og endringsprosesser knyttet til kriminalitet (Ward og Maruna, 2007). Vår vurdering er at dette rammeverket har vært svært godt egnet til å kombinere de ulike kunnskapskildene vi har nevnt ovenfor, og for å utforme forslag for en helhetlig og fleksibel praksis i tråd med målene for Er-Vil-Kan. I kapittel 3 finner du en grundigere gjennomgang av sentrale prinsipper i Good Lives Model, og hvordan disse er tatt til følge i utviklingen av Er-Vil-Kan.

Kapittel 2 og 3 gir slik samlet et overordnet blikk på den forskningen og de teoretiske perspektivene som utgjør grunnlaget for utformingen av Er-Vil-Kan. Ytterligere teoretiske perspektiver og forskningsbasert kunnskap som vi har funnet hensiktsmessig å integrere i dette rammeverket og anvende i enkeltsamlinger for å treffe målgruppas behov, presenteres som en del av gjennomføringsmanual i del 3 av håndboken. Dette finner du i forkant av de samlingene hvor dette er relevant.

Vi har her kort skissert hvordan vi har forsøkt å følge et kunnskapsbasert ideal i utformingen av Er-Vil-Kan ved å identifisere oppdatert forskningsbasert kunnskap, og integrere denne med erfaringskunnskap og brukerkunnskap for å vurdere relevansen og omsette kunnskapen til anvendbar praksis i vår kontekst. Er-Vil-Kan, kan slik sies å være et kunnskapsbasert program. Samtidig er det ett åpenbart ledd, som gjenstår på punktlista for å oppfylle kravene til kunnskapsbasert praksis: Evaluering av egen praksis. Selv om vi har innhentet deltageres og ansattes erfaringer med programmet underveis, og at tilbakemeldingene i hovedsak har vært positive, kan dette ikke kvalifisere som noen form for vitenskapelig vurdering. Det forventes også at de som benytter programmet, gjennomfører løpende, mindre omfattende, evalueringer med deltagere og ansatte på lokalt nivå. Dette kan ha til hensikt å både vurdere konsekvenser, effekter og justeringer av praksisen. Selv om det kan være komplekst og kostnadskrevenende, er det likevel ønskelig at det på sikt gjennomføres vitenskapelige evalueringer som kan belyse hvorvidt programmet bidrar til de ønskede effektene og hva som kan være mulige forbedringspunkter.

Et *helhetlig* program.

«Because the GLM views human beings as essentially embodied agents existing within a network of social, cultural and physical relationships, it is assumed that there is rarely a single cause of any aberrant action.»

(Ward & Maruna, 2007, s. 163)

Som vi har sett i beskrivelsen av målgruppas behov og motivasjon, kan problemene knyttet til rus og kriminalitet ofte være sammenfallende med ytterligere levekårsproblematikk og psykisk helseproblematikk. Problemene til målgruppa kan derfor sies å være både sammensatte og komplekse. Slike sammensatte behov, har som oftest også komplekse årsaker og kan derfor ikke forstås isolert som noe rent individuelt eller psykologisk. Det finnes som regel heller ingen enkel løsning. Profesjonelt hjelpearbeid med denne målgruppa bør derfor, etter vårt skjønn, baseres på brede og helhetlige tilnærminger, som oftest med innsats fra flere ulike aktører.

I Er-Vil-Kan legger vi til grunn at mennesket er et komplekst og sosialt vesen med sammensatte behov. Som det innledende sitatet fra Ward og Maruna (2007) indikerer, er dette i tråd med prinsipper i GLM. Med utgangspunkt i ulike oppvekstvilkår, verdier og ressurser, søker vi alle å oppnå livskvalitet gjennom å skape en grad av glede, mening og retning i eget liv. Vår bakgrunn, erfaringer og det sosiale miljøet vi inngår i, bidrar til å forme oss og hvordan vi ser på oss selv og andre. Gjennom våre erfaringer lærer vi hvordan vi kan oppnå det vi ønsker oss i livet, og gjennom å dyrke det som er viktig for oss, bidrar vi til å forme vår identitet. Hvordan vi selv definerer oss, og hvordan vi tenker at vi oppfattes av andre, har stor innvirkning på hvordan vi vurderer og tar ulike valg.

Arbeidet med krevende, omfattende og personlige endringsprosesser, berører også de mest grunnleggende spørsmålene i livet, knyttet til verdier, identitet og hva vi ser på som en god fremtid for oss selv og dem vi bryr oss om. I Er-Vil-Kan er vi derfor opptatt av å utforske og forstå den enkelte deltagers opplevelser og syn på hvordan ting henger sammen i eget liv. Dette gjør vi ved å legge til rette for å snakke om tre overordnede spørsmål som også har gitt navn til programmet:

Hvem *er* jeg?

Hva *vil* jeg?

Hvordan *kan* jeg få det til?

Disse spørsmålene inkluderer å arbeide både med forhold knyttet til *fortiden*, og hvordan man skal forstå og håndtere sin egen historie, samt et *fremtidsfokus* hvor blikket rettes mot hvem man ønsker å være og det livet man ønsker seg etter straffegjennomføring. Good Lives Model (GLM) som overordnet rammeverk for Er-Vil-Kan inkluderer begge disse fokusområdene. GLM er også et rammeverk som legger godt til rette for arbeid både med individuelle faktorer knyttet til identitet⁸, tankemønster og psykisk helse, samt mer psykososiale og levekårsrelaterte forhold som de tradisjonelle områdene i tilbakeføringsarbeidet (arbeid og utdanning, bolig, økonomi og familie og nettverk). Er-Vil-Kan skal altså tilrettelegge for å arbeide både med *personen* og *situasjonen* og vekselvirkningen mellom person og situasjon. Du finner mer om helhetstankegangen i GLM i avsnitt 2.4.

⁸ Hvordan vi i denne sammenhengen forstår identitet som noe dynamisk som utvikles gjennom våre handlinger og samskapes i vår samhandling med andre, tematiseres i avsnittet om desistance og narrativ identitet (s.34).

Et fleksibelt program

Behovet for et *fleksibelt* program fremkom som det tydeligste behovet til rusmestringsenhetene i kartleggingen vi foretok i 2016 (Aagesen & Martinsen, 2017). Kravet om fleksibilitet kan forstås både ut ifra faglige, etiske, organisatoriske og økonomiske hensyn. Temaet berører også et spenningsfelt mellom behov for standardisering, likebehandling og kvalitetssikring på den ene siden, opp mot individuell tilpasning ved bruk av faglig skjønn på den andre.

De organisatoriske og økonomiske hensynene handler om at det er varierende betingelser for å drive programvirksomhet i norsk kriminalomsorg, også innenfor rusmestringsenhetene (Helgesen 2017). Ressurssituasjonen beskrives som krevende, og at dette blant annet fører til manglende kontinuitet og ustabilitet på bemanningssiden (Oslo Economics/Tyrlistiftelsen, 2020). Rusmestringsenhetene er også ulike, blant annet når det kommer til sikkerhetsnivå, og det er store variasjoner i hvordan enhetene har valgt å organisere arbeidet. Dette medfører at forespeilet oppholdstid på rusmestringsenhetene varierer (alt fra korte opphold på 3-4 måneder til over 12 måneder). I mange tilfeller vil dette vanskeliggjøre bruk av mer omfattende program, som forutsetter at deltagerne må forplikte seg til et gruppeforløp over lenger tid, hvor det er ønskelig med en stabil gruppe uten utskiftninger av deltagere. Slike føringer er ofte knyttet til de importerte programmene som er utformet for jurisdiksjoner preget av lengre dommer.

I utviklingen av Er-Vil-Kan, har det derfor vært et bevisst valg å ikke sette rigide krav til organiseringen for gjennomføringen av programmet, men heller gi faglige råd for hva som er gode prinsipper for programvirksomhet gjennom opplæringen og denne håndboken. Videre hviler det faglige ansvaret for hvordan programmet implementeres og gjennomføres, på lokalt nivå. Samtidig som programgjennomføringen i kriminalomsorgen skal tilfredsstillende de standarder som er satt gjennom kriminalomsorgens kvalitetssystem for programvirksomheten. (se også s. 8-9 og programbank.no for mer informasjon).

Den enkelte straffedømtes behov- og ressurser vil variere, og som vi skal se nærmere på i kapittel 2 finnes det mange både faglige og etiske argumenter for å utforme praksis på en måte som muliggjør stor grad av individuell tilpasning. Vår holdning er derfor at innholdet i Er-Vil-Kan, med fordel kan brukes på en fleksibel måte. De profesjonelles ansvar er å skreddersy oppfølgingen i så stor grad som mulig i tråd med den enkeltes behov og forutsetninger for læring og endring. Er-Vil-Kan kan derfor gjennomføres på ulike måter med en kombinasjon av gruppesamlinger og individuell tilnærming.

Den individuelle tilpasningen henger også nært sammen med brukermedvirkning, som er et viktig aspekt ved kunnskapsbasert praksis. Som tidligere nevnt, har vi vektlagt brukermedvirkning på tjeneste- og systemnivå i utformingen av Er-Vil-Kan. Det viktigste bidraget til brukermedvirkning og tilpasning til den enkeltes behov skjer i kontakten mellom deltagere og ansatte lokalt. Inkludering av brukerkunnskap fra deltagere bør være en kontinuerlig prosess hvor programlederne i samarbeid med øvrige ansatte legger til rette for tilbakemeldinger fra deltagerne. Slik kan man reflektere over praksis og vurdere endringer for å jobbe i tråd med målgruppas behov. Til syvende og sist er det den enkelte profesjonsutøver og dennes arbeidsgiver som er ansvarlig for hvordan programinnholdet leveres til målgruppa.

Det er også viktig å ha med seg at målgruppa for rusmestringsenhetene ikke er en homogen gruppe. Det kan være behov for å jobbe grundigere med enkelte temaer individuelt, mens andre temaer kan oppleves som mindre relevante. Dette kan henge sammen både med alder, kjønn og den enkeltes ressurser og behov. Elementer fra programmet kan også benyttes i individuell oppfølging, uavhengig av gruppesamlinger. Selv om programmet i hovedsak er utformet med tanke på menn som målgruppe, har innholdet også blitt prøvd ut og tilpasset til kvinnelige innsatte og domfelte, med

gode tilbakemeldinger. Om programmet benyttes ovenfor en målgruppe du antar ikke vil kjenne seg igjen i eksemplene i gjennomføringsmanualen, kan eksemplene med fordel byttes ut eller tilpasses din målgruppe. Du finner mer om hvordan du kan sette sammen ressursene i denne håndboken på ulike måter i kapittel 5.

Kapittel 2

What-works og desistance-forskning - Kunnskapsgrunnlag og implikasjoner for praksis

«Human behaviour is simply too complex to be predictable in ways similar to the laws of physics or chemistry, and we should be thankful for that. That is not to say that criminal justice agencies should not be guided by social science evidence in the work they do. Far from it. Rather, we need all the science we can get – programme evaluations and narrative desistance studies – to make sense out of the complexity of crime. We need to strive to make both types of work as robust and rigorous as possible, and, crucially, we need to learn to merge the two types of evidence together and therein lies the real promise for evidence-based practice.»

(Maruna & Mann, 2019, s. 9)

I dette kapittelet gjør vi rede for det vi finner som den mest relevante kunnskapen for utformingen av Er-Vil-Kan. Det innledende sitatet til dette kapittelet er hentet fra «Reconciling ‘Desistance’ and ‘What Works’» hvor Maruna & Mann (2019) tar til orde for at forskning fra både What-works-tradisjonen og desistance-feltet bør kunne komplementere hverandre, fremfor å bli oppfattet som konkurrerende perspektiver, når det kommer til å rettlede praksis i rehabiliteringsfeltet. De beskriver det som “somewhat puzzling” (smått forvirrende) at forskningsfunn fra disse to tradisjonene knapt er forsøkt kombinert når det kommer til praktiseres streben etter å designe effektive intervensjoner (Maruna & Mann, 2019, s.9). Det er denne typen perspektiv som har vært grunnlaget for den givende og utfordrende prosessen det har vært å utforme Er-Vil-Kan i tråd med idealer for kunnskapsbasert praksis.

For å synliggjøre relevansen av kunnskapen og betydningen den har hatt for utviklingen av feltet, starter vi med et historisk tilbakeblikk på fremveksten av What Works tradisjonen, samt hvilke innvirkninger kunnskapen har hatt på praksisfeltet. Vi beveger oss deretter til noe av kritikken mot programvirksomheten som bygger på denne tradisjonen, før vi ser på kunnskap fra desistance-forskningen og noen av dens implikasjoner for praksis.

What-works og tidligere programvirksomhet - lærdom og kritikk av denne

De siste 50 årene har det foregått en rekke faglige diskusjoner og endringer på rehabiliteringsfeltet overfor straffedømte. Når vi vender blikket tilbake, kan det bidra til å synliggjøre noen trekk ved den faglige utviklingen som også kan være aktuelle for fagfeltet i dag. *Er det verdt å bruke penger på forskning på og utforming av rehabiliterende tiltak for kriminalomsorgen? Har det noe for seg å søke etter en praksis som kan redusere risikoen for tilbakefall til kriminalitet? Hvorfor, og i så fall hvordan?* Overordnet kan man si at disse spørsmålene dreier seg om grunnleggende problemstillinger knyttet til synet på straff og endring, eller spørsmålet knyttet til rehabiliterings plass i straffegjennomføringsfeltet. Når vi ser på norsk kriminalomsorg og lovgivning, er det som det fremkommer av innledningen til kapittel 1, en tydelig konklusjon; Ja, rehabiliterings- og endringsarbeid knyttet til kriminalitetsforebygging har en sentral plass i straffegjennomføringen. Selv om det er relativt bred politisk enighet knyttet til dette spørsmålet, kan det også her være ulike interesser og logikker som står opp mot hverandre i diskusjoner knyttet til hvordan straffen skal organiseres, gjennomføres og begrunnes. Det vil være ulike syn på hvordan praksis skal utformes,

hvor høyt man bør prioritere rehabiliterings- og tilbakeføringsarbeidet, og hvor optimistisk man har grunn til å være med tanke på å gi folk en ny sjanse. Mange aktører i feltet kan oppleve at «rehabiliterings-standpunktet», og verdiene knyttet til dette, er under press og ikke alltid vinner frem i kampen om knappe ressurser. Å argumentere for å fremme en rehabiliterende praksis under straffegjennomføring, kan også forveksles med at man legger dette til grunn som en *begrunnelse* for straff. For å avgrense denne diskusjonen her vil vi presisere at en slik tankegang ikke ligger til grunn for Er-Vil-Kan. Om rehabilitering er hovedformålet, er ikke nødvendigvis straffegjennomføring, hverken i fengsel eller i samfunnet, de beste rammene for å fremme dette. Selv om fengsels erfaringer og måten man blir møtt på under straffegjennomføring også har potensial til å kunne fremme faktorer som kan bidra til å fremme endringsprosesser (Gjeruldsen og Jensen, 2021; Ugelvik, 2021; Lundeborg og Mjåland, 2016), er straffegjennomføring også en krevende og makttung kontekst som ofte vanskeliggjør endringsarbeid (Se f.eks. Hammerlin 2008; 2021, Ugelvik 2011; 2021, Lundeborg og Mjåland 2016; Crewe 2011). Likevel mener vi det er vår plikt å søke en kunnskapsbasert praksis for innholdet i straffen, ikke bare for den kriminalitetsforebyggende effektens skyld, men også for å kunne gjøre selve straffegjennomføringen mest mulig human og minst mulig skadelig. Så hvordan har dette sett ut om vi vender blikket tilbake, og ser på noen trekk fra forskningsfronten fra den engelspråklige verden de siste 50 år?

Fra Nothing Works til What Works?

Etter mange gjennombrudd i psykologien, sto rehabiliteringstankegangen sterkt i USA på 50- og 60-tallet. Om ikke straffegjennomføringspraksisen var preget av dette på alle nivå, var i alle fall tanken om at rehabilitering *burde* være det sentrale prinsipp, utbredt (Pratt et al. 2011). Etter noen tiår med optimistiske vurderinger på psykologifagets vegne, kom det her et tydelig skifte utover 70-tallet. En sentral grunn til dette var en nedslående kunnskapsoppsummering fra Robert Martinson (1927-1979), publisert i 1974. I sitt essay *What works? Questions and answers about prison Reform*, basert på en gjennomgang av 231 inkluderte studier publisert mellom 1945-1967, konkluderte Martinson med at det var lite grunn til begeistring; tiltak ovenfor straffedømte har ingen vitenskapelig dokumentert kriminalitetsforebyggende effekt (Martinson, 1974). Omtrent samtidig kom også lignende analyser og funn fra andre land og i sammenlignbare felt, og «Nothing works» ble slik den dominerende sannhet (Weisburd et al. 2017). En slik konklusjon var selvsagt også kjærkommen hos de politikere som, på bakgrunn av en sterkt økende kriminalitet, allerede var skeptiske til «rehabiliterings-sporet» og ønsket å vise sin «tough on crime»-holdning. Ved Martinsons studie hadde man fått et kunnskapsbasert alibi for å prioritere lengre og standardiserte fengselsstraffer, og kutte kostnadene knyttet til rehabilitering («de kriminelle endrer seg jo ikke uansett») (Pratt et al., 2011).

Studien til Martinson ble senere kritisert fra flere hold. Enkelte kritikere mente at årsaken til de manglende resultatene først og fremst kunne forklares med de generelle fengselsforholdene programmene var implementert under, og også Martinson var inne på dette som en mulig forklaring i sin artikkel. Andre så nærmere på det samme datamaterialet, og fant at selv om det ikke var grunn til noen overordnet positiv konklusjon, viste faktisk om lag halvparten av programmene en eller annen form for kriminalitetsreducerende effekt. Martinson selv prøvde også i senere publikasjoner å nyansere funnene sine, uten at han da oppnådde de samme politiske gjennomslag som han hadde oppnådd med «Nothing works»-studien (Pratt et al., 2011).

Som et tilsvarende til den utbredte pessimistiske oppfattelsen, vokste gradvis «What-works»-tradisjonen frem. Utgangspunktet for denne tradisjonen var blant annet at man oppfattet sannheten om at «Nothing works» som for unyansert. Tanken var at ved å forske nærmere på ulike tiltaks effekt overfor ulike grupper, ville det være mulig å frembringe mer kunnskap og beskrive hva som faktisk virker for hvem, og under hvilke forutsetninger. Den canadiske psykologen Don Andrews var sentral i denne utviklingen, som sammen med kollega James Bonta og flere, utviklet teorigrunnet for what-works-tradisjonen på tidlig 90-tall. R-N-R-modellen og begrepet *kriminogene behov* står her sentralt, og det teoretiske rammeverket har vært dominerende for utforming av tiltak og påvirkningsprogrammer ovenfor straffedømte de påfølgende tiårene (Andrews et. al 2011).

R-N-R

Risk-Need-Responsivity-modellen er utformet for å sammenfatte de viktigste prinsippene for hvordan man utformer og gjennomfører programmer basert på what-works-forskningen. R-N-R-rammeverket består opprinnelig av et sett med både overordnede, kliniske og organisatoriske prinsipper for utforming av effektive tilbakefallsreducerende tiltak. Overordnet står det sentralt at intervensjoner skal utformes med respekt for den enkeltes autonomi, og baseres på et solid psykologisk teorigrunnlag. Prinsippene vektlegger også organisatoriske forhold, som at intervensjoner skal leveres av ansatte med høy relasjonell kompetanse som også evner å arbeide strukturert. Likevel er det de tre prinsippene knyttet til å definere *hvem* man skal prioritere (risk), *hva* man skal jobbe med (need) og *hvordan* man skal gjøre det (responsivity), som er viet mest oppmerksomhet (Andrews & Bonta, 2010).

Hvem?

Risk-prinsippet handler om målgruppa for programmer, og at intervensjonene og omfanget av dem er *tilpasset den enkeltes risikonivå*. I what-works forskningen har man blant annet identifisert at programmer har størst kriminalitetsforebyggende effekt for personer med høy risiko for tilbakefall, og at intervensjoner kan virke mot sin hensikt dersom man tilbyr omfattende programmer for personer som har lav risiko for tilbakefall.

Hva?

Videre må programmene rette seg mot identifiserte kriminogene behov. Det betyr at det er enkelte faktorer som må adresseres og arbeides med dersom man skal kunne anta at programmet skal forebygge tilbakefall til kriminalitet. De kriminogene behovene kan variere mellom målgrupper. Samtidig holder What-works-forskningen frem 8 kriminogene behov som man mener er gjeldende for de fleste straffedømte med høy tilbakefallsrisiko. Disse 8 deles ofte inn i fire sentrale, og fire av noe mindre betydning. De som regnes som de fire sentrale er *tidligere antisosial atferd, antisosiale tanker, antisosialt nettverk og antisosialt livsmønster*. De øvrige fire kriminogene behovene handler om *familie og sivilstatus, arbeid og utdanning, fritidsaktiviteter og rusmisbruk*.

Hvordan?

Responsivitetsprinsippet handler om hvordan programmene gjennomføres og tilpasses den enkeltes læringsstil, ressurser, evner og forutsetninger. Prinsippet er altså mer pedagogisk og handler om at tilnærmingene må «treffe» den enkelte. Det hjelper lite om innholdet er forskningsbasert dersom måten intervensjonen leveres på ikke motiverer den enkelte til deltagelse og stimulerer til mestring

og læring. Dette er et viktig prinsipp i R-N-R-modellen. Som vi skal komme nærmere inn på senere i håndboken stiller dette krav til programlederens kompetanse, refleksjon og ferdigheter knyttet til å tilpasse intervensjoner den enkeltes læringsstil og behov.

Kritikk av R-N-R-modellen og programmer basert på What-works

RNR-modellen og programmer basert på «What works»-forskning har også blitt kritisert. Kritikere har blant annet påpekt at domfeltes komplekse behov og levekårsutfordringer står i fare for å bli redusert til individuelle psykologiske forklaringer om programmer utelukkende baseres på (en snever tolkning av) What-works-prinsippene (Ward & Stewart 2003, Ward & Brown 2004, Friestad 2005, Hammerlin 2008). En slik innsnevring av fokus står i fare for å bidra til at man tilslører mer strukturelle årsaker til kriminalitet, og dermed individualiserer det som i virkeligheten er problemer knyttet til sosiale og strukturelle forhold (Hammerlin 2008, Friestad 2005).

En del av kritikken har også gått på at denne innsnevringen av fokus går ut over responsivetsprinsippet. I dette ligger det at man ved å ha et klart forhåndsdefinert avgrenset fokus basert på kriminogene behov/risikofaktorer, ikke evner å møte de behovene deltagerne selv opplever som viktigst. Resultatet kan da bli at praksisen bidrar til å redusere motivasjonen og dedikasjonen til deltageren (Se blant annet Ward & Maruna, 2007). En lignende kritikk har også kommet fra andre hold; i jakten på en evidence-basert programvirksomhet, med utgangspunkt i what-works-prinsipper, er det en fare for at praksis blir for manualbasert, detaljstyrt og standardisert (Dixon 2000, Friestad 2005, Hansen 2015). En av konsekvensene av dette er at det blir lite rom for fleksibilitet, kreativitet og fagpersoners egne skjønnsutøvelse i møte med den enkelte. Dixon (2000) peker på at dette også kan føre til at fagpersoner føler seg fremmedgjort og opplever lite eierskap til egen praksis, noe som videre kan svekke engasjementet hos fagpersonen, og slik forringe kvaliteten på praksis.

Andrews et al. (2011) svarer på noe av denne kritikken ved å påpeke at de aldri har ment å begrense tiltak til utelukkende å rette seg mot de kriminogene behovene. Ut ifra deres forskning har de derimot ikke grunn til å tro at tiltak vil forebygge tilbakefall til kriminalitet om de kriminogene behovene overses. Faktorer som står i veien for å arbeide med de kriminogene behovene bør derfor tas tak i, og det kan også være hensiktsmessig å samarbeide med domfelte om andre behov for å fremme en god relasjon og allianse i arbeidsprosessen. De erkjenner slik delvis at den del av praksisen som er uformet på bakgrunn av R-N-R-rammeverket ikke ivaretar responsivetsprinsippet i tilstrekkelig grad, og at kritikerne (som har utviklet Good-Lives-Model som vi kommer tilbake til i kapittel 3), slik kan ha et nyttig bidrag for å sørge for at dette blir bedre ivaretatt (ibid).

Det har også blitt rettet kritikk mot What-works-tradisjonen knyttet til hvorvidt programmene faktisk har den effekten man hevder de kan ha. Porporino (2010) trekker frem at What-works-tradisjonen har skapt en overdreven tro på kognitive tilnærminger. Programmene anvender nærmest utelukkende et psykologisk perspektiv og retter seg mot såkalte *dynamiske risiko-faktorer*, som betyr faktorer man antar det er mulig å påvirke og endre. Disse faktorene er ikke alltid like lett påvirkelige, og endring krever ofte mere tid enn standardiserte og tidsavgrensede intervensjoner kan tilby. Mathiesen (2007), er også inne på dette når han viser til Lipsey (1995) og Pearsons et al.s (1996) meta-studier som peker på metodiske utfordringer og mot at programvirksomheten har langt mer beskjedne resultater å vise til enn man kan få inntrykk av i enkeltes fremstilling av forskningen. Han

går derfor videre til å argumentere for at en kriminalitetsforebyggende effekt ikke kan være det eneste legetime målet for programvirksomheten, men at det å hjelpe folk på et humanistisk grunnlag er et mål i seg selv, uavhengig av den kriminalitetsforebyggende effekten. Innsatte og domfelte bør derfor ha *rett* på denne type hjelp under straffegjennomføring, da det er en fare for at denne type tilbud blir redusert dersom den kriminalitetsforebyggende effekten viser seg å være marginal eller ikke-eksisterende (Mathiesen 2007, s.286).

Vi vil stille oss bak en slik argumentasjon, og også Mathiesens poeng om at det ikke gir mening å argumentere for fengselsstraff om rehabilitering er formålet. Samtidig poengterer også Mathiesen selv - at det jo vil være bra om noen finner veien bort fra kriminalitet, eller utsetter ny kriminalitet, som følge av rehabiliterende virksomhet, så lenge metodene som benyttes er etisk forsvarlige (2007, s.285). Vi slutter oss til dette poenget, og i det neste avsnittet skal vi derfor se litt nærmere på kunnskap om hva som kan kjennetegne effektive tiltak for den aktuelle målgruppa i Er-Vil-Kan, og tematisere hvordan dette også henger nært sammen med mellommenneskelige ferdigheter i møte med den enkelte deltager.

Noen kjennetegn ved virksomme tilbakeføringsprogrammer for rus- og kriminalitetsforebygging

Selv om det i norsk kontekst ikke eksisterer noen effektevalueringer eller andre omfattende evalueringer av programvirksomhet for målgruppa i Er-Vil-Kan, er det gjort mange studier internasjonalt. Selv om disse studiene er gjennomført i en annen kontekst, kan kunnskapen være relevant for å si noe om hvilke faktorer som går igjen i programmer som viser seg å ha rus- og kriminalitetsforebyggende effekt (kvantitative studier), eller hvilke elementer tidligere deltagere selv vektlegger (kvalitative studier) som betydningsfulle ved slike programmer.

I en stor gjennomgang av 118 systematiske oversikter på feltet, konkluderer Wiesburd et al. (2017) med at det er god grunn til å gå bort fra den tidligere forståelsen «nothing works» når det kommer til ulike tiltaks effekt innenfor det kriminalitetsforebyggende arbeidet. Likevel roper de et varsko om at dette ikke betyr at alt virker, og at tiltak også kan virke mot sin hensikt. Det er derfor god grunn til å søke mer kunnskap, og også vektlegge kvalitative studier som kilde til kunnskap, da kvantitative studier ofte er utilstrekkelige når det kommer til å guide profesjonelle og politiske aktører om utforming av praksis.

I sin gjennomgang av programmer i kriminalomsorgen, finner Wiesburd et al. (2017) at gruppebaserte kognitive atferdsprogrammer er blant den type programmer som har sterkest støtte i forskning. Programmer som vektlegger utdanning og utvikling av ferdigheter hadde også lovende resultater. Arbeidsrettede program og grupperådgivningsprogram for rusavhengige viser lovende funn, men studiene på dette området er svakere metodisk sett, og det er derfor utfordrende å trekke klare konklusjoner på dette område. Weisburd et. al. (2017) finner også en sammenheng når det gjelder den kriminalitetsforebyggende effekten av rusbehandlingsprogram. På dette område identifiserte de 23 metastudier som tilfredstilte kriteriene, men bare 8 av dem kunne vise til en overordnet positiv og ønsket effekt i form av redusert kriminalitet. De klareste positive resultatene var her knyttet til substitusjonsbehandling med naltrexone og terapeutiske samfunn. Det interessante her er at dette peker i retning av at både medisinskfaglige og sosialfaglige tilnæringer i rusbehandling kan ha *kriminalitetsreducerende effekt*, selv om dette som oftest ikke er hovedmålet med denne type intervensjoner.

Lignende effekter av legemiddelassistert rehabilitering er også dokumentert i Norge, hvor nedgangen i kriminalitet har vært betydelig for pasienter i legemiddelassistert rehabilitering (LAR). Nedgangen i kriminalitet var størst hos den pasientgruppa som var i hel- eller deltidsjobb eller studier. Også de som eide eller leide egen bolig hadde nedgang i kriminalitet (Stavseth et al., 2017). Nedgangen kan slik ikke nødvendigvis forstås som en direkte effekt av legemiddelbehandlingen alene, men funnene kan peke i retning av at legemiddelbehandling i kombinasjon med helhetlige sosialfaglige tilnærminger, med mål om å fremme meningsfulle daglige aktiviteter og livskvalitet, kan virke kriminalitetsforebyggende.

I Weisburd et al. (2017) gjennomgang fant de ingen vitenskapelige hold for at tilbakeførings- og recoveryprogrammer har noen kriminalitetsforebyggende effekt. Går vi til andre studier kan vi likevel finne noe om kjennetegn på programmer som har effekt. Bahr et al. (2012) har gjennomgått forskning⁹ for å identifisere hva som virker ved behandlingsprogrammer for rusavhengige straffedømte. I sin gjennomgang finner de at deltagere i kognitiv-atferdsterapi (CBT), terapeutiske samfunn og drug-courts hadde lavere nivå av rusbruk og kriminalitet enn deltagere som ikke mottok behandling. Flere typer medikament-behandling førte til redusert rusbruk, mens de som mottok contingency-management (læringsbasert rusbehandling) tenderte til å ha redusert rusbruk, særlig når dette var kombinert med CBT. Effektive programmer tenderte til å *fokusere på høy-risikogrupper*, var koblet til *sterke insitamenter for å motta behandling*, var basert på multi-modale tilnærminger (*flere ulike typer tilnærminger samtidig*), tilbød *intensiv behandling* og inkluderte en *etterverns-komponent* (ibid).

Kunnskapsoppsummeringen til Kendall et al. (2018) om tilbakeføringsprogram for innsatte med problemer knyttet til rusavhengighet og psykisk helse, er relevant for å inkludere kvalitative forskningsfunn. Selv om deres funn baserer seg på studier gjort på programmer med nylig løslatte som målgruppe, er deres oppsummering av sosiale og strukturelle nøkkelfaktorer for programmets suksess relevant for kriminalomsorgens tilbakeføringsarbeid. Ett av deres sentrale funn er at de *mellommenneskelige egenskapene* hos den profesjonelle er sentral for vurderingen av programmenes virkning. De profesjonelle som evnet å danne hensiktsmessige relasjoner ble beskrevet som *empatiske og ærlige, ikke-dømmende, utholdende, håpefulle, pålitelige og omsorgsfulle*. Relasjonene var bygget på *tillit, åpenhet, respektfull kommunikasjon, solidaritet og støtte*. De profesjonelles fleksibilitet i form av *tilgjengelighet og tilstedeværelse* ble også vektlagt. Samtidig var det også viktig at de var *kunnskapsrike, uten å være autoritære* og at de evnet «å kjempe deltagerens sak» i møte med hindringer. Disse relasjonene, den positive kommunikasjonen og den praktiske støtten, så også ut til å smitte over på deltagerens motivasjon, dedikasjon og aktivitetsnivå. Den aktive deltagelsen virket igjen tilbake på den profesjonelles forutsetninger for å tilby tilpasset støtte og omsorg. Selv om programmenes teoretiske og metodiske rammeverk ikke ble trukket frem som vesentlig, understreker Kendall et al (2018) at dette ikke er uten betydning, da tilnærmingene og holdningene programmer er bygget på, også influerer relasjoner mellom deltagerne og de profesjonelle. For å fremme pro-sosial identitet og støttende nettverk ble også selvhjelps-støtte (peers) og mentorskap trukket frem som viktige elementer. Å dele erfaringer med personer i liknende situasjoner kan både skape økt motivasjon og ha terapeutiske effekter.

⁹ Artikler på temaet publisert fra år 2000-2009 på nivå 3 eller høyere etter maryladskalaen.

Hva betyr disse funnene for Er-Vil-Kan?

Kognitive atferdsprogrammer	Er-Vil-Kan har flere enkeltsamlinger som er klart inspirert av det kognitive atferdsprogrammet NSAP, med fokus på håndtering av risikosituasjoner. Dette gjelder spesielt i programmets del 2 som vi har kalt «kunnskap» (Kapittel 7).
Terapeutiske samfunn	Det er en rekke paralleller mellom prinsippene for terapeutiske samfunn og Good Lives Model (Fortune et. al, 2014). Selv om ikke rusmestringsenhetene kan beskrives som terapeutiske samfunn, kan det være overlapp mellom mange av prinsippene (se f.eks. Helgesens (2017) beskrivelse av «Kollektivet»). Ved videreføring til §12 soning i rusbehandling på døgninstitusjon vil det også være mange institusjoner som er inspirert av prinsippene for terapeutiske samfunn.
LAR	Personer i legemiddelassistert rehabilitering (LAR) kan delta i Er-Vil-Kan. Gjennomføring av straff i fengsel kan også være et egnet sted for oppstart i LAR. Vurderinger knyttet til dette gjøres av helsetjenesten eller spesialisthelsetjenesten.
Insitamenter for å motta behandling	Selv om deltagelse i Er-Vil-Kan er frivillig, vil gjennomføring av straff for mange være et sterkt insitamenter for å søke seg til program, rusmestringsenheter eller behandling. Dette henger også sammen med progresjonssystemet, hvor man kan oppnå f.eks. overføring til lavere sikkerhetsnivå eller andre straffegjennomføringsformer ved å «vise seg tilliten verdig». Progresjonssystemet blir ofte beskrevet som noe som vanskeliggjør rehabiliteringen, blant annet fordi det skaper uklare motiver for deltagelse (Ugelvik, 2011), men insitamentene kan også tenkes og opprettholde motivasjon for deltagelse i tiltak som kan ha rus- og kriminalitetsforebyggende effekt.
Multi-modale tilnærminger	Er-Vil-Kan er basert på flere ulike tilnærminger og GLM som rammeverk oppfordrer til multi-modalitet. Organiseringen til rusmestringsenhetene, og straffegjennomføringen forøvrig, legger også forholdene til rette for at programmet kombineres med øvrig aktivitetsplikt, miljø- og tilbakeføringsarbeid, samt nødvendig behandling i helse og spesialisthelsetjeneste.
Intensiv behandling	Intensiviteten i tiltaket vil variere ut ifra den enkeltes behov og kombinasjon med øvrige tiltak og behandling.
Etterverns-komponent	Er-Vil-Kan har ingen standardisert etterverns-komponent, men den enkelte skal ved programmets slutt sitte igjen med «en gjennomtenkt, håpefull og realistisk plan for hverdag og fremtid - i tråd med egne ønsker og preferanser». Denne planen skal også innebære ulike arenaer, former for støtte og nødvendige tiltak for å opprettholde endringsprosessen (jfr. målsetningene til programmet). Samarbeid med importerte og eksterne tjenester er derfor vesentlig tidlig i programgjennomføringen.
Mellom-menneskelige ferdigheter hos ansatte	Det er den enkelte arbeidsgiver som er ansvarlig for å vurdere og følge opp ansattes personlige egnethet for den jobben de er satt til å gjøre. Samtidig kan utdannings- og profesjonsbakgrunn, samt den enkeltes tilgang til ny kompetanse og veiledning spille inn på dette spørsmålet. Vår anbefaling er at enheter som skal implementere programmet har et tverrfaglig sammensatt team, bestående av både fengselsfaglig og sosialfaglig utdanningsbakgrunn, eller annen relevant kompetanse. Når programmet implementeres i kriminalomsorgen, skal gruppeledere ha opplæring i Er-Vil-Kan fra KRUS. Det anbefales at man tilegner seg ferdigheter innenfor gruppeledelse gjennom etter- og videreutdanning, dersom man ikke har dette i sin grunnutdanning. Gruppeledere bør også få veiledning i gruppeledelse og gruppedynamikk, eller ha avsatt tid til kollegaveiledning. Se kapittel 4 og 5 for øvrige føringer for gruppeledelse.
Mentorskap og likepersonsstøtte	Grupesamlingene i Er-Vil-Kan er utformet med tanke på å bygge et engasjerende og trygt miljø mellom deltagerne, hvor erfaringsutveksling, refleksjon og tilbakemeldinger til hverandre er sentralt for å utvikle en støttende gruppekultur. Kriminalomsorgen samarbeider også med flere brukerorganisasjoner og frivillige organisasjoner som kan tilby mentorskap og likepersonstøtte underveis og i etterkant av straffegjennomføring, og vi oppfordrer til å legge til rette for dette i kombinasjon med programgjennomføringen.

Tidligere programvirksomhet for målgruppa i norsk kriminalomsorg, samt noen andre relevante studier

I Norge ble programvirksomhet introdusert som et tiltak fra midten av 90-tallet. Bakgrunnen var først og fremst økte forventninger til kriminalomsorgens arbeid med det individualpreventive formålet med straffen; straffen skulle bidra til å forebygge fremtidige kriminelle handlinger (Eskeland og Haugli, 2006). Styrende dokumenter la føringer for at det var det ledende what-works-forskningsmiljøet det skulle ses hen til for å sikre faglig kvalitet og effekt av tiltakene. Svensk og dansk kriminalomsorg var allerede i gang med utprøving av canadisk-utviklede kognitive programmer fra denne tradisjonen, og dette ble en modell til etterfølgelse. Programmene «Ny Start» (importert fra Canada) og «Brottsbrytet» (importert fra Sverige) var de første programmene som ble innført i stort omfang etter denne modellen (ibid)¹⁰.

Når det gjelder programmer som har rettet seg direkte mot innsatte og domfelte med problemer knyttet til rusmiddelbruk, er det særlig to programmer som har vært sentrale forløpere til Er-Vil-Kan; det tidligere nevnte canadisk importerte programmet National Substance Abuse Program (NSAP) og Kortprogram Rus.

NSAP

NSAP bygger mye av innholdet på «sosial læringsteori, kognitiv og atferdspsykologisk tilnærming og er sammensatt av ulike tema vedrørende livsførsel og sammenhengen mellom disse» (Granheim et al. 2010, s.11). Det ble i 2010 gjennomført en evaluering, som både inneholdt en kvantitativ undersøkelse med før- og etter-tester hos deltagerne, og en kvalitativ undersøkende del basert på individuelle intervjuer med deltagere (n=26) og programledere (n=15). Her kommer det overordnet fram positive erfaringer med programmet, både hos deltagere og programledere. Programmet fikk i det hele mer positive omtaler enn tidligere evaluerte program, både når det gjaldt struktur, innhold og mulighet for individuell tilpasning. Fra før- og etter-testene tegnet det seg et bilde av at deltagere var tilfredse med programmet og at innholdet hadde vært både relevant og anvendbart for å ta grep om egne utfordringer knyttet til rus og kriminalitet. Generelt fikk NSAP positiv omtale både fordi «det gikk mer i dybden» og fordi det opplevdes mer individfokusert enn tidligere programmer. I den kvalitative delen kom det frem flere kjennetegn ved deltagerne som så ut til å ha størst utbytte av deltagelsen:

- de ga tydelig uttrykk for at de ønsket å slutte med rus
- de hadde god kognitiv fungering og hadde derfor gode forutsetninger for å forstå innholdet i programmet
- de rapporterte om høy mestring av det skriftlige arbeidet

Evalueringen peker i retning av at noe av innholdet ble for krevende teoretisk for enkelte deltagere, og til tider vanskelig å formidle pedagogisk for programlederne. Dette trekkes frem som en delforklaring på frafallet i programmet, som lå på om lag 30% (i tillegg til mer strukturelle forklaringer som resterende soningstid og flytting mellom fengsler). Dette funnet kan også ses i sammenheng

¹⁰ Det skal her også nevnes at det gruppebaserte programmet Alternativ til Vold, allerede før dette var i gang som tiltak på Ila fengsel (Eskeland og Haugli, 2006). Dette var en norskutviklet tilnærming som ikke var basert på what-works forskningen og de kriteriene som etter hvert ble førende for hvilke programmer som ble akkreditert av kriminalomsorgens eget akkrediteringspanel.

med responsivitetsprinsippet i R-N-R-modellen fra What-works forskningen. I hvilken grad evner vi å tilpasse intervensjonen til den enkeltes forutsetninger for læring, endring og mestring? Som nevnt stiller dette krav til kompetanse hos den enkelte programleder og en oppmerksomhet omkring individuell tilrettelegging for å gjøre programmaterieell og modeller som anvendes begripelig og anvendbart for den enkelte. Dette tok vi med oss som viktig lærdom når vi i samarbeidet med test-gruppa utarbeidet nye samlinger til Er-Vil-Kan basert på tidligere innhold i NSAP.

Kortprogram Rus

Et annet program som har blitt prøvd ut i kriminalomsorgen det siste tiåret er Kortprogram Rus. Dette programmet ble først og fremst innført for å kunne gi et programtilbud til de med rusproblemer som soner korte dommer. Innholdet og strukturen er inspirert av det danske programmet «Over muren», som vektlegger samhandling med eksterne tjenester for å fremme den enkeltes tilbakeføring. I tillegg til dette tilbakeførings- og samhandlingsfokuset vektlegges også elementer fra kognitiv psykologi i arbeid med tilbakefallsforebygging og håndtering av risikosituasjoner. En kvalitativ evaluering basert på intervjuer med programdeletagere og programledere peker på varierende motivasjon hos deltagerne knyttet til hvorvidt de ønsker å (for)bli rusfrie under og etter soning. Et særlig interessant funn her er at programdeltagerne fortalte at de i svært liten grad hadde kjennskap til hva eventuell. videre rusbehandling ville innebære, og hva det ville kreve av dem, men at programmet hadde gjort dem tryggere på at behandlingstilbud kunne fungere for dem (Hansen, 2014). Dette kan peke i retning av at programmet har evnet å nå en målgruppe som har liten erfaring fra tidligere behandling, og at det har potensial til å forberede og motivere til videre behandling eller kontakt med hjelpetiltak, som er en av målsetningene til programvirksomheten.

I evalueringen av ulike program finner Hansen (2015) også en tendens til at deltagerne vektlegger de interne gruppeprosessene, erfaringsutvekslingen og den gjensidige støtten som har skjedd mellom deltagerne (gruppeprosess), fremfor det spesifikke innholdet i programmet (ofte mer undervisningsorientert). Dette gjelder også for Kortprogram Rus. Et funn i mange studier er at det ikke er de konkrete metodene som er avgjørende for hvorvidt innholdet oppleves nyttig av deltagerne, men at det er vesentlig at programlederne behersker metodene som anvendes. Hansen (2014, s.8), trekker frem dette som en begrunnelse for at fremtidens programvirksomhet bør vektlegge mulighet for tilpasning til lokale ressurser og muligheter, fremfor en «programtro» manualstyrt praksis. Denne kritikken kan ses i sammenheng med kritikken av What-works-programmer (Dixon, 2000), og dette er forsøkt tatt høyde for i det fleksible og helhetlige idealet som ligger til grunn for utformingen av Er-Vil-Kan.

Programvirksomhet i rusmestringsenhetene

Når det gjelder mer generelle studier som berører programmer overfor innsatte med problemer knyttet til bruk av rusmidler, kommer det frem at innsatte har blandede erfaringer. Helgesen (2017) trekker frem to typer kritikk fra innsatte når det gjelder programvirksomhet. Særlig relevant i denne sammenheng er at de innsatte ikke opplever tilstrekkelig *trygghet og tillit* mellom deltagerne i gruppene til å dele personlige erfaringer og tanker om fremtiden. Programmene oppleves også som *for manualstyrte og for lite individuelt tilpasset* til at innholdet samsvarer med deltagerens mål og ressurser (Helgesen, 2017). Dette står delvis i kontrast til de tidligere rapporterte funnene i

evalueringen av NSAP (som var det dominerende programmet i rusmestringsenhetene under tiden for Helgesens studier), men harmonerer med tilbakemeldingene til KRUS i den mer uformelle kartleggingen av rusmestringsenhetene i 2016 (Aagesen og Martinsen, 2017). En mulig forklaring på dette er at flere enheter da hadde hatt lenger erfaring med programmet, og at empirien bygger på samtaler med flere enheter som hadde deltatt på opplæring i NSAP, men som i ettertid hadde erfart at det var krevende å implementere programmet i sin struktur. Kravene til kvalitet kan også tenkes å ha beveget seg i takt med mulig økt erfaring og kunnskap i rusmestringsenhetene, samt trender i fagfeltet.¹¹

Kunnskap om endringsprosesser under straffegjennomføring fra andre studier

Om vi ser utover evalueringen og forskningen på programvirksomhet og rusmestringsenheter, er det også andre studier fra norsk kontekst som kan si noe om hva som kan være viktige prinsipper for å fremme endringsprosesser under straffegjennomføring. Ugelvik (2021) har sett på innsattes erfaring av tillit og mistillit i samhandlingen med ansatte og den behandling de opplever i fengselet. Informantene tegnet her et hovedbilde av fengsler som institusjoner basert på mistillit, og hvordan det kan virke sterkt demotiverende å ikke bli trodd på når man f.eks. ytrer ønske om å fjerne seg fra livet som kriminell. Mange av de innsatte fortalte samtidig også om fengsels erfaringer som sto i kontrast til dette. De fortalte om møter med ansatte og en ansattkultur i enkeltfengsler, som var preget av en sterkere tillit. Dette kunne komme til syne både i samtaler og enkeltmøter, men også i form av den konkrete tilliten fengselet viste dem gjennom f.eks. innvilgelse av fremstillinger og permisjoner som kunne ligge helt i grenseland av lovverket. I følge Ugelvik (2021) kan denne formen for tillit se ut til å virke inn på innsattes håp for fremtiden og syn på seg selv. Måten de innsatte blir behandlet på har slikt et potensial til å fremme annerkjennelse og en identitet som «en som er til å stole på».

Lundeberg og Mjåland (2016) løfter i sin artikkel frem verdien av *å bli hørt* og få hjelp til rettighetene sine, *respektfull fangebehandling* og om *å få eierskap til egen endringsprosess*, som viktige, og mulige positive utfall av samhandling mellom ansatte og innsatte under straffegjennomføring. De skriver blant annet at «(...) måten fanger blir gjort delaktige i og behandlet på i fengsels hverdagen har en avgjørende betydning for opplevelsen av fengselsopphold og for vurderingen av legitimiteten til fengselet som institusjon» (ibid, s.41). Dette kan handle om å etablere samarbeid, bli tatt med på råd og ved slutten av en soning eller endringsprosess, sitte igjen med en følelse av å ha vært den aktive aktøren og pådriveren for det man har fått til, fremfor en passiv mottager av hjelp eller kriminalomsorgens gunst. Ett av hovedpoengene til forfatterne er at spørsmål knyttet til likebehandling og individuell behandling kan være krevende, både for innsatte og ansatte. For at ulike beslutninger skal oppleves som legetime og rimelige er det et stort behov for *informasjon, medvirkning og tydelige begrunnelser*, noe som ses på som en forutsetning for å bedre betingelsene for rehabiliteringsarbeid i kriminalomsorgen (ibid, s.42). Dette er viktige betraktninger og argumenter for å fremme en praksis som legger til rette for høy grad av brukermedvirkning og aktiv deltagelse i egen rehabiliterings- og tilbakeføringsprosess.

¹¹ En stor del av forklaringen på ulike funn kan også handle om ulikheter med tanke på metode, utvalg og tidspunkt for innhenting av data. Samtidig er det et kjent fenomen fra implementeringsforskning at pilotgjennomføringer ofte evalueres positivt nettopp på grunn av «nyhetens interesse» knyttet til en førstegangsgjennomføring, og at entusiasmen, både til fagpersoner og deltagere kan avta etter en bølge av optimisme knyttet til ny og forfriskende praksis.

Basert på sin studie av kvinners desistance-prosesser, tar Gjeruldsen og Jensen (2021) til orde for at fengsels erfaringen i seg selv kan bli et vendepunkt og en start på en videre endringsprosess. I deres studie basert på livshistorie-intervjuer med 20 kvinner med sonings erfaring, ser dette særlig ut til å kunne gjelde om fengslingen inntreffer etter fylte 30-år. De peker på at flere av kvinnene da beskriver at de føler seg ferdig, eller «mettet av» et liv som har vært knyttet til rus og kriminalitet (ibid, s.226). Selv om det kanskje bør være en selvfølge at profesjonelle i samtaler med straffedømte tematiserer hvordan erfaringen av å bli fengslet virker inn på ens syn på seg selv og sin fremtid, er funnet en viktig påminnelse om at erfaringen av å bli fengslet kan oppleves som en personlig krise, som også kan ha potensial til å fremme refleksjon og endring og være en del av et vendepunkt.

Eksempel: Å snakke om fengsels erfaringer og konsekvenser av straffegjennomføring

I intervjuene med deltagerne i Er-Vil-Kan tematiserte vi blant annet utbytte av programmet og hva deltagerne savnet av innhold. I ett av fengslene snakket vi med en yngre og eldre deltager samtidig. De skilte om lag 40 år i alder, men hadde funnet mye fellesskap og gjensidig støtte under samlingene. På spørsmål om det var noe innhold de savnet, tok «Terje», den eldre deltageren ordet, og begynte å fortelle en detaljert historie fra et tidligere fengselsopphold hvor han var tett på en svært alvorlig voldshendelse mellom to medinnsatte:

(...) jeg så det, rett foran øynene mine, masse blod og (...). Og bare noen uker etterpå, ei uke tror jeg det var, ble jeg sendt til (annet høysikkerhetsfengsel). Uten noe form for oppfølging eller samtaler med psykolog eller noe. Og det er ikke bare bare... Og jeg tenker det..., at vi som har sittet en del i fengsel., det er mye vi har opplevd. Jeg tenker på de unge, det å bli fengslet i ung alder, sånn som han (annen deltager), og slik jeg også ble en gang i tida., det er ikke bare bare... Og det tenker jeg, at sånne ting, det kunne vi også godt ha snakket litt om.

«Terje» fortalte at han ikke hadde fått bearbeidet sin opplevelse av voldshendelsen, og at overføringen til annet fengsel uten oppfølging omkring hans opplevelser av episoden opplevdes som uverdigg fangebehandling (jfr. Lundeborg & Mjåland, 2016). Han knytter samtidig dette til vanskelige opplevelser ved det å bli fengslet som ung. «Det er ikke bare, bare.». Terjes historie henter til et fellesskap mellom de med fengsels erfaringer i ung alder. At det kan sette noen dype spor som blir til en felles erfaring som kan innvirke på ens identitet, ens syn på seg selv, noen erfarte konsekvenser en bærer med seg. Og «sånne ting, det kunne vi også godt ha snakket litt om.»

I Er-Vil-Kan er det ingen egen samling for å tematisere vanskelige erfaringer knyttet til straffegjennomføringer. Samtidig er det flere steder det kan gis åpning for dette. Det kanskje tydeligste punktet er under samling 5 - «Rusen og kriminalitetens konsekvenser». Her kan deltagerne ta opp hvilke negative konsekvenser man har erfart gjennom straffegjennomføring, og selv om ikke dette nødvendigvis er det innholdet som kan sies å være «det mest løsningsorienterte, styrkebaserte eller fremtidsrettede», er det også viktig å åpne opp for denne type erfaringer. Noe av målet for samling 5 er blant annet å øve seg på å sette ord på erfaringer knyttet til stigma, skyld, skam og sorg, samtidig som vi jobber med å skille mellom det man må akseptere og jobbe med å forsone seg med, og det man kan ta grep for å gjøre noe med eller unngå i fremtiden. For ytterligere beskrivelser av samling 5, se kapittel 6.

Oppsummert: Hva betyr disse funnene for Er-Vil-Kan?

Vektlegging av gruppeprosess, erfaringsutveksling og gjensidig støtte	Samlingene i Er-Vil-Kan inneholder en rekke øvelser med hensikt å fremme interaksjon, gjenkjennelse, erfaringsutveksling og gjensidig støtte mellom deltagerne. Om samlingene blir for «innholdstunge» anbefales det at samlingstiden utvides for å gi rom for felles refleksjon og gruppedynamikk.
Tillit	Vi møter deltagerne med tillit til at de vil sitt eget beste, og at alle har erfaringer, evner og ressurser som er verdifulle for både oss og andre. Det kan være krevende å dele i gruppesamlinger og «gi av seg selv». Det anbefales at betydningen av å delta i program og innsatsen den enkelte legger ned, anerkjennes av både programledere og fengselet for øvrig gjennom ord og handling. For å sørge for forståelse for dette kan det være viktig å gi god informasjon om hva programmet innebærer til andre ansatte, samarbeidspartnere og pårørende, så også de kan få innsikt og tillit til at den enkelte legger ned en betydelig innsats i egen endringsprosess. Under programgjennomføringen kan det også vurderes om deltagere på noen måter kan vises ekstra tillit ved å bli gitt økt ansvar i ulike former.
Eierskap til egen endringsprosess	For å oppnå dette er det viktig å balansere mellom hjelp og støtte på den ene siden, og selvstendighet og eget ansvar på den andre. Hvordan vi bruker språket kan her også være avgjørende. Som for eksempel å understreke den profesjonelle innsatsen for å skape en form for takknemmelighet hos deltageren, kan også føre til en form for skamfølelse eller avmakt. I Er-Vil-Kan ønsker vi derfor at gruppeledere er bevisste på å fremheve hva deltagerne selv gjør for å skape en god gruppekultur, fremme egen endringsprosess, hjelpe seg selv og hverandre etc. Å be om hjelp kan også være en styrke, hvor man kan fremheve at dette også er en form for aktørskap.
Individuell tilpasning vs. manualstyrt og standardisert	Er-Vil-Kan skal være et fleksibelt program som kan tilpasses gruppas og den enkeltes behov. Selv om forslag til samlinger i gjennomføringsmanualen er relativt detaljert, oppfordres gruppelederne til å gjøre skjønnsbaserte justeringer i tråd med gruppas behov. Den individuelle tilpasning skjer også gjennom de individuelle oppgaver, individuelle samtaler og tilpasset oppfølging som utformes i dialog med den enkelte deltager.
Bruk av skriftlig materialet til programdeltagere	Er-Vil-Kan benytter også skriftlig materiale. Det anbefales at dette tematiseres med deltagerne ved oppstart av programmet, og at de legges til rette for individuell gjennomgang av oppgavekort i forkant av samlingene dersom det er behov for dette. I utformingen har vi forsøkt å vektlegge tydelighet, og et enkelt og beskrivende språk. I intervjuene med pilot-deltagere vektla flere deltagere at formen med oppgavekort hjalp dem til å finne ro og konsentrasjon. De trakk også frem at det var nyttig å konkretisere oppgaver og spørsmål skriftlig, for å også kunne bruke materialet i etterkant av samlingene.
Behov for korte program	Det er mulig å gjennomføre kortversjoner av Er-Vil-Kan. Anbefalinger og ytterligere beskrivelser av dette gis i kapittel 5.

Hva kan vi lære av suksesshistoriene? Desistance-forskning og implikasjoner for praksis

Desistance-begrepet oppleves av mange som noe litt uklart og krevende å beskrive og forstå. Noe av årsaken til dette er at det ikke eksisterer en utbredt enighet om begrepets innhold og hvordan det skal forstås eller forklares. Desistance lar seg vanskelig oversette til et enkelt begrep på norsk. Direkte oversatt kan *to desist* bety *å avstå*, eller det å slutte å gjøre noe. I denne sammenheng handler desistance om en overgang hos den enkelte fra en livsførsel preget av kriminalitet, til en livsførsel preget av fravær av kriminalitet. Samtidig har flere påpekt at det er vanskelig å stadfeste en *absolutt* desistance. Maruna (2001) poengterer at en slik definitiv desistance først kan konstateres etter en persons død, siden det å begå kriminaliserte handlinger til dels er spontant og alltid kan sies å ligge der som en latent mulighet. Omfattende litteratur avviser også myten om endring som et brått vendepunkt eller en enkeltstående hendelse. Desistance bør derfor snarere forstås som en vedvarende prosess over tid, hvor personer som tidligere har vært omfattende innblandet i gjentatt kriminalitet, har et langvarig opphør av kriminalitet (ibid).

Noe av bakgrunnen for interessen i desistance kan ses i sammenheng med kritikken mot What-works forskningen, og at denne tradisjonens interessefelt knyttet til å studere *profesjonelle intervensjoners* innvirkning på kriminalitet, rett og slett bidro til at man overså andre viktige kilder til kunnskap. Det har lenge vært klart at involvering i kriminaliserte handlinger er et fenomen som for de fleste er forbigående. Denne endringen handler ikke nødvendigvis om profesjonelle intervensjoner, men kan for eksempel knyttes til *modning og aldring*, som av mange blir trukket frem som den tydeligste faktoren relatert til desistance-prosesser (Maruna, 2001). Modning og aldring som forklaringsmodell kan både knyttes til biologiske, fysiologiske og psykologiske faktorer knyttet til kroppens utvikling og hjernens fungering, men også sosiale forklaringer knyttet til nærmiljø, storsamfunnets forventinger til den enkelte i ulike livsfaser, levekårsutfordringer osv. Kunnskap fra alle disse fagfeltene kan være relevant og interessant for å forstå og analysere desistance-prosesser. Men hva forteller de, de som selv har vært, eller er i desistance-prosesser? Hva kjennetegner de personlige historiene til de som gradvis avslutter løpebaner preget av kriminalisert aktivitet når vi går bort ifra å utelukkende se på evalueringer eller effekt-studier av enkelttiltak? Hva kan vi lære av disse når det gjelder motivasjon, og drivkrefter for opprettholdelse av endring? Og hvilken innflytelse kan dette ha på praksis?

Disse spørsmålene har åpenbar interesse for justissektoren generelt, for kriminalomsorgen spesielt, og for alle personer og institusjoner som er opptatt av å støtte opp om desistance-prosesser, forebygge fremtidig kriminalitet og skape et tryggere samfunn. Så hva sier forskningen?

Strukturelle vendepunkt, kognitive skift og aktørskap

En sentral diskusjon i desistance-forskningen har vært hvorvidt denne prosessen drives frem av *individuell aktørskap* (agency), hvor individet har et klart formulert ønske og intensjon om endring og avslutning av en kriminell løpebane, eller om endringene som oftest kommer som et resultat av mer *strukturelle vendepunkt* (Rodermond et. al 2016).

Sampson & Laub (1993; Laub & Sampson, 2001) har vært blant dem som tydeligst har vektlagt de strukturelle vendepunktene. På bakgrunn av sine longitudinelle studier, forstår de desistance som et resultat av livsoverganger eller strukturelle vendepunkt som f.eks. ekteskapsinngåelse, bli foreldre, få seg en jobb eller militærtjeneste, og den dertil *økte sosiale kontrollen* som følger av miljøskifte og mer tilbrakt tid borte fra det kriminelle miljøet. Gradvis oppstår *nye rutiner* og nytt pro-sosialt ansvar

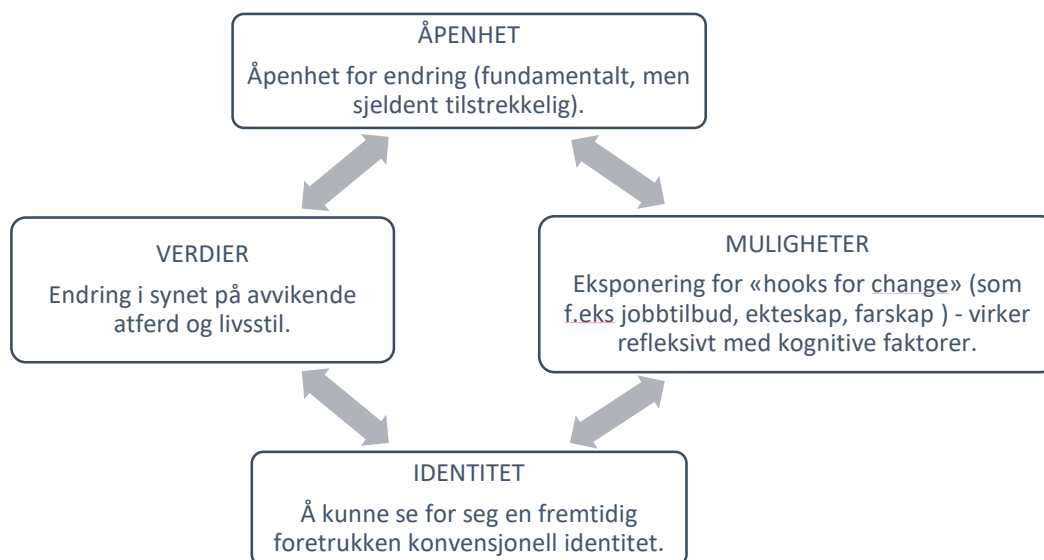

med økt *forpliktelse til den nye livsstilen*, som man ikke lenger er villig til å risikere for «et kriminelt sidesprang». Slik kan desistance-prosessen vokse frem uten en klar og tydelig intensjon fra den enkelte, men mer som et resultat av strukturell påvirkning og miljøskifte.

Selv om studien til Sampson & Laub består av et rikt datamateriale og fremdeles står frem som sentral i desistance-litteraturen, har en av innvendingen vært at det er vanskelig å fastsette en kausal sammenheng mellom de strukturelle vendepunktene og desistance-prosessen. I denne innvendingen ligger det en «høna eller egget-diskusjon»¹². For kan det ikke være slik at det har skjedd en endring på individnivå før disse livshendelsene inntraff, og at ekteskap, barn eller jobb kommer som et resultat av en påbegynt desistance-prosess? Og er det ikke slik at det å få barn, gifte seg eller få en jobb-mulighet, ikke fører til endring for alle? Maruna (2001) anerkjenner at selv om de strukturelle faktorene spiller en viktig rolle, oppstår som regel ikke hverken ekteskap, foreldreskap eller arbeid «ut av det blå». For at disse hendelsene skal oppstå, og bli til strukturelle vendepunkt, krever det at individet, på ett eller annet nivå, orienterer seg i retning av dem og legger ned en innsats for å gripe mulighetene og gjøre dem til viktige og bærekraftige faktorer når de oppstår.

Vi skal komme tilbake til ytterligere aspekter ved Marunas bidrag knyttet til narrativ identitet i neste avsnitt, men først finner vi det nyttig å presentere et annet viktig bidrag i desistance-litteraturen som henger nært sammen med Marunas perspektiv. På bakgrunn av tidligere studier (Giordano et al., 2002) har Giordano (2016) utviklet en modell som kan sies å vektlegge den enkeltes aktørskap og de kognitive skiftene i prosessen, samtidig som disse også ses i sammenheng med de mer strukturelle vendepunktene. Komponentene i prosessen må ikke forstås som stadier hvor det ene forutsetter det andre i en gitt rekkefølge, men som fire nært relaterte kognitive endringer som innvirker på hverandre og kjennetegner desistance-prosessen.

Giordanos modell for kognitive skift i desistance-prosessen (2016, s.16, egen oversettelse):

¹² se for eksempel Skardhammar 2012 for dette angående jobb som faktor.

De strukturelle vendepunktene identifisert av Sampson & Laub (1993) omtales altså av Giordano et al. (2002) som «hooks for change», som vi her har oversatt til *muligheter*. Disse strukturelle vendepunktene og de sosiale båndene som knyttes gjennom dem, forstås i denne modellen som en viktig og nødvendig drivkraft, men først og fremst fordi de virker inn på hvordan individet tenker, prioriterer og handler, altså utøver aktivt aktørskap, fremfor den sosiale kontrollen de representerer som vektlegges av Sampson & Laub (1993). Her kan det også være et poeng at disse mulighetene kan være relatert til livsfaser, og at det er sjans for at man, i løpet av 20- eller 30-årene, blir gitt noen muligheter som man er mer åpen og klar for enn man var som tenåring, for eksempel knyttet kjæresteforhold, familiestiftelse og jobb. I Giordanos modell ser man på et *kognitivt skifte med åpenhet for endring* som fundamentalt for å gripe og opprettholde de mulighetene de strukturelle vendepunktene gir. Hvordan den enkelte agerer i møte med disse *mulighetene* har også en sammenheng med hvorvidt man er i stand til å forestille seg en fremtidig konvensjonell *identitet*. Dette kan dreie seg om å se for seg en fremtid hvor man først og fremst er far, arbeidstaker, fotballdommer, puddelfrisør osv. Hvorvidt man vurderer avvikende atferd og livstil (kriminalitet) som noe vedvarende attraktivt eller noe som begynner «å falme» spiller også inn. Om disse aspektene spiller på lag er det grunn til å anta at motivasjonen for å inngå i kriminaliserte handlinger daler, mens motivasjonen og innsatsen for å leve et mer konvensjonelt «A4»-liv øker. Desistance-prosessen fremmes slik, ifølge Giordano et. al (2002) av flere parallelle kognitive skift, hvor det blir klart at aktørskap ikke utelukkende handler om viljestyrke eller individuell motivasjon, men et samspill mellom strukturelle forhold og den enkeltes syn på seg selv og egen fremtid.

Narrativ identitet

Gjennom Giordanos modell (2016), har vi allerede blitt presentert for identitet og refleksjon over hvem man ønsker å være i fremtiden, som en del av desistance-prosessen. Også andre studier har bidratt til utviklingen av perspektiver på identitet og desistance, og narrativ identitet har etter hvert blitt et sentralt begrep i desistance-litteraturen. Og her vender vi tilbake til Shadd Marunas bok, *Making Good* (2001), som har blitt omtalt som en moderne klassiker i kriminologien. Før vi ser nærmere på Marunas poenger, kan det være nyttig å definere hva vi mener med *narrativ identitet*.

I diskusjonene knyttet til dette begrepet kan man snakke om et kontinuum, hvor man på den ene siden vektlegger det personlige og individuelle aktørskapet i konstruksjonen av egen identitet og på den andre siden er mer opptatt av de sosiale og strukturelle innvirkningene på denne konstruksjonen (Blix, 2017). For det er konstruksjoner gjennom fortellinger det er snakk om. Historier vi bærer med oss og forteller om oss selv, til oss selv og til andre, er i dette perspektivet ikke *representasjoner* av vår identitet. Vår identitet *skapes* gjennom disse fortellingene. Våre livshistorier blir slik helt grunnleggende, både for hvordan vi forstår oss selv, og hvordan vi forstår andre. Disse perspektivene er blant annet utviklet av psykologen Jerome Bruner og Dan McAdams (Bruner 1985 og McAdams, i Blix 2017, s. 63). Ut ifra dette perspektivet tenker man ikke at menneskelig identitet først og fremst kjennetegnes av at noe vedvarende, grunnleggende og iboende, men av noe skiftende og foranderlig, som blir til i samspill og dialog med både våre nære omgivelser, og de større fortellingene og strukturene vi inngår i. Et bidrag vi har funnet særlig nyttig fra denne tradisjonen, er Arthur Franks dialogiske perspektiv på narrativ identitet og hans begrep «holding one`s own» (Frank, 2011). Med dette begrepet mener han at vi i møte med personlige historier kan spørre oss hvordan fortelleren søker å opprettholde egenverdien og identiteten sin gjennom det som fortelles, som en respons på det som virker truende for egen selvforståelse. Frank (2010) er også opptatt av at fortellinger har

funksjoner, og at vi gjerne danner oss noen utvalgte foretrukne historier og forklaringer («companion stories») som kan bidra til å bygge en troverdig historie for oss selv, eller en narrativ identitet som vi kan leve videre med, uten å miste vår egen verdighet. Disse historiene blir til i dialog og møter med andre og andres fortellinger. Gjennom narrativene blir potensielle identiteter tilgjengelige for oss, og slik lærer vi oss hvilke identiteter vi kan innta i det som kan omtales som en *narrativ identifisering* (Blix, 2017, s. 68). Slik blir den narrative identiteten noe som samskapes i en sosial prosess i de relasjonene og strukturene vi inngår i.

Dette narrative perspektivet på identitet kan være nyttig av flere grunner. I opplæring av gruppeledere for Er-Vil-Kan, har vi funnet det særlig nyttig å vektlegge dette, både for å fremme at identitet ses på som noe dynamisk og skiftende, og for å vektlegge betydningen av anerkjennende praksis i relasjonsarbeidet mellom gruppeleder og deltagerne. I opplæring av programledere tematiserer vi dette med overskriften «Det er i møte med andre vi blir til». Her fremmer vi refleksjon over hvordan man i egen praksis bidrar til å fremme og speile den andres ressurser og styrker, og hvordan vi kan legge til rette for en gruppedynamikk som også bidrar til en slik styrkebasert og anerkjennende relasjonspraksis.

I dette fokuset har vi blitt tydelig inspirert av Maruna (2001). Han holder frem flere grunner til at narrativer er særlige interessante i et rehabiliterende og kriminalitetsforebyggende perspektiv. For det første bidrar narrativer til å guide og organisere atferd. Gjennom historiene vi forteller om oss selv, skaper vi vår narrative identitet, og denne identiteten, eller «myten om oss selv», blir vi interessert i å leve opp til gjennom våre handlinger. Dette betyr at dersom jeg gjennom mine fortellinger og selvframstillinger har vært opptatt av å fronte meg selv som en «hardbarka og arbeidsom kar», forplikter dette meg til å leve opp til denne forestillingen gjennom visse handlinger og valg om jeg skal fortsette å ha troverdighet. For det andre er narrativer dynamiske og relasjonelle. I en praksis som har som mål å støtte den enkelte på veien bort fra rus- og kriminalitet gjennom relasjonelt arbeid er det derfor særlig interessant hvordan tidligere straffedømte forholder seg til en trøblete fortid og hvordan de evner å skape identiteter som hjelper dem å gå videre i livet. Her er det interessant både å ha kunnskap om hva som kjennetegner desistance-narrativer, og hvilke ressurser og strukturer som kan bidra til konstruksjonen av dem (Maruna, 2001).

Hva så med «Making Good»? Hva er bakgrunnen for denne tittelen på Marunas bok om «the rhetoric of redemption» (2001)? I sin studie narrativ identitet i livshistorier til personer som er vedvarende engasjert i kriminaliserte handlinger (presisters) og personer som avstår (desisters), finner Maruna både interessante likheter og forskjeller. De som (på studiens tidspunkt) var aktive i kriminaliserte handlinger, og slik ble kategorisert som vedvarende, så ut til å ha knyttet seg til det Maruna omtaler som «condemnation scrips». I dette legger han at disse fortellingene var dominert av beskrivelser av maktesløshet, manglende mulighet til å gripe inn i eget liv og påvirke egne forutsetninger, og at de slik følte seg fordømt og låst i en vedvarende kriminell identitet («Jeg er uansett et håpløst tilfelle»). Disse narrativene er også preget av eksterne forklaringer på både fortidens og nåtidens kriminalitet. Slike eksternaliseringer kan f.eks. komme i form av følgende utsagn: «Det var ikke rart vi holdt på som vi gjorde. Vi var avvist av alle, hadde ingen som brydde seg og stod totalt uten andre muligheter.» Slike former for *rasjonaliseringer eller nøytraliseringsteknikker* (Sykes & Matza, 1957) har tidligere blitt forstått som risikofaktoren «anti-sosial-tenkning» (jfr. de kriminogene behovene vi tidligere har presentert fra what-works forskningen). I flere kognitive endringsprogrammer har denne formen for utsagn blitt stemplet som «kriminell tankegang» (Maruna & Copes, 2005). Det som videre

er særlig interessant, er at når det gjelder hvordan man omtaler egne kriminaliserte handlinger i fortid, skiller ikke forklaringene til de avstående seg fra forklaringene til de som forblir i en «kriminell identitet». De som har lyktes med å legge om på livet bruker altså like mange nøytraliserings-teknikker når det kommer til *fortidens* kriminaliserte handlinger (som vi gjerne omtaler som bortforklaringer eller unnskyldninger). Marunas poeng er at denne type eksternalisering av årsaker også kan oppleves som «terapeutisk nyttig» i desistance-prosessen. I desistance-narrativene brukes eksternaliseringen til å forklare kriminaliteten med noen forbigående, ikke-statiske årsaker, noe utenfor ens egen kjerne, eller grunnleggende identitet. Slike fortellinger muliggjør dermed også gjenopprettelsen av egen verdighet gjennom å se sitt «sanne jeg» («the real me») i en mer positiv valør. Med en selvforståelse, for eksempel at «jeg har egentlig alltid vært en god gutt, men i en periode mistet jeg meg selv», kan den enkelte finne en måte å håndtere og forsone seg med sin tidligere kriminalitet. Et slik narrativ kan også kanskje lettere aksepteres og forstås av omgivelsene¹³. Utviklingen av en slik pro-sosial narrativ identitet kan dermed bidra til å fremme desistance-prosessen og reintegrering i samfunnet, mens en selvforståelse hvor kriminaliteten, eller årsakene til kriminalitet, har røtter i noe man ser på som mer iboende, essensielt og statisk vedvarende kan tenkes å gjøre desistance-prosessen mer krevende.

Videre er det her viktig å fremheve at narrative til vedvarende og avstående skiller seg når det gjelder hvordan de ser på mulighetene for innflytelse på eget liv (agency) i nåtid og fremtid. Den narrative identiteten til de som avstår fra kriminalitet, preges her av at de har oppnådd en erkjennelse som innebærer optimistiske vurderinger knyttet til egne muligheter og ansvar for å «ta grep» om eget liv. Her preges også historiene av et ønske om å gjøre opp for seg og «gi tilbake» til samfunnet og kommende generasjoner gjennom å bruke sine erfaringer konstruktivt. På den måten blir det mulig å skape *mening og sammenheng i egen narrativ identitet* ved å omdanne det som kan oppleves som en problematisk fortid, til en ressurs for nåtid og fremtid og herav altså tittelen på boken «Making Good.» (Maruna, 2001).

Handling-, identitet, tilhørighet – ulike aspekter eller faser i prosessen?

Vi har vært inne på at ulike retninger i desistance-forskningen har vektet betydningen av den enkeltes aktørskap og de strukturelle forholdene ulikt. Selv om det er individets konstruksjon av narrativ identitet som er hovedtemaet i Marunas «Making Good» (2001), går det også igjen at konstruksjonen av et slik narrativ er en sosial prosess som krever utstrakt samspill med andre. Dette kan f.eks. foregå gjennom kontakt med organisasjoner eller hjelpetiltak hvor man blir gitt muligheter og vist tillit, og blir akseptert og få anerkjennelse på sin nye identitet (ibid). Også i desistance-forskningen for øvrig har det etter hvert blitt en bredere enighet om at desistance-prosessen kjennetegnes av et samspill mellom de sosiale strukturene og den enkeltes aktørskap (Rodermond et. al 2016). Dette gjelder også utviklingen av narrativ identitet som, etter må forstås som sosial prosess hvor andres speiling og egen oppfattelse av hvordan andre ser deg som person, er vesentlig for identitetsdannelsen. I sum kan dette karakteriseres som en interaksjonistisk forståelse av desistance-begrepet (Weaver, 2016), og det er en slik forståelse som ligger til grunn i Er-Vil-Kan. Dette innebærer altså at det er interaksjonen og samspillet mellom individet og de strukturelle og

¹³ Historier med rasjonaliseringer, bortforklaringer og eksternalisering av årsaker til egen kriminalitet i fortiden, kan slik altså forstås i tråd med Franks begrep «holding one`s own» (Frank, 2011).

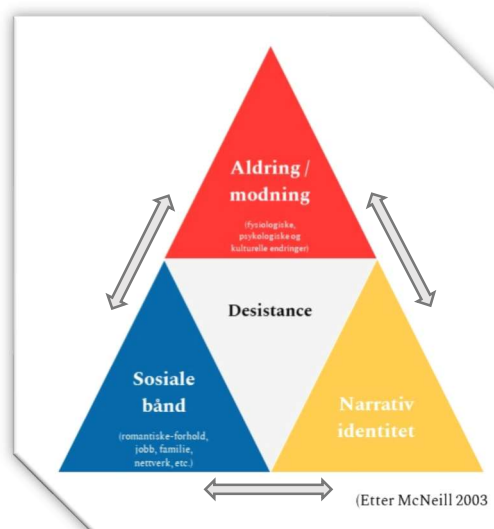

sosiale faktorer som bidrar til å fremme prosessen. Desistance kan slik også karakteriseres både som en personlig, praktisk og en høyst sosial prosess, som krever ustrakt samhandling med andre.

Vektleggingen av samspillet mellom aktør og struktur, har også ført til at forskningsfeltet har vært opptatt av storsamfunnets innvirkning på desistance. Det sosiale aspektet ved prosessen innebærer at desistance henger nært sammen med hvordan samfunnet omtaler tidligere straffedømte, tilrettelegger for deltagelse og gjør støttende strukturer og ressurser tilgjengelige, slik at den enkelte ikke overlates til seg selv, selv om den enkeltes utøvelse av aktørskap er nødvendig (Ward og Maruna 2007, McNeill et al. 2012, Maruna og LeBel 2007). McNeill (2016) har på bakgrunn av dette, bygget videre på Maruna & Faralls (2004) inndeling i primær og sekundærdesistance, og beskrevet desistance-prosessen på tre nivåer: *Primærdesistance* handler om opphøret eller nedgangen i kriminelle handlinger. *Sekundærdesistance* innebærer utviklingen av nye pro-sosiale identiteter hvor en ser på seg selv som noe annet enn kriminell. *Tertiærdesistance* handler om det mer sosiale og relasjonelle aspektet hvorpå den personlige endringen i identitet blir bekreftet og omsluttet av andre. Man blir sett på og anerkjent som noe annet enn kriminell eller eks-kriminell og oppnår en ny *tilhørighet* til samfunnet.

Nugent & Schinkels (2016, s.570) tar til orde for at det kan være nyttig med en annen begrepsbruk, da desistance-prosessen må forstås som noe mer enn en lineær-prosess hvor primær, sekundær og tertiær reduseres til ulike trinn som følger hverandre. For som de poengterer: «Om vi aksepterer at hvordan vi handler avhenger av hvordan vi ser oss selv, og dette igjen avhenger av hvordan vi ser oss selv reflektert i andres øyne (Weaver 2013), som igjen avhenger av hvordan vi handler, bør disse termene avgrenses til ulike *sfærer*, fremfor ulik *tid*» (egen oversettelse). Ut ifra en slik argumentasjon forstås prosessene som simultane sirkulære prosesser, som innvirker på hverandre. Nugent & Schinkels (2016) foreslår derfor tre dimensjoner knyttet til ulike sfærer av desistance-prosessen, og benytter termene “act-desistance”, “identity-desistance” og “relational desistance”. De ulike dimensjonene oppstår altså ikke nødvendigvis kronologisk, men er avhengig av hverandre for at man skal kunne snakke om desistance som noe solid, vedvarende og langvarig.

For å oppsummere og visualisere hvordan ulike aspekter virker inn på hverandre i desistance-prosessen, kan McNeills (2003) modell «desistance-triangelen» være nyttig for å visualisere samspillet mellom modning/aldring, sosiale bånd og den narrative identiteten og hvordan ulike faktorer influerer hverandre i desistance-prosessen:

Desistance og recovery

Nærmest parallelt med den økende forskningsinteressen for tidligere straffedømtes vei bort fra kriminalitet (desistance), har det skjedd en lignende utvikling på rus- og psykisk helse feltet. Denne kunnskapstradisjonen, med fokus på bedringsprosesser for folk med utfordringer knyttet til rus, og/eller psykisk helse, omtales ofte som recovery-feltet. En mye brukt definisjon på recovery er at prosessen er en « (...) dypt personlig, unik prosess som innebærer endring av ens holdninger, verdier, følelser, mål, ferdigheter og/eller roller. Det er en måte å leve et liv på som gir håp, trivsel og mulighet til å bidra, på tross av begrensningene som de psykiske problemene representerer. Recovery innebærer ny mening og nye mål for livet, og muligheter til å vokse og utvikle seg» (Anthony, 1993, s. 17, i Borg et al., 2013, forfatterens egen oversettelse). Videre understrekes det av forfatterne at recovery-feltet har utviklet seg til også å inkludere mer kontekstuelle aspekter, hvor det dypt personlige i prosessene må ses i sammenheng med det vedvarende samspillet mellom personen og de nære omgivelsene, både i form av relasjoner og materielle forhold (se f.eks. Klevan et al., 2021). Man er slik opptatt av både de personlige og sosiale aspektene ved recovery-prosessen, samt recovery som et mål/resultat for klinisk praksis (Borg et al., 2013).

Allerede ved denne definisjonen av recovery, kan vi ane konturene av mange paralleller til desistanceprosesser. For målgruppa i Er-Vil-Kan, vil det i de fleste tilfeller handle om parallelle og sammenvevde desistance- og recovery-prosesser. Colman og Laenen (2012) bemerker at både desistance- og recoveryprosesser kjennetegnes av fremskritt, glipper, sprekker og tilbakefall. For de fleste, er dette en vedvarende prosess hvor kriminalitet og rus reduseres gradvis, fremfor brått og plutselig. I deres kvalitative studie med 49 respondenter fra Belgia, fant de også at mange straffedømte med problemer knyttet til rusbruk, først og fremst definerer seg som «rusavhengige», fremfor «kriminelle», mens kriminaliteten ses som en følge av rusbruken (Colman og Laenen 2012). Gjeruldsen og Jensen (2021) rapporterer om lignende resultater i sin studie bestående av livshistorieintervjuer med 20 tidligere straffedømte kvinner i en norsk kontekst.

Så hva kan den recoveryorienterte-forskningen lære oss om hva som kjennetegner recoveryprosesser? Recoveryforskningen er omfattende, og i dette lille avsnittet velger vi derfor å forholde oss til noen artikler som tematiserer relasjonen mellom recovery og desistance mer direkte, samt to artikler som oppsummerer forskningen til en norsk forskergruppe¹⁴. De har foretatt en meta-syntese, hvor de har sammenstilt funnene fra 74 inkluderte artikler som er publisert de siste 15 årene. Funnen oppsummerer de i to artikler som omhandler dynamikken, med vekt på samspillet mellom den personlige recovery-prosessen og omgivelsene (Klevan, et al., 2021), og hva som kjennetegner selve recoveryprosessen (Sommer et al, 2021). Også de bemerker at prosessene er unike for hvert individ og kjennetegnes av «to skritt frem, og ett tilbake». Som for alle mennesker, består også livet til personer med utfordringer knyttet til rus- og psykisk helse, av opp- og nedturer. Det gjelder også for recovery-prosessene. Prosessene kan kjennetegnes av manglende selv-anerkjennelse på grunn av usikkerheten knyttet til egen bedringsprosess, og at det er et pågående arbeid å *skape mening*, både av fortidens erfaringer og av nåtidens utfordringer og variasjon knyttet til symptomer (Sommer et al., 2021). *Samtaler med både profesjonelle og private støttepersoner* var en del av individens aktive grep for å mestre dette utfordringsbildet. At både tidligere og nåværende utfordringer og problematikk ble anerkjent av støttepersonene, var sentralt, særlig for unge. Mange av disse følte seg alene om

¹⁴ Forskergruppen har utspring i Senter for psykisk helse og rus, ved Universitetet i Sørøst-Norge

prosessen, og det blir understreket at det å tilby både trygghet og håp i prosessen, kan kreve en massiv sosial og profesjonell støtte (Sommer et al., 2021). Kampen for å tilegne seg og opprettholde det en selv definerer som «et normalt liv», blir beskrevet som en kjerne. Dette handler blant annet om å *kjenne at en er del av samfunnet* gjennom å ha ansvar og forventninger, å kunne bidra til andre, bli verdsatt og å ha muligheten for personlig vekst og å finne livet meningsfullt (ibid, s.13). Det å anerkjenne at dette normale livet har sine opp- og nedturer, og det å håndtere disse uten å igjen havne i randsonen, kan være krevende, og *trygge materielle forhold*, gjennom en god bolig og tilstrekkelig økonomi ble gjennom flere studier beskrevet som kritisk for å kunne delta og danne seg et normalt liv.

Klevan et al. (2021) oppsummerer fem overordnede temaer for recoveryprosesser:

- A) *å kjenne seg normal* - f.eks. gjennom aktivitet, daglige gjøremål og sosial tilhørighet
- B) *respekttere og akseptere seg selv* - «å bli seg selv igjen», finne ut hvem man ønsker å være, oppdage eget potensiale, både gjennom egne og andres øyne, å bli sett som noe mer en diagnosen sin.
- C) *å oppleve å ha kontroll* - ta styringen over egen mestring, utvikle ferdigheter, innsikt, balanse mellom å utfordre og å ta vare på seg selv.
- D) noe intendert og intensjonelt - ta aktive grep, gjøre noe og engasjere seg i egen bedring. Gjerne kombinert med andres støtte og tro. Få innsikt og kunnskap i egne utfordringer, og finne løsninger for egen bedring.
- E) noe materielt og sosialt - å ha tilgang og mulighet til å ha et sosialt liv, starte med aktiviteter, delta, ha en jobb, og et trygt sted å bo – alle disse kontekstuelle faktorene spiller inn på prosessen. Trygg bolig og tilstrekkelig økonomi er viktige utgangspunkt for tilgang til mange andre goder og utfoldelse, og spiller også inn på en persons mulighet til å håndtere ulike utfordringer.

Basert på de refererte studiene, ser vi mange likhetstrekk mellom kjennetegnene ved recoveryprosesser og desistance-prosesser. Colman og Laenen (2012) er også inne på dette, og diskuterer spesifikt Giordanos modell for kognitive skift i desistance-prosessen (Giordano, 2002; Giordano, 2016), opp mot sine funn for straffedømte som først og fremst identifiserer seg som rusavhengige. De konkluderer med at modellen er høyst relevant, men at det for deres gruppe er mange som erfarer store utfordringer knyttet til endringer av identitet. Respondentene har gått gjennom mange endringer knyttet til verdier, åpenhet og muligheter, og de vil gjerne «bli seg selv igjen» og vise «sitt sanne ansikt» ute i samfunnet. Men disse identitetsforandringene er mer krevende, da de fortsatt opplever seg som stigmatisert og heftet ved fortidens rusavhengighet, og de har derfor store tvil om hvorvidt en endring knyttet til hvordan de ser på seg selv er mulig (ibid, s.6). Dette kan stå i kontrast til mer ambisiøse og optimistiske fremtidsscenarioer som er beskrevet i andres desistance-studier (Maruna, 2001). Historikk knyttet til rusproblematikk kan slik, ikke bare forstås som et problem som må håndteres i seg selv, men også som en vesentlig tilleggsutfordring i sekundær- og tertiær-fasene av desistance-prosessen.

Implikasjoner for praksis

Som vi ser av gjennomgangen blir den enkeltes aktørskap vektlagt i både desistance- og recovery-forskningen, samtidig som den strukturelle innvirkningen også er betydelig. De sosiale og relasjonelle

aspektene ved desistance- og recoveryprosessene peker også mot at hvordan vi organiserer straffegjennomføring, innholdet i soningen og tilbakeføringsarbeidet er av betydning. Hvordan du som profesjonell møter og speiler den enkelte i samtaler og samhandling i straffegjennomføring, kan innvirke på den enkeltes syn på seg selv, og vurdering av egne ressurser og muligheter. Eller for å benytte andre begreper; den enkeltes *narrative identitet* og *fremtidstro*. Som vi har vært inne på er det her noen forskjeller mellom hvordan en del tidligere programvirksomhet basert på What-works tradisjonen kan forstå eksternalisering av tidligere kriminalitet som nøytraliserings teknikker, mens desistance-forskningen peker i retning av en slik eksternalisering også kan være en terapeutisk nyttig måte å distansere seg fra kriminalitet på for å knytte egen identitet til storsamfunnets verdier.

Desistance-forskningen har også andre implikasjoner for praksis. Fergus McNeill (og kollegaer) har gjennom flere publikasjoner tematisert hva «desistance-orientert-praksis» kan innebære. Oppsummert fremholder McNeill et al. (2012) flere faktorer som både er knyttet til mer kunnskap hos profesjonelle aktører om hva som kjennetegner desistance-prosesser, og faktorer som kan knyttes til intervensjoner og tiltak på individnivå. Flere av disse elementene handler om det som kan karakteriseres som styrkebaserte tilnærminger, hvor anerkjennelse og utvikling av den enkeltes styrker, bygge opp under den enkeltes aktørskap, utvikle human og sosial kapital, samt vektlegging av sosial støtte og relasjonelt arbeid står sentralt. I neste kapittel skal vi se nærmere på Good Lives Model (GLM), som kan sies å være et overordnet rammeverk som er basert på disse prinsippene.

Avslutningsvis vil vi også holde frem at desistance-orientert praksis ikke bør reduseres til å utelukkende omhandle hvordan intervensjoner utformes og gjennomføres på individ- eller gruppenivå. Som McNeill et al. (2012) understreker handler ikke desistance om kriminalomsorgen og dens praksis alene, men må forstås i et bredere samfunnsperspektiv. Som vi allerede har vært inne på henger den enkeltes mulighet til å ta grep om eget liv og utøve aktørskap i retning av kriminalitetsfrihet også sammen med sosiale strukturer og hvilke muligheter den enkelte blir gitt. Hvordan samfunnet som helhet legger til rette for dette vil da være av betydning. Desistance-orientert praksis kan slik sies å gå langt utover kriminalomsorgens ansvar. McNeill et al (2012) tar derfor til ordet for at både pårørende, sivilsamfunnet og offentligheten må engasjeres for å støtte opp om disse rehabiliterende prosessene i vid forstand.

Til høyre finner du McNeill et als. (2012) oppsummering av noen nøkkelpunkter som vi nå har gjort rede for. Videre oppmuntrer vi til å reflektere over hvorvidt det skisserte innholdet i Er-Vil-Kan er i tråd med disse prinsippene, og hvordan du kan bidra til å utforme og innvirke på den praksisen du er en del av lokalt, for å støtte opp om desistanceprosesser.

- Better understandings of how and why people stop offending (the desistance process) offer the prospect of developing better criminal justice practices, processes and institutions.
- By focusing on positive human change and development, research about desistance resists the negative labelling of people and the unintended consequences that such labelling can produce.
- Evidence about the process of desistance has led some to identify a range of principles for criminal justice practice, including:
 - being realistic about the complexity and difficulty of the process
 - individualising support for change
 - building and sustaining hope
 - recognising and developing people's strengths
 - respecting and fostering agency (or self-determination)
 - working with and through relationships (both personal and professional)
 - developing social as well as human capital
 - recognising and celebrating progress
- Desistance is about more than criminal justice. Desistance requires engagement with families, communities, civil society and the state itself. All of these parties must be involved if rehabilitation in all of its forms (judicial, social, psychological and moral) is to be possible.

Mål og utviklingsområder i Er-Vil-Kan relatert til desistance-orientert praksis:

Oppsummerende refleksjonsspørsmål:

- Hva tenker du er den viktigste kunnskapen vi kan bygge videre på fra What-works-tradisjonen?
- Hvordan utfordrer desistance-forskningen kunnskapen fra What-works tradisjonen, og hva har dette å si for praksis?
- Hva menes med narrativ identitet? Hva kan være nyttig med et slikt perspektiv på identitet?
- Enkelte hjelpetiltak kan ha som krav at deltagere erkjenner og uttrykker ansvar og anger knyttet kriminaliserte handlinger de er dømt for i fortiden. Hva kan være problematisk med et slikt utgangspunkt sett opp imot Marunas (2001) funn om konstruksjonen av en pro-sosial narrativ identitet hos personer som har avstått fra tidligere kriminalitet?
- Hvordan tror du forholdet mellom rus- og kriminalitet henger sammen for deltagerne du møter i Er-Vil-Kan?
- Hvordan kan dere på din arbeidsplass bidra til at nødvendig sosial og profesjonell støtte er på plass når Er-Vil-Kan avsluttes?
- Hvordan kan dere bidra til å fremme den enkeltes materielle trygghet (jfr. Klevan et al. 2021, punkt E), og tilgang til ulike muligheter, ressurser og arenaer for utfoldelse under og etter straffegjennomføring?

Kapittel 3

Good Lives Model som overordnet rammeverk for Er-Vil-Kan¹⁵

Et grunnleggende utgangspunkt i alt humanistisk endringsarbeid, er at hovedpersonen selv, i dette tilfelle den straffedømte, er engasjert i egen endringsprosess. Vi har tidligere vært inne på ordlyden i straffegjennomføringsloven, hvor det heter at kriminalomsorgen skal *legge forholdene til rette for at personer under straffegjennomføring kan gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger* (straffegjennomføringslovens §3). I dette ligger det en viktig erkjennelse; Uten at den straffedømte selv blir engasjert i prosessen for å endre på personlige og strukturelle faktorer som kan bidra til beskyttelse mot tilbakefall til kriminalitet, er det lite kriminalomsorgen kan gjøre for å motvirke nye straffbare handlinger etter løslatelse, innenfor humane prinsipper. Dette må ikke forveksles med at personen selv må erkjenne skyld, anger eller et stort omfang av livsproblemer (som vi var inne på i forrige kapittel om desistance). Likevel er det vanskelig å komme unna at personen selv, på et eller annet tidspunkt og nivå, må vise en viss åpenhet for å utforske nye muligheter, dersom endring skal skje. Hvordan kan så kriminalomsorgen, og andre aktører i størst mulig grad utforme sine tiltak og tilnærminger på en måte som skaper åpenhet hos den enkelte? Dette er et stort spørsmål, og det er et profesjonelt ansvar å reflektere over og søke svar på hvordan vi kan nærme oss dette målet.

Good Lives Model, er et overordnet rammeverk som har nettopp et slikt utgangspunkt. Modellen legger vekt på den enkeltes preferanser og perspektiver i endringsarbeidet og kan karakteriseres som en styrkebasert innfallsvinkel til kriminalitetsforebygging. Modellen er utformet av Tony Ward og kollegaer, som tidlig på 2000-tallet så behov for en mer helhetlig og styrkebasert tilnærming. De mente blant annet at den vitenskapelige jakten på prinsipper for effektiv kriminalitetsforebyggende praksis (jfr. What-works-tradisjonen) hadde ført til at samfunnets interesser for å redusere risiko ble for dominerende i utformingen av den kliniske praksisen (Ziv, 2018). Argumentasjonen gikk på at intervensjonene og programmene basert på R-N-R-rammeverket, hadde en tendens til å bli for lite helhetlig i møtene med straffedømtes sammensatte behov. Dette gikk særlig ut over to vesentlige faktorer i endringsprosessen: *den terapeutiske alliansen/relasjonens betydning og straffedømtes egenmotivasjon* for å engasjere seg i krevende personlige endringsprosesser (Ward & Maruna 2007, s.107).

Den gryende desistance-forskningen og inspirasjon fra positiv psykologi¹⁶, som også var et felt i sterk vekst på denne tiden, ble videre viktig for utformingen av GLM (Ziv, 2018). Den enkeltes rett til

¹⁵ Generelle beskrivelser av Good Lives Model i dette kapitlet er til en viss grad oversatt eller inspirert av gjennomgangen av modellen på nettstedet goodlivesmodel.com/information.shtml#General. Teksten er videreutviklet med egne poenger og eksempler for å knytte modellen opp mot Er-Vil-Kan, og supplert med poenger fra Fortune, Ward & Polaschek (2014), Willis, G.M., Prescott, D. & Yates, P.M. (2013), Ward & Maruna (2007) og Ziv, (2018), som oppgis som kilder i teksten. I

¹⁶ Positiv psykologi er en nyere retning i psykologien der oppmerksomheten rettes mot psykologisk helse og velvære snarere enn mot psykisk lidelse og behandling. Begreper som lykke, livskvalitet, mestring, optimisme og resiliens står sentralt i positiv psykologi. Psykologen Martin Seligman ga navn til retningen og regnes som dens opphavsmann. (SNL, 2020). Mens mye tradisjonell psykologi har vært opptatt av psykiske lidelser, diagnostisering og behandling, er den positive psykologien et supplement til dette, som er opptatt av å studere hvordan man kan fremme livskvalitet og mening gjennom å bygge videre på det som fungerer.

selvbestemmelse og utøvelse av aktørskap (agency) står derfor sterkt i GLM. I dette ligger det også en tydelig vektlegging av en individuell tilpasset praksis, hvor man jobber med utgangspunkt i den enkeltes forståelse av sin livssituasjon og preferanser. GLM frontes derfor som en mer helhetlig og styrkebasert tilnærming, som tar mål av seg å adressere utfordringer og begrensninger knyttet til en tradisjonell risikoorientert praksis.

Dette betyr at man ikke ser det som tilstrekkelig å jobbe for å fjerne eller redusere kjente risikofaktorer for tilbakefall til kriminalitet. Man må også bygge videre på *folks iboende styrker og kapasitet* for å redusere risikoen for fremtidig kriminalitet. GLM kan derfor beskrives som et *styrkebasert rammeverk* for rehabilitering som tar hensyn til den enkelte straffedømtes spesifikke interesser, evner og ønsker. Tanken er at det er nødvendig å arbeide for å videreutvikle psykologisk og sosial kapasitet. Dette kan handle om å identifisere og utvikle *individuelle ferdigheter/ressurser/styrker*, samt identifisere *muligheter og sosiale arenaer* hvor disse kan praktiseres. Intervensjoner bør dermed ses på som en aktivitet som skal *utvide den enkeltes repertoar*, fremfor en aktivitet som utelukkende skal fjerne et problem, eller bedre problemhåndteringen, som om en vedvarende *begrensning* av aktivitet er den eneste måten å unngå kriminalitet på.

Fortune, Ward & Polaschek (2014) understreker at GLM ikke bør ses på som en behandlingspakke, men som et overordnet rammeverk som sikter mot å *oppmuntre og sette folk i stand til (empower) å leve tilfredsstillende, sunne og sosialt ansvarlige liv*. Slik kan risikoen de representerer for samfunnet reduseres på en bærekraftig og langsiktig måte. Tilnærmingen kan også med fordel suppleres med andre tilnærminger og metoder som bidrar til å utvikle den enkeltes styrker, ressurser, kunnskap og muligheter, eller mer spesifikke tilnærminger, som f.eks. kognitiv atferdsterapi (CBT).

Grunnleggende antagelser i GLM

En sentral antagelse i GLM er at straffedømte, i likhet med alle mennesker, verdsetter visse indre tilstander, personlige egenskaper og erfaringer. I GLM blir disse ofte omtalt som primærgoder (primary goods). Videre i denne teksten omtaler vi dette som allmennmenneskelige goder eller bare goder. Som følge av en omfattende gjennomgang av psykologisk, sosial, biologisk og antropologisk forskning foretatt av Ward og kollegaer (Ward & Brown 2004; Ward & Marshall 2004) klassifiserte man først ni slike goder. Gjennom empirisk testing fant Purvis (2010) at enkelte av disse burde deles opp (relatedness/community, excellence in play/excellence in work). Dette resulterte i at man opererte med 11 goder som blir oppsummert slik:

- life (including healthy living and functioning)
- knowledge (how well informed one feels about things that are important to them)
- excellence in play (hobbies and recreational pursuits)
- excellence in work (including mastery experiences)
- excellence in agency (autonomy, power and self-directedness)
- inner peace (freedom from emotional turmoil and stress)
- relatedness (including intimate, romantic, and familial relationships)
- community (connection to wider social groups)
- spirituality (in the broad sense of finding meaning and purpose in life)
- pleasure (feeling good in the here and now)
- creativity (expressing oneself through alternative forms).

Menneskers handlinger kan altså forstås som et direkte eller indirekte forsøk på å erverve seg disse godene. For de fleste av oss vil dette være goder vi forsøker å tilegne oss på måter vi har lært er sunne og akseptable. Hva som blir sett på som sunne og akseptable fremgangsmåter kan selvsagt variere ut fra alder, kjønn, kulturelle koder, etc. Hvordan vi rangerer godene vil også variere fra person til person, og sannsynligvis også ut ifra livsfase. F.eks. kan *tilhørighet* til venner og *mestring* være særlig viktig i ungdomstiden, samtidig som det også kan være forventninger om å utvide sin *selvstendighet* og finne *mening* gjennom å finne retning i livet. Vektleggingen av godene kan altså variere fra person til person, og mellom ulike livsfaser.

Problemer oppstår gjerne først dersom vår tilgang eller evne til å skaffe oss disse godene på sosialt aksepterte måter er innskrenket eller redusert. Da kan tilbøyeligheten til grenseoverskridende handlinger øke, og handlinger som er uakseptable og kriminelle kan bli resultatet. Selv om selve handlingen kan virke nærmest umulig å forstå sett utenfra, kan motivet bak den grenseoverskridende handlingen være å tilegne seg goder som alle mennesker er ute etter. Det er altså når enkeltpersonen og situasjonen ikke besitter de nødvendige interne eller eksterne ressurser for å oppnå godene på sosialt aksepterte fremgangsmåter, at kriminalitet kan bli en foretrukken fremgangsmåte. Med andre ord, kriminalitet representerer skadelige fremgangsmåter for å oppnå de allmennmenneskelige godene/verdiene (Ward & Stewart, 2003). Denne forståelsen av kriminaliserte handlinger er inspirert av Mertons strain-teori (Ward & Maruna, 2007)¹⁷.

Oppsummert kan man slik si at de kriminogene behovene i R-N-R-modellen, i GLM forstås som interne eller eksterne hindringer som står mellom individet og de allmennmenneskelige behovene. Risiko ses dermed på som noe *kontekstuelt og mangefasettert* bestående av både individuelle, sosiale, situasjonelle og kulturelle aspekter – altså hindringer som oppstår i samspill mellom individ og samfunn, fremfor noe utelukkende individuelt (Ward & Maruna, 2007, s.151-152).

Forskjellen ligger altså ikke i *hva* man forsøker å oppnå (ett eller flere av godene), men i *hvordan* man går frem. Rehabiliterende endringsarbeid bør derfor bygge opp og styrke deltagerens kunnskap, ferdigheter, muligheter og ressurser slik at de kan oppnå sine foretrukne goder uten å skade seg selv eller andre. Et iboende element ved dette fokuset omkring foretrukne goder, er GLMs sterke vektlegging av den enkeltes utøvelse av autonomi (agency). Det betyr at straffedømte forstås, som resten av oss, som individer som aktivt søker å få dekket sine behov gjennom de fremgangsmåter og middel som er tilgjengelige. Denne dobbelte oppmerksomheten om *deltagerens interne verdier og prioriteringer*, og *eksterne faktorer* som ressurser og muligheter, gjør modellen praktisk anvendbar for å arbeide helhetlig, i tråd med det som kan beskrives som en desistance-orientert praksis (i tråd med prinsippene gjengitt på s.42).

¹⁷ Robert K. Merton (1910-2003) var en amerikansk sosiolog som var opptatt av sammenhengen mellom storsamfunnets verdier og strukturer, og befolkningens tilbøyelighet til å begå kriminaliserte handlinger. I korthet går teoriene ut på at samfunnsverdier som f.eks. rikdom, selvstendighet og lykke, bidrar til menneskelig streben etter å oppnå disse verdiene. Dersom samfunnet ikke legger til rette for at alle kan oppnå disse verdiene på sosialt aksepterte måter, vil folks tilbøyelighet til å benytte seg av fremgangsmåter som kan være skadelige, grenseoverskridende og kriminaliserte øke. Et samfunn hvor f.eks. "rikdom" er en sterk verdi, men hvor mulighetene for å oppnå dette på legalt vis er sterkt innskrenket for en stor andel av befolkningen, vil trolig ha høyere kriminalitetsforekomst enn et samfunn hvor tilgangen på rikdom er jevnere fordelt blant befolkningen.

Hjelperens rolle i Good Lives Model og Er-Vil-Kan

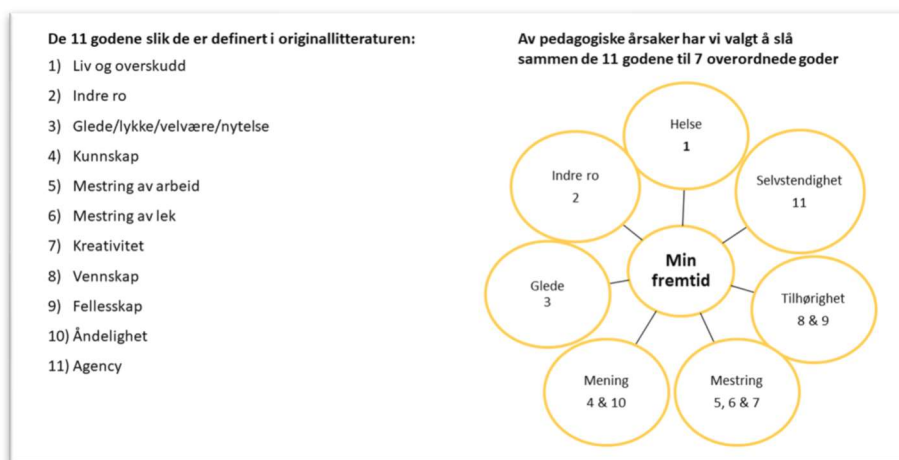
Basert på beskrivelser av Good Lives Model kan hjelperens rolle oppsummeres i fem punkter:

- I. Kartlegge den enkeltes individuelle preferanser og forhold til godene
- II. Bidra til å identifisere og utvikle psykologisk og sosial kapasitet (individuelle ferdigheter og eksterne ressurser og muligheter).
- III. Utvikle en plan for å oppnå godene på måter som ikke skader en selv eller andre
- IV. Adressere risiko som kan hindre og skape vanskeligheter
- V. Skreddersy videre oppfølging og tilrettelegging for å kunne iverksette planen.

Punktene er ikke nødvendigvis trinnvise. Samtidig vil det i en innledende fase være avgjørende å vie oppmerksomhet til punkt I, da det er sentralt for å jobbe i tråd med den enkeltes forståelse, verdier og prioriteringer. Vi skal videre gjøre rede for alle de fem punktene og hvordan vi jobber med dem i Er-Vil-Kan, men først skal vi se på hvordan vi har oversatt de opprinnelige 11 primærgodene i GLM til norsk i Er-Vil-Kan. Å oversette primærgodene til begreper som ikke er for fjernt fra dagligtalen, kan være krevende. Når modellen anvendes direkte i gruppesamlinger som utgangspunkt for refleksjon og erfaringsutveksling, har vi funnet det pedagogisk hensiktsmessig å slå sammen de 11 godene til 7 goder vi mener er dekkende. Dette er også gjort i andre programmer basert på GLM (Se f.eks. Prescott, 2019).

De 7 godene i Er-Vil-Kan

Nedenfor ser du hvordan vi mener de 7 godene gjenspeiler de 11 opprinnelige, og en kort redegjørelse for hva som ligger i hvert gode (basert på Willis, G.M., Prescott, D. & Yates, P.M., 2013):

Helse = Liv, overskudd, sunn livsstil og fysisk funksjonsnivå.

Indre ro = Fred, fri fra følelses-kaos og stress.

Glede = Tilfredshet, velvære, nytelse og lykke, fri fra nedstemthet.

Mestring = Mestringsopplevelser gjennom tilfredsstillende arbeid, lek/fritid og kreativ utfoldelse.

Tilhørighet = Fellesskap, vennskap, inkludert nærhet/intimitet, romantikk og familierelasjoner.

Selvstendighet = Autonomi, kontroll over eget liv, uavhengighet, å være en handlende aktør. Kunnskap om det som er viktig for at livet skal være håndterbart.

Mening = Mening, retning og hensikt med livet. At livet fremstår sammenhengende og begripelig.

Åndelighet, tro, religiøs overbevisning. Kunnskap om det som er viktig for deg for at livet skal være begripelig og meningsfullt.

I – Kartlegge den enkeltes individuelle preferanser og forhold til godene - «Å begynne der den andre er»

Et viktig ledd i oppstartsfasen handler om å utforske og kartlegge den straffedømtes syn på hva som er et godt liv ved å identifisere hvordan hen vektlegger de ulike allmennmenneskelige godene. Ward & Maruna (2007) nevner at en slik kartlegging bør baseres på åpne utforskende samtaler, fremfor standardiserte kartlegginger. Dette kan f.eks. gjøres ved å utforske verdier, forbilder, aktiviteter og erfaringer som verdsettes, samt hvilke underliggende mål og verdier som lå til grunn for tidligere kriminalitet og handlinger relatert til denne. En slik tilnærming basert på gjensidig utforskning gjennom åpne samtaler anbefales, både fordi det vil være positivt for relasjonsbyggingen, og fordi det gir større potensial for selv-refleksjon enn mer standardiserte tilnærminger eller kartlegginger. Om man f.eks. velger å presentere en liste over de allmennmenneskelige godene og deretter ber deltageren score eller redegjøre for hvordan hen forholder seg og prioriterer disse, kan dette ofte oppfattes som en test hvor man allerede bør ha svarene klart for seg. En slik tilnærming vil dermed i liten grad iverksette refleksjoner og bidra til en utdypet den enkeltes forståelse av godenes betydning i eget liv.

Utforsking av de 7 godene i Er-Vil-Kan – et «nytt språk» å tenke med

I Er-Vil-Kan jobber vi med å utforske den enkeltes forhold til godene i programmets første del. Gjennom ulike øvelser og reflekterende samtaler om synet på fremtiden (samling 2), verdier (samling 3), samt rusen og kriminalitetens funksjon og konsekvenser (samling 4-5), identifiserer deltagerne ved hjelp av tilbakemeldinger fra andre i gruppa (samling 6) og egne refleksjoner både hvilke goder som fremstår som viktigst å jobbe med fremover (samling 6), og hvilke muligheter de ser for å tilegne seg disse godene på hensiktsmessige måter fremover (samling 7). På denne måten opparbeider deltagerne en innsikt i godenes betydning i eget liv, og hvordan livsproblemene de har erfart kan ses i forhold til godene. Innholdet og hensikten med disse samlingene og øvelsene kan ses i sammenheng med kunnskapen om utviklingen av en prososial narrativ identitet, som vi presenterte i forrige kapittel.

De 7 godene blir også en form for «felles språk» mellom deltagerne og mellom deltagerne og gruppelederne. Dette felles språket er viktig for det videre innholdet i programmet. Tidligere deltagere har også fortalt hvordan dette språket har blitt en del av samtalene på boenheter utenfor samlingene i programmet. To sitater fra tidligere deltagere kan illustrere hvordan et slikt «nytt språk» kan bidra til åpenhet, fellesskap og nye måter å tenke på:

«Gruppa har blitt veldig sammensveisa, vi er ærlig med hverandre. Ingenting er tabu å prate om. Vi ser hverandre. Det blir litt borte i de andre programmene. I de andre blir det fokusert veldig mye på rus eller kriminalitet. Men her er det liksom.. vi skal tenke litt videre. Og det har åpna veiene mine i måten å tenke på. For jeg var veldig fastlåst (...), men hva er mulighetene mine liksom? Jeg synes det er helt suverent, programmet har hjulpet meg til det.»

«I tradisjonell behandling er det jo mye mer fokus på de negative tingene i livet. Så det er veldig interessant nytenkning med den vrien her i Er-Vil-Kan. Og jeg tar dette veldig seriøst, jeg skriver mye, også i etterkant, reflekterer over det. Det er interessant å tenke på den måten. Det å tenke positivt er ikke alltid så lett, men det å knytte det opp mot noe konkret som de 7 godene hjelper.»

II - Jobbe med å identifisere og utvikle psykologisk og sosial kapasitet

Arbeid med å identifisere og utvikle den enkeltes styrker, eksterne ressurser og muligheter i endringsarbeidet kan være en lang og tidskrevende prosess. Vi vil understreke at Er-Vil-Kan her først og fremst kan ses på som en start for at den enkelte skal kunne begynne å oppdage egne iboende styrker og fremtidige muligheter for å ta disse i bruk. Samtidig kan det å delta i en gruppe over tid, være både sosialt utfordrende og utviklende. Gjennom deltagelse i programmet vil det være en rekke muligheter til å interagere med andre, gi og få tilbakemeldinger, løse oppgaver sammen og kanskje også havne i og løse konflikter. Deltagerne kan slik få øvd på sosiale ferdigheter indirekte gjennom deres interaksjon i hele gruppeforløpet. Enkelte samlinger er også mer kunnskapsbaserte og er med å gi innsikt i følelser, hjernens fungering og kapasitet til selvregulering (Samling 10, 11 og 12), samt kunnskap og ferdigheter knyttet til kommunikasjon (samling 13). Denne kunnskapen og innsikten tas videre med i programmets siste del, som legger til rette for at deltagerne oppdager egne preferanser, styrker, utviklingsområder og hindringer knyttet til nettverk og nære relasjoner (samling 14-15), fysisk aktivitet og kosthold (samling 16), arbeid og utdanning (samling 17), økonomi og gjeld (samling 18) og bolig og nærmiljø (samling 19). Gjennom øvelser, refleksjon og erfaringsdeling knyttet til disse områdene er hensikten å legge til rette for bevisstgjøring knyttet til egne preferanser, erfaringer, styrker og barrierer på de ulike områdene, og slik bidra til både psykologisk og sosial utvikling. Gjennom refleksjon og erfaringsdeling kan det også oppstå felles læring, som kan bidra til at den enkelte får håp og ser nye muligheter for fremtiden.

Eksempel: Å oppdage og utvikle egne ferdigheter, ressurser og muligheter

I et intervju med «Kjetil», en ung tidligere straffedømt, som nå var en selvstendig og respektert lovlydig arbeidskar i hjembygda si, var vi inne på hans sonings erfaringer. Vi snakket om hvorvidt noe av innholdet under straffegjennomføring hadde hatt betydning for hans oppdagelse av egne ressurser og muligheter, og den troen på egen fremtid som han nå utstrålte. Kjetil hadde vært innom flere spesialavdelinger og tiltak, og hadde også erfaringer fra ulike barneverns- og behandlingsinstitusjoner. Han opplevde seg ferdig med rus og kriminalitet. Selv vektla han først og fremst betydningsfulle andre fra sitt private nettverk som viktige for å drive frem den prosessen, og på spørsmål om hva disse andre hadde bidratt med for å gi han troa på fremtida, hadde han også en relativt tydelig melding om hvordan han så på ulike tiltaks tilnærminger:

I: Hva har vært viktigst for å gi deg den troen?

K: Nei, det er jo rett og slett å lære mer om et normalt liv, i stedet for å lære om ting du ikke skal gjøre. For fy fader så mange kurs jeg har hatt, eller forelesninger som bare handler om å ruse seg eller sånn. Og i et hue til en rusmisbruker så funker det dårlig. For det er liksom ikke.. Du vet jo hva du driver med, du orker ikke foredrag om det du driver med. Det er mye bedre å høre foredrag om det du kan gjøre, når du slipper ut. Hva du har muligheten til. (...) men jeg tror det er litt for lite av det der på sånne steder. Litt for lite at folk legger frem hva man kan drive med.

Sitatet fra Kjetil, kan forstås som at hans erfaring var at det de ulike kursene, programmene og tiltakene han hadde deltatt i, i stor grad hadde et problem/risiko-fokus. Dette hadde ikke bidratt til å gi Kjetil håp eller tro på fremtiden. Hans klare melding var at dette var et tydelig behov for han som ung innsatt; «å lære mer om et normalt liv», «det du kan gjøre» og «hva du har muligheten til». I Er-Vil-Kan, er vi i tråd med GLM, kontinuerlig opptatt av å bygge folks ressurser og kapasitet gjennom speiling av positive egenskaper, tilføring av ny kunnskap, informasjon, erfaringsutveksling og refleksjon omkring ulike muligheter. Dette gjøres gjennom hele programmet, og det er her viktig at programlederne er rollemodeller for å etablere en kultur for dette i gruppa. Dette kan skje gjennom en generelt anerkjennende tilnærming, gjennom de ulike øvelsene som setter søkelys på egne verdier og styrker, samt speiling og positiv tilbakemeldinger deltagerne imellom.

III - Utvikle en plan for å oppnå godene på måter som ikke skader en selv eller andre

Et sentralt mål for intervensjoner basert på GLM er å utarbeide *en helhetlig plan med konkrete skritt* for hvordan godene kan oppnås på måter som ikke skader en selv eller andre. Altså, nye måter å oppnå de 7 godene på, som ikke innebærer kriminalitet eller problematisk bruk av rusmidler. Dette blir også omtalt som en «Good Lives Plan». En vesensforskjell fra risikoorienterte tilnærminger som legger mer vekt på hvordan man skal unngå eller håndtere risikosituasjoner for rus/kriminalitet, er her at man i GLM fokuserer på å utarbeide *positive målformuleringer*, altså, legger vekt på hva man *kan gjøre* fremfor hva man skal unngå å gjøre. Tanken er at en slik innfallsvinkel både bedrer forutsetningene for å skape en god relasjon mellom hjelper og straffedømt, skaper engasjement hos deltageren, samt indirekte reduserer risikoen for kriminalitet ved at de nye fremgangsmåtene for å oppnå godene er uforenlige med risikofaktorer for kriminalitet.

Eksempel – Min plan – samling 20:

I avsnittet ovenfor har vi skissert hvordan Er-Vil-Kan kan være med å bidra til utvikling og oppdagelse av muligheter på ulike livsområder. Gjennom disse samlingene får deltagerne gradvis reflektert over egne styrker, muligheter, hindringer og behov på de ulike områdene, og det reflekteres fortløpende over dette og sammenhengen med de 7 godene fra Good Lives Model. I en individuell samtale med den enkelte (samling 20) sammenfattes det hele til en helhetlig og konkret plan som relaterer seg til godene.

For at planen skal harmonere med programmets struktur, og være enkel å overføre til andre planverk der du skulle være aktuelt (som f.eks. Individuell plan), har vi valgt å ta utgangspunkt i livsområdetemaene i programmets del 3 i den venstre kolonnen. De øvrige kolonnene gjenspeiler sentrale aspekter som har vært tematisert programmet igjennom, og i sum tematiserer planen både de 7 godene, konkrete praktiske skritt for å nå dem, mulige hindringer på veien (risiko) og hvordan disse hindringene kan håndteres.

Livsområde	Min fremtid	Mine goder	Kvaliteter og styrker	Mine muligheter	Mine barrierer og risiko	Min håndtering, hjelp og sosial støtte
Hva er vi ute etter?	Mål / endring / viktighet	Hvilke goder oppnår jeg ved dette målet?	Interne ressurser knyttet til målet	Eksterne ressurser / tiltak / arenaer	Hindringer for å nå målet + risiko for rus / krim knyttet til dette området	Hvordan håndtere barrierer / risiko.
Spesielt tematisert i:	Samling 2, + 14-19	Samling 6, ++	Samling 6, 8, 12, 17, ++	Samling 7, + 14-19	Samling 8, 11, + 14-19	Samling 12, 13, 14-14-19
Eksempel:						
Nettverk	Ha gode venner som jeg kan være åpen med og finne støtte hos.	Tilhørighet. Mening. Mestring.	Jeg har mye livserfaring, og er reflektert. Liker å bidra. Blir ofte godt likt.	Delta på aktiviteter og kurs på Wayback. Etter hvert bidra som frivillig.	Redd for «å gape over for mye» før jeg er klar for det.	Snakke med mentor om dette og være tålmodig.

IV - Adressere risiko som kan hindre, skape vanskeligheter, og livsproblemer

Som nevnt er risikoforståelsen i GLM mangefasettert og forstås som hindringer for å oppnå godene som oppstår i samspill mellom individ og samfunn. En av logikkene her er at om man over tid ikke opplever å oppnå de allmenmenneskelige godene på, vil mangelen på disse (mangelen på tilhørighet, selvstendighet, mestring, glede osv.), øke tilbøyeligheten til å benytte seg av **uhensiktsmessige strategier**. Dette kan handle om kriminalitet eller problematisk bruk av rus, eller det kan innebære mindre alvorlige, men fremdeles uhensiktsmessige strategier som kan skape livsproblemer over tid (f.eks. spilleproblemer for å kjenne på glede, sosial unnvikelse for å opprettholde indre ro, osv.). Når vi snakker om *uhensiktsmessige strategier*, vil det også melde seg noen spørsmål: uhensiktsmessige i hvem sine øyne? Ut ifra hvilke kriterier? I GLM vil det her være snakk om de strategier som over tid oppleves å hindre den enkelte fra å oppnå de allmenmenneskelige godene som er viktig for den enkeltes livskvalitet, ikke nødvendigvis avvik fra offisielle helse råd.

Eksempel på ulike syn på hva som er uhensiktsmessige strategier:

La oss tenke oss at Arnt, som soner ved en rusmestringsenhet, finner ut at han vil dyrke sin interesse for tobakk og sigarer. For Arnt er dette en strategi for å oppnå glede og tilhørighet, nå som han har sluttet å ruse seg på illegale rusmidler og kuttet kontakt med sitt kriminelle nettverk. Tobakken og interessen for sigarer er en viktig glede i livet til Arnt. Det er et område han har mye kunnskap om, og han tenker også at sigarinteressen kan gi han sosial omgang med andre sigarinteresserte, både på nettet, i spesialforretninger og på messer. Han tenker derfor at dette er en interesse som også kan gi han en form for tilhørighet. Som fagperson kan du tenke at dette kan være uheldig, fordi du vet at legen har anbefalt Arnt å redusere eller slutte å røyke og komme i gang med trening på grunn av overvekt. Du tenker derfor at strategien kan stå i veien for Arnts helse, og at tap av helse også på sikt vil føre til redusert glede. Arnt er uenig med deg, og mener strategien ikke står i veien for hans livskvalitet. I GLM vil det i slike tilfeller være Arnts preferanser som blir avgjørende. Samtidig vil det kunne være hensiktsmessig å reflektere over dette sammen med Arnt, for å utforske deres ulike syn på saken. Dette kan f.eks. gjøres gjennom å se på de 7 godene sammen, hvilke goder tobakk- og sigarinteressen kan gi Arnt og reflektere over hvorvidt strategien også kan være uhensiktsmessig over tid.

Men uhensiktsmessige strategier er ifølge GLM bare en av fire måter vi kan forstå livsproblemer og risiko på. De andre tre logikkene handler om forhold som det også kan være viktig å ha øye for og reflektere over sammen med den enkelte, når vi skal bistå med å legge fremtidsplaner i tråd med Good Lives Model. For at du i ditt arbeid med Er-Vil-Kan skal ha et øye og adressere hva som kan skape eller utgjøre risiko, presenterer vi her også de tre andre logikkene rundt hvordan livsproblemer kan oppstå å slik øke risiko for tilbakefall; *manglende omfang/helhet, manglende indre eller ytre kapasitet og konflikt mellom livsmål*.

Manglende omfang/helhet

Et utgangspunkt i GLM er at alle mennesker til en viss grad har behov for tilgang på alle de ulike allmenmenneskelige godene. Når en person unngår å forsøke, eller mislykkes (totalt eller delvis) i å oppnå ett av godene kan dette skape problemer på flere måter i form av f.eks. psykiske plager eller sosial mistilpasning eller tap av livskvalitet. Språket vårt peker i retning av at dette prinsippet er et godt kjent fenomen. Vi har flere uttrykk som handler om risikoen ved «å satse alt på ett kort» eller «legge alle eggene i en kurv» og det kan derfor være godt «å ha flere bein å stå på», eller «noe å falle tilbake på». Dette bør tematiseres og utforskes med den enkelte gjennom oppfølgingen, og selv om

den enkelte er «ekspert på eget liv», kan det her også være viktig å utfordre den enkeltes forståelse om man f.eks. planlegger å oppnå alle godene gjennom en strategi (begynne i en frivillig organisasjon, være sammen med kjæresten, være der for dattera mi, osv.). En av grunnen til at vi her også bør utfordre den enkelte, er at manglende interesse for enkelte av godene, ofte kan ha utspring i manglende indre eller ytre kapasitet, og at man f.eks. unngår å snakke om viktigheten av nettverk og relasjoner, fordi man opplever å ha manglende sosiale ferdigheter. Dette betyr ikke at man opplever tilhørighet som uviktig for egen livskvalitet, men at man kanskje unngår temaet eller snakker ned dets betydning pga. manglende mestringstillit på området.

Manglende indre eller ytre kapasitet

Selv om Er-Vil-Kan er et styrkebasert program, er det viktig å understreke at dette ikke er ensbetydende med at vi ikke skal tematisere mangler og områder med behov for utvikling. Når det kommer til manglende kapasitet som en del av risiko eller hindringer for å oppnå allmennmenneskelige goder, er det to typer kapasitet som må tas med i betraktning.

Intern kapasitet handler om forhold i personen (intrapersonlig), slik som ferdighetsnivå, evner eller psykologiske forhold. Gjennom programmet og den parallelle individuelle oppfølgingen (og i kriminalomsorgen via bruk av BRIK, som vi anbefaler brukt i forkant av programmet) vil trolig dette tematiseres i samtaler om ulike livsområder som utdanning og arbeid, nettverk, bolig, økonomi osv. Mangel på intern kapasitet omtales også som interne hindringer. Hindringene kan eksistere på flere nivå; kognitivt (mangel på kunnskap eller mental evne), psykologisk (mangel på tro på seg selv og problemer knyttet til motivasjon) og atferdsmessig (kognitive eller psykologiske forhold resulterer i atferd som begrenser den enkeltes evne). Om eksempelvis en deltager opplever at hen mangler nødvendige ferdigheter for å oppnå enkelte goder, for eksempel for å få en gitt jobb som gir mestringsfølelse, bør utvikling og styrking av slike ferdigheter være et fokus i oppfølgingen. I Er-Vil-Kan kan det tenkes at dette for eksempel kan skje gjennom utdanning eller sysselsettingstilbud parallelt eller i etterkant av programmet, mens selve programinnholdet kan være et viktig springbrett for å forstå viktigheten av behovet og/eller en viktig støtte for å våge seg ut i ukjent farvann.

Ekstern kapasitet, handler på den andre siden om de forhold eller den konteksten som er nødvendig for å oppnå mål og goder, uavhengig av individet (for eksempel tilgjengelig sosial støtte, jobbmuligheter, tilgang til utdanning). Problemer knyttet til ekstern kapasitet omtales derfor som eksterne hindringer. Dette kan handle om at en person for eksempel ønsker å bli kunstner (gode som søkes kan være mestring). Men på grunn av at vedkommende bor avsidesliggende til (ekstern hindring) er det ingen aktuelle kurs- eller utdanningstilbud i nærheten. Interne eller eksterne hindringer kan slik begrense eller styre fremgangsmåtene for å tilegne seg et gode. I eksempelet kan den geografiske isolasjonen muligens føre til at individet kjøper bøker, melder seg på nettkurs og tilegner seg ferdigheter og kunnskap på egenhånd. Alternativt, kan personen gi opp, og tillate at målet og godene tilknyttet dette forblir uoppnådd. Dette igjen kan føre til problemer knyttet til manglende omfang og helhet.

Konflikt mellom goder

Den siste type problem som kan oppstå knyttet til livsstil og fremtidsplaner handler om sammenhengen mellom godene, eller konflikten som kan oppstå dersom sammenhengen i hvordan man forsøker å tilegne seg godene er fraværende. Her er det et viktig poeng at godene i hvert enkeltes liv må inngå i en sammenheng hvor strategiene eller fremgangsmåtene man har for å oppnå godene kan være forenlige med hverandre. Problemer på dette området kan oppstå på to vis: *Horisontal sammenheng* handler om at den ene strategien ikke må stå i veien for den andre. Et

eksempel her kan være om en person vil oppnå mestring og glede gjennom å satse hardt på en karriere som surfer. Dette kan tenkes å være vanskelig forenlig med å oppnå tilhørighet, mening og indre ro gjennom å dyrke sin relasjon til eldende foreldre og familiegården i Valdres. Selv om alle godene her kan være like viktige for personen, er strategiene for å oppnå dem vanskelig å forene. Ward and Stewart (2003) argumenterer for at et liv som mangler sammenheng sannsynligvis fører til frustrasjon og skade for personen selv, og situasjonen kan også føre til en generell følelse av mangel på mening.

Den andre formen for sammenheng, *vertikal sammenheng*, handler om klarhet med tanke på hvordan man rangerer godene. Mens man i GLM presiserer at alle kan ha behov for samtlige goder på ett eller annet nivå, så spesifiseres ikke graden av viktighet knyttet til hvert enkelt gode. Grunnen til dette er at man ser på rangeringen av godene som en fortløpende individuell prosess, knyttet til den enkeltes preferanser, ferdigheter, smak, sosiale normer, livsfase og kulturelle verdier. Den enkelte trenger derfor å opparbeide en forståelse av hvilke goder som er viktigst og hvilke som har høyest prioritet i livet, da dette bør være førende for hvilke aktiviteter den enkelte engasjerer seg i. En som for eksempel rangerer *tilhørighet* over *mestring gjennom jobb*, kommer til å bli relativt ulykkelig om hen faktisk jobber overtid syv dager i uka og har lite tid til familie og venner. Dette kan medføre en følelse av meningsløshet og potensielt forårsake at personen prioriterer å fokusere på umiddelbar tilfredsstillelse, fremfor oppnåelse av langsiktige livsmål (Ward and Stewart 2003).

Eksempel – Å forstå og ta følgende av egne styrker, strategier og risiko:

For å illustrere hvordan risiko er sammenvevd, vil vi dra frem et eksempel som blant annet handler om hvordan det som kan være noens beskyttelsesfaktor og styrke, også kan innebære en risiko om vi ikke jobber med en helhetlig plan.

I utviklingen av Er-Vil-Kan fikk vi sammen med testgruppa erfare hvordan risiko er mangefasettert, og hvordan øvelser og refleksjon kunne få frem innsikt knyttet til sammenhengen mellom risiko og de allmennmenneskelige godene. En av deltagerne fikk i oppstarten mye ros og annerkjennelse for at han hadde mange ressurser, var selvstendig og hadde en spennende jobb som han fremstod flink i (godene mestring og selvstendighet). Det var en oppfattelse i gruppa av at denne deltageren «knapt hadde problemer» og at han hadde «alt på plass og ville klare seg bra».

Under en tilbakemeldingsøvelse (samling 6) ble det klart for han at det å fremstå på denne måten, og å jobbe hardt og intensivt med noe han var flink på, alltid tidligere hadde vært hans strategi for å oppnå glede, selvstendighet og mestring. I møte med de 7 godene innså han nå hvordan dette var *en lite helhetlig plan*. Den begrensede strategien hans førte til at han gikk glipp av *tilhørighet og nærhet*, og det kunne på sikt også stå i veien for godene *helse og mening*. Strategien kunne slik stå i konflikt med andre goder han prøvde å unngå å fokusere på, blant annet fordi det var krevende for han med nære relasjoner (tilhørighet). «Å legge alle eggene i en kurv» (mestring gjennom jobb) fremsto slik som en *uhensiktsmessig strategi* som flere ganger hadde endt opp med ensomhet, depresjon, rusmisbruk og kriminalitet. Han innså at det for han nå også var et mål å jobbe med tilhørighet, og spesielt med nære relasjoner, som for han var et utfordrende område hvor han bar på vanskelige erfaringer. Han opplevde dermed at han her *manglet indre kapasitet* (trygghet og tillit til å nærme seg andre). Planen hans ble derfor å jobbe videre med dette i gruppa, men også søke seg til behandling. Han innså også at det å jobbe hardt og mye for å oppnå mestring kunne stå i konflikt med hans nye mål (tilhørighet). Han begynte derfor å sette konkrete mål for å prioritere tid sammen med venner han ønsket å komme nærere, fremfor å jobbe lange kvelder i ventetiden frem mot behandling på døgninstitusjon.

V - Skreddersy videre oppfølging og tilrettelegging for å kunne implementere planen

Vi har tidligere vært innom behovet for en individuelt tilpasset praksis for å jobbe i tråd med den enkeltes behov og ressurser, samt «begynne der den andre er». Et annet viktig aspekt ved individuell tilrettelegging er å skreddersy videre oppfølging for å støtte opp om den enkeltes plan. Dette handler både om å ivareta den enkeltes behov og *fremme muligheter* for å ta i bruk egne ressurser, og/eller *utvikle nødvendig kapasitet for å håndtere og overkomme interne og eksterne hindringer* som kan oppstå i den konteksten deltageren inngår i etter programmets avslutning. Overgangen mellom straffegjennomføring og frihet har gjentatte ganger blitt beskrevet som en krevende utfordring for innsatte og straffedømte. «Det kritiske øyeblikk, «sårbare overganger» og «glippsoner», er bare noen av begrepene som har blitt brukt for å i ulike publikasjoner synliggjøre at mye god endring og godt tilbakeføringsarbeid som kan ha funnet sted under straffegjennomføring, fort kan være skjørt og utilstrekkelig i møte med livets realiteter.

Ulike studier har også avdekket at planleggingen og tilbakeføringen fra kriminalomsorgen ofte kan være mangelfull, på tross av gode intensjoner (Se for eksempel Falck, 2015). Årsakene til dette er både sammensatte og komplekse, og vi skal ikke gå inne på en videre analyse av disse i denne håndboken.

Det vi vil fremheve er at man i planlegging av videre oppfølging bør vektlegge kontinuitet i sosial støtte, i form av samarbeid og tidlig inkludering med sentrale personer i den enkeltes liv, og sentrale personer for å kunne implementere den enkeltes plan. Dette kan både dreie seg om profesjonelle hjelpere eller mentorer og likepersoner fra brukerorganisasjoner (ytterligere tematisert i samling 14) og nære relasjoner i form av familie og nettverk (ytterligere tematisert i samling 15). Konkret kan dette f.eks. dreie seg om tidlige *ansvarsgruppemøter* hvor deltagelse i Er-Vil-Kan og videre planer og behov tematiseres, *samarbeidsmøter* med enkelte tjenester eller frivillige organisasjoner som er særlig aktuelle, *involvering av familie/pårørende* i egne samtaler, og evt. *sosiale tiltak* som utvidet ringetid, fremstillinger, permisjoner og besøk for å legge til rette for den sosiale prosessen som er nødvendig for å fremme og styrke den enkeltes plan for fremtiden.

Eksempel – Behov for en sosial prosess og involvering av pårørende

I intervjuene med de første deltagere i Er-Vil-Kan var det flere som rettet fokuset mot et paradoks de opplevde ved deltagelsen i programmet. Mens de erfarte å gå igjennom store personlige endringer, og få ny innsikt knyttet til egen historie, identitet og hvordan dette hadde påvirket dem, kjente de også på et behov for å involvere og synliggjøre prosessen ovenfor sine nærmeste, slik at de kunne forstå, få innsikt i og tillit til endringen de gikk gjennom. Dette kom spesielt frem etter samlingene om kommunikasjon (samling 13) og om familie og nære relasjoner (samling 15). Deltagerne ønsket å anvende den nye kunnskapen og innsikten for å nærme seg det livet de ønsket etter endt straffegjennomføring, og vise til sine nærmeste at de nå la ned en skikkelig innsats og at de denne gangen var verdt å stole på. («Tro på meg. Se den innsatsen jeg legger ned nå, denne gangen vil jeg det virkelig. Jeg vet jeg har svikta før, men denne gangen er jeg verdt å stole på»).

Samtidig opplevde flere av de straffedømte som sonet i et fengsel med høyere sikkerhet, at de reelle mulighetene for denne type samhandling var svært begrensede. Gapet mellom den nye indre kapasiteten, og den begrensede ytre kapasiteten, førte til en del frustrasjon. Erfaringen førte til at man i ansattgruppa begynte å drøfte muligheter for å øke besøks- og ringetid, fremstillinger og permisjoner ved neste gjennomføring. For en av deltagerne var dette behovet også så tydelig, at det ble lagt til rette for familiesamtaler gjennom et eksternt tiltak, og oppfølgingen her ble videreført også etter endt straffegjennomføring.

Familiesamtalene var videre en viktig brikke for deltagerens plan for det livet han ønsket seg og så som hensiktsmessig for å fremme egen desistance-prosess gjennom behandling og fremtidig rolle som erfaringskonsulent. De første skrittene begynte her med deltagerens frustrasjon under Er-Vil-Kan, og ansattes tilrettelegging for praktiske skritt for å håndtere eksterne hindringer.

Selv om rammene og loverket under straffegjennomføring kan være krevende og rigide, finnes det også ofte rom for skjønn. Vårt håp er at eksempler som dette, og Er-Vil-Kan som helhet, også kan bidra til å fremme en kultur og praksis hvor man finner anledninger til å vise tillit gjennom å legge til rette for konkrete muligheter for deltagerne og deres desistance-prosesser. En slik tillitsbasert tilnærming kan selvsagt være krevende, men kan også bidra til å fremme den enkeltes desistance-prosess (Ugelvik, 2021).

Litteraturliste kapittel 1-3:

- Aagesen, A. & Martinsen, T. (2017). *Kartlegging av behov for nye programressurser i rusmestringsenhetene*. Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS. Internt notat.
- Andrews, D. A., Bonta J. & Wormith J. S. (2011). The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model. Does adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? *Criminal justice and behavior*, 38(7), 735-755.
<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0093854811406356>
- Askheim, O. P. (2012). *Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid: Floskel, styringsverktøy eller frigjøringsstrategi?* Gyldendal akademisk.
- Bahr, S. J., Masters, A. L. & Taylor, B. M. (2012). What works in Substance Abuse Treatment Programs for Offenders? *The Prison Journal*, 92(2), 155-174. <https://doi.org/10.1177/0032885512438836>
- Bakke, T. (2009, 26. august). *Brukermedvirkning på tre ulike nivå*. Helsebiblioteket.
<https://www.helsebiblioteket.no/32819/brukermedvirkning-p%C3%A5-tre-ulike-niv%C3%A5>
- Blix, B. H. (2017). Narrativ identitet. I R. Sørly & B. H. Blix (Red.), *Fortelling og forskning: Narrativ teori og metode i tverrfaglig perspektiv* (s. 63-80). Orkana Akademisk.
- Borg, M., Karlsson, B. & Stenhammer, A. (2013). *Recoveryorienterte praksiser. En systematisk kunnskapssammenstilling* (NAPHA Rapport nr 4/2013). Nasjonalt kompetansesenter for psykisk helsearbeid. <https://napha.no/multimedia/4281/NAPHA-Rapport-Recovery-web.pdf>
- Bukten, A., Riksheim Stavseth, M., Skurtveit, S., Kunøe, N., Lobmaier, P., Lund, I. O., & Clausen, T. (2016). *Rusmiddelbruk og helsesituasjon blant innsatte i norske fengsel* (SERAF rapport 2/2016).
<https://www.med.uio.no/klinmed/forskning/sentre/seraf/publikasjoner/rapporter/2016/nedlastinger/seraf-rapport-nr-2-2016-rusmiddelbruk-og-helsesituasjon-blant-innsatte.pdf>
- Colman, C. & Laenen, F. V. (2012). «Recovery came first»: Desistance versus recovery in the criminal careers of drug using offenders. *The Scientific World Journal*, 2012, 1-9.
<https://doi.org/10.1100/2012/657671>
- Crewe, B. (2011). Soft power in prison: Implications for staff–prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 6(8), 455-468.
<https://doi.org/10.1177%2F1477370811413805>
- Cramer, V. (2014). *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler* (Prosjektrapport 2014-1). Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri i Helseregion Sør-Øst.
- Dixon, L. (2000). Punishment and the question of ownership: Groupwork in the criminal justice system. *Groupwork*, 12(1), 6-25.
- Dysthe, K. (red.). (2016). *Kunnskapsbasert praksis*. Kunnskapsbasertpraksis.no.
<https://www.helsebiblioteket.no/249240.cms>
- Eskeland, G. & Haugli, K. O. (2006). Programvirksomhet i Kriminalomsorgen. I E. Larsen (Red.), *Fengslet som endringsarena* (s. 158-187). Kriminalomsorgens utdanningscenter

- Falck, S. (2015). *Tilbakeføringsgarantien som smuldret bort. Mellom kriminalomsorg og kommunale tjenester. Tiltaksbro, systematikk eller tilfeldighet?* (SIRUS rapport 3/2015).
<https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmlui/handle/11250/283355>
- Fortune, C., Ward, T. & Willis, G. M. (2011). The Rehabilitation of Offenders: Reducing Risk and Promoting Better Lives. *Psychiatry, Psychology and Law*, 19(5), 646-661.
<http://dx.doi.org/10.1080/13218719.2011.615809>
- Fortune, C., Ward, T. & Polaschek, D. L. L. (2014). The Good Lives Model and therapeutic environments in forensic settings. *Therapeutic Communities: The International Journal of Therapeutic Communities*, 35(3), 95-104. <https://doi.org/10.1108/TC-02-2014-0006>
- Frank, A. W. (2010). *Letting Stories Breathe: A socio-narratology*. The University of Chicago Press.
- Frank, A. W. (2012). Practicing Dialogical Narrative Analysis'. I J. A. Holstein & J. F. Gubrium (Red.), *Varieties of Narrative Analysis* (s. 33-52). Sage.
- Friestad, C. & Hansen I. L. S. (2004). *Levekår blant innsatte* (Fafø-rapport 429).
https://www.fafø.no/media/com_netsukij/429.pdf
- Friestad, C., & Hansen, I. L. S. (2006). Mental health problems among prison inmates: The effect of welfare deficiencies, drug use and self-efficacy. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 6(2), 183-196.
<https://doi.org/10.1080/14043850510035100>
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A. & Rudolph, J. L. (2002). Gender, Crime and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation. *American Journal of Sociology*, 107(4), 990-1064.
<https://doi.org/10.1086/343191>
- Giordano, P. C. (2016). Mechanisms underlying the desistance process: reflections on 'A theory of cognitive transformation'. I J. Shapland, S. Farrall & A. Bottoms (Red.), *Global Perspectives On Desistance. Reviewing what we know and looking into the future* (s. 27-43). Routledge.
- Gjeruldsen, K. og Jensen, E. (2021). «Alt er jo egeninnsats» – Kvinners vendepunkter bort fra kriminalitet. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 108(1), 215-235.
<https://doi.org/10.7146/ntfk.v108i1.125572>
- Granheim, P. K., Rustad, Å. B., & Rokkan, T. (2010). *Evalueringsrapport. National Substance Abuse Programme NSAP*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Halsey, M., Armstrong, R. & Wright, S. (2017). F*CK IT!: Matza and the mood of fatalism in the desistance process. *The British Journal of Criminology*, 57(5), 1041-1060.
<https://doi.org/10.1093/bjc/azw041>
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970-2007* [Doktogradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Hansen, G. V. (2014). «Kortprogram Rus» – Evaluering av et pilotprosjekt (Høgskolen i Østfold. Oppdragsrapport 2014:3).
<https://hiof.brage.unit.no/hiof-xmlui/bitstream/handle/11250/273296/Hefte3-2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Hansen, G. V. (2015). Positiv kriminologi bør gi nye krav til programvirksomhet. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 102(2), 195-211. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v102i2.71821>

- Helgesen, J. (2017). Ny fangebehandling I norske fengsler? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20(2), 100-116. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-02-0>
- Helsedirektoratet (2016). *Nasjonal faglig retningslinje for behandling og rehabilitering av rusmiddelproblemer og avhengighet*.
<https://www.helsedirektoratet.no/retningslinjer/behandling-og-rehabilitering-av-rusmiddelproblemer-og-avhengighet>
- Helsedirektoratet & Kriminalomsorgsdirektoratet (2016). *Veileder rusmestringsenhetene* (IS-2472).
<https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/1252/IS-2472-Veileder-rusmestringsenhetene.pdf>
- Kendall, S., Redshaw, S., Ward, S., Wayland, S. & Sullivan, E. (2018). Systematic review of qualitative evaluations of reentry programs addressing problematic drug use and mental health disorders amongst people transitioning from prison to communities. *Health & Justice*, 6(4).
<https://doi.org/10.1186/s40352-018-0063-8>
- Kierkegaard, S. (1994). Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed. I S. Kierkegaard. *Samlede værker. Bd. 18*. Gyldendal.
- Klevan, T., Bank, R. M., Borg, M., Karlsson, B., Krane, V., Ogundipe, E., Semb, R., Sommer, M., Sundet, R., Sælør, K. T., Tønnessen, S. H., & Kim, H. S. (2021). Part I: Dynamics of Recovery: A Meta-Synthesis Exploring the Nature of Mental Health and Substance Abuse Recovery. *International journal of environmental research and public health*, 18(15), 7761.
<https://doi.org/10.3390/ijerph18157761>
- Kriminalomsorgsdirektoratet (2015). *Retningslinjer for programvirksomheten i kriminalomsorgen* (Rundskriv KDI 3/2015).
<https://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/3010944.823.fpecscqxs/KDI+rundskriv+3-2015.pdf>
- Laub, J. H. & Sampson, R. J. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, 28, 1-69.
<http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:3226958>
- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen. *Retfærd*, 153(2), 32-44.
- Malt, U. (2019, 11. oktober). Psykoedukativ behandling. I *Store norske leksikon*.
https://sml.snl.no/psykoedukativ_behandling
- Martinsen, T.J. (2016): *Når blodet bruser og ting skjer, unge menns reise gjennom strafferettssystemet*. Master i sosial – og velferdsfag, Høgskolen på Lillehammer.
- Maruna, S. (2001). *Making Good. How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American psychological association.
- Maruna, S. & LeBel, T. P. (2012). The desistance paradigm in correctional practice: from programmes to lives. I F. McNeill, P. Raynor & C. Trotter (Red.), *Offender Supervision* (s. 91-114). Willan.
- Maruna, S. & Farrall, S. (2003). Desistance from crime: A theoretical reformulation. *Kolner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 43: 171–194. DOI: 10.1007/978-3-322-80474-7_7
- Maruna, S. & Mann, R. (2019). *Reconciling 'Desistance' and 'What Works'* (Academic Insights 2019/1). HM Inspectorate of Probation.

<https://www.justiceinspectors.gov.uk/hmiprobation/wp-content/uploads/sites/5/2019/02/Academic-Insights-Maruna-and-Mann-Feb-19-final.pdf>

- Mathiesen, T. (2007). Fra 'Nothing Works' til 'What Works'. Hvor stor er forskjellen? I H. Hofer & A. Nilsson (Red.), *Brott i välfärden. Om brottslighet, utsatthet och kriminalpolitik. Festschrift till Henrik Tham*. Kriminologiska institusjonen (s.277-287). Stockholms universitet.
https://www.criminology.su.se/polopoly_fs/1.326407.1490705231!/menu/standard/file/Brott_i_valfarden_Fs_HT.pdf
- McNeill, F. (2003). Desistance-focused Probation Service. I W. Hong Chui & M. Nellis (Red.), *Moving Probation Forward: Evidence, Arguments and Practice*. Pearson Longman.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C., & Maruna, S. (2012). *How and why people stop offending: Discovering desistance* (Insights no.15). IRISS.
<http://www.iriss.org.uk/resources/how-and-why-people-stop-offending-discovering-desistance>
- McNeill, F. (2016). The fuel in the tank or the hole in the boat? Can sanctions support desistance. I J. Shapland, S. Farrall & A. Bottoms (Red.), *Global perspectives on desistance: rethinking what we know and looking to the future* (s. 265-281). Routledge.
- Mjåland, K. (2015). The paradox of control: An ethnographic analysis of opiate maintenance treatment in a Norwegian prison. *International Journal of Drug Policy*, 26(8), 781–789.
<https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2015.04.020>
- Mjåland, K. (2016). Exploring prison drug use in the context of prison-based drug rehabilitation. *Drugs: Education, Prevention and Policy* 23(2), 154-162.
<http://dx.doi.org/10.3109/09687637.2015.1136265>
- Nugent, B. & Schinkel, M. (2016). The pains of desistance. *Criminology & Criminal Justice*, 16(5), 568-584. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1748895816634812>
- Pettersen, H., Landheim, A., Skeie, I., Biong, S., Brodahl, M., Benson, V., & Davidson, L. (2018). Why Do Those With Long-Term Substance Use Disorders Stop Abusing Substances? A Qualitative Study. *Substance abuse: Research and treatment*, 12, 1-8.
<https://doi.org/10.1177/1178221817752678>
- Porporino, F. (2010). Bringing sense and sensitivity to corrections: from programmes to “fix” offenders to services to support desistance. I J. Brayford, F. B. Cowe & J. Deering (Red.), *What Else Works? Creative Work with Offenders* (s. 61-85). Willan Publishing.
- Pratt, T. C., Gau, J. M., & Franklin, T. W. (2011). Key idea: rehabilitation is dead. I T. C. Pratt, J. M. Gau & T. W. Franklin (Red.), *Key ideas in criminology and criminal justice* (s. 71-86). SAGE Publications, Inc. <https://dx.doi.org/10.4135/9781483388045.n6>
- Revolv, M. K. (2015). *Innsattes levekår 2014: før, under og etter soning* (SSB-rapport 2015/47).
<https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/attachment/244272?ts=150b2db02c8>
- Rodermond, E., Kruttschnitt, C., Slotboom, A. M., & Bijleveld, C. C. J. H. (2016). Female desistance: A review of the literature. *European Journal of Criminology*, 13(1), 3-28.
<https://doi.org/10.1177%2F1477370815597251>
- Røiseland, A. & Lo, C. (2019). Samskaping – nyttig begrep for norske forskere og praktikere? *Norsk*

statsvitenskaplig tidsskrift, 35(1), 51-58.

<https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2019-01-03>

Sampson, R. J. og Laub J. H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. Harvard University Press

Skardhamar, T. & Savolainen, J. (2012). *Does employment contribute to desistance? Offending trajectories of crime-prone men around the time of job entry* (Discussion Papers no.716). Statistics Norway, Research Department.

Sommer, M., Biong, S., Borg, M., Karlsson, B., Klevan, T., Ness, O., Nesse, L., Oute, J., Sundet, R., & Kim, H. S. (2021). Part II: Living Life: A Meta-Synthesis Exploring Recovery as Processual Experiences. *International journal of environmental research and public health*, 18(11), 6115.

<https://doi.org/10.3390/ijerph18116115>

Tanggaard, P. (2016). *Prosesslederboka. Lær å lede gode prosesser og møter*. Kommuneforlaget.

Ugelvik, T. (2021). The Transformative Power of Trust: Exploring Tertiary Desistance in Reinventive Prisons. *The British Journal of Criminology* 62(3), 623-638. <https://doi.org/10.1093/bjc/azab076>

Ward, T. & Brown, M. (2004). The good lives model and conceptual issues in offender rehabilitation. *Psychology, Crime, and Law*, 10(3), 243–257.

Ward, T. & Stewart, C. A. (2003). The treatment of sex offenders: Risk management and good lives. *Professional psychology: Research and practice*, 34(4), 353.

Ward, T. & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*. Routledge.

Weaver, B. (2016). *Offending and desistance: The importance of social relations*. Routledge

Weisburd, D., Farrington, D. P., & Gill, C. (2017). What works in crime prevention and rehabilitation. *Criminology & Public Policy*, 16(2), 415-449. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12298>

Willis, G. M., Prescott, D. S. & Yates, P. M. (2013). The Good Lives Model (GLM) in theory and practice. *Sexual Abuse in Australia and New Zealand*, 5(1), 3-9.

DEL 2

HVORDAN KAN JEG TA ER-VIL-KAN I BRUK?

Av Aage Aagesen og Bjørn Harald Brekke Ander

I denne delen av håndboka skal vi redegjøre for hvordan vi anbefaler at du anvender de videre forslagene til gjennomføring av samlinger i Er-Vil-Kan. Vi har allerede gjennom kapittel 1-3 gitt en innføring i de verdier og holdninger som ligger til grunn for Er-Vil-Kan (kapittel 1), forankringen i kunnskapsstatusen på feltet (kapittel 2) og prinsipper og perspektiver fra det overordnede teoretiske rammeverket Good Lives Model (kapittel 3). Når vi nå skal bevege oss inn i mer detaljerte beskrivelser av forslag til praksis, trekker vi frem dette for å igjen understreke at Er-Vil-Kan skal være en *fleksibel faglig ressurs* som skal *tilpasses den enkeltes og gruppas behov*. Denne tilpasningen foregår gjennom den løpende individuelle brukermedvirkningen som vi oppfordrer til og forventer at den enkelte profesjonsutøver og arbeidssted legger til rette for. Selv om vi gjennom redegjørelsen i del 1 av håndboken mener at oppbyggingen av, og innholdet i, Er-Vil-Kan er godt faglig begrunnet, vil standardisert praksis alltid ha sine klare begrensninger. Det er i kontakten med den enkelte at hjelpende relasjoner og prosesser utfolder seg. Det er i relasjonen mellom deg og deltagerne du har mulighet til å vise at du ser og lytter til gruppas og den enkeltes behov, ved å gjøre selvstendige faglige skjønnsvurderinger som får konsekvenser for hvordan du utformer praksis.

I kapittel 4, om gruppeledelse, starter vi derfor med noen refleksjoner over gruppeledelse og hensikten med å sette sammen folk i grupper i endrings- og hjelpearbeid, før vi går inn på mer konkrete prinsipper for hvordan vi tenker gruppeledelsen kan utføres i Er-Vil-Kan. I kapittel 5 tar vi for oss de mer praktiske aspektene knyttet til planlegging og ulike gjennomføringsformer av programmet. Her kommer vi også med noen anbefalinger for hvordan du i planleggingen og underveis i gjennomføringen kan foreta ulike vurderinger med tanke på gruppesammensetning, oppstart og avslutninger, samt en liten innføring i hvordan du orienterer deg i og forholder deg til den videre gjennomføringsmanualen hvor samlingene presenteres mer inngående (kap. 6-9).

Kapittel 4

Gruppeledelse i Er-Vil-Kan

Refleksjon over gruppeledelse og egne erfaringer

Det finnes mange former for grupper som har ulike formål. Vi har alle erfaring fra ulike grupper, om det er som privatperson eller arbeidstaker. Kanskje har vi deltatt i en prestasjonsgruppe gjennom trening og idrett, en gruppe for mer kreativ utfoldelse gjennom musikk, korps eller kor, en planleggingsgruppe for skole- eller nabolagsarrangementer, eller mere uformelle grupper som f.eks. planleggingen og gjennomføringen av en helgetur for venner. Alt dette innebærer gruppeerfaringer med planlegging, gjennomføring og ofte en form for formell eller uformell evaluering. Sannsynligvis har du som menneske også erfaringer av gode gruppeprosesser hvor du kanskje har kjent deg trygg, beriket og takknemlig for å ha fått lov til å delta, og mindre gode gruppeprosesser hvor du har kjent på ubekvemhet, kommunikasjonsutfordringer og frustrasjon. Refleksjon over denne type erfaringer fra ulike gruppeprosesser kan også ha overføringsverdi når du skal starte arbeidet med mer profesjonelle hjelpegrupper som Er-Vil-Kan.

Før vi ser nærmere på ulike typer grupper og formålet med dem, kan det derfor være nyttig å stoppe opp og stille seg noen spørsmål basert på dine egne erfaringer fra gruppe. Hva tar du med deg inn i dette arbeidet?

Hvorfor grupper? Hensikten med ulike typer grupper og gruppeledelse

Gruppetilnærminger har en lang tradisjon innen endrings- og hjelpearbeid, særlig innen ulike selvhjelpsbevegelser. Selvhjelpsgrupper har også vært fremtredende i rusfeltet, hvor f.eks. Anonyme Alkoholikere og Anonyme Narkomane har et stort nettverk av møtetilbud i en rekke ulike land. Også i rusbehandling har gruppetilnærminger vært mye benyttet, ikke minst i bølgen av medleverkollektiv som bredte om seg som en dominerende behandlingssideologi på 80-tallet. Her sto fellesskapet som metode sterkt, og denne faglige tradisjonen finner vi fremdeles igjen i flere døgninstitusjoner i dagens behandlingstilbud.

Refleksjonsoppgave:

Noter for deg selv eller snakk med en kollega:

1. Hvilke erfaringer har du selv fra mer formelle og mindre formelle grupper?
2. Er du selv en som ofte tar ledelsen i grupper, eller er du mer tilbaketrukket?
3. Tenk på en konkret erfaring hvor du opplevde god gruppeledelse, og en erfaring hvor du kjente på irritasjon eller frustrasjon over en gruppeledelse du opplevde som uhensiktsmessig: Hva kjennetegner den gode gruppeledelsen, og hva kjennetegner den gruppeledelsen du opplevde som uhensiktsmessig?
4. Ut ifra svarene dine på spørsmål 3, hva er de tre viktigste stikkord for dine tanker om hva som er viktig for at en gruppe skal fungere?

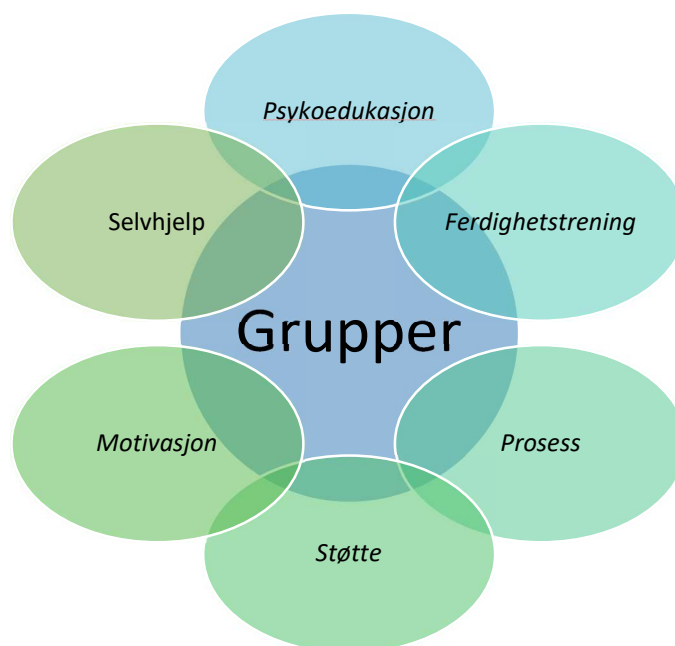
Så hvor kommer denne tanken om gruppe som hjelpesystem fra? Vi har ikke mål om å redegjøre for det spørsmålet i dette kapittelet, men kanskje kan vi si at det er dypt menneskelig å søke sammen i fellesskap for å løse problemer, og at dette er et fenomen som oppsto langt tidligere enn det ble organisert i selvhjelpsbevegelser eller profesjonalisert i helse- og sosialsektoren eller i

kriminalomsorgens programvirksomhet. Som også presentert andre steder i denne håndboka, har man også etter hvert en del forskningsstøtte på at dette kan være en egnet strategi for ulike livsproblemer. For eksempel har grupper for rusavhengige personer, basert på kognitiv atferdsterapi og Motiverende Intervju (MI), vist lovende resultater (Wagner & Inersoll 2013). Rotgers & Nguyen (2006) fremholder at strukturerte grupper basert på kognitiv atferdsterapi, kan være særlig egnet for å øke *mestringstillit*, utvikle *nye ferdigheter* og *forebygging av tilbakefall*. Heap (2006) vektlegger også mulige *nye sosiale ferdigheter*, som å bli bedre på å forhandle og fremme sine synspunkter på en hensiktsmessig måte, som en nyttig effekt av gruppedeltagelse (Heap 2006). Bhui (1996, i Dixon 2000) trekker frem identifiseringen og *støtten fra andre deltagere* som et vesentlig element i arbeid med endringsprogram ovenfor domfelte, da en omfattende endring av en livsstil som tidligere har gitt mestring og mening, ofte er emosjonelt krevende. Det er altså mange gode faglige argumenter for at gruppetilnæringer kan være et hensiktsmessig supplement til individuell oppfølging. Spørsmålet om hvorvidt gruppetilnærming bør benyttes, er også knyttet til responsivitetsprinsippet, som vi tematiserte flere steder i kapittel 2. Spørsmålet man må ha med seg er hvorvidt gruppetilnærming er en egnet form for den enkeltes læringsstil, ressurser, evner og forutsetninger. For å besvare dette må man vite noe om hva slags gruppetilnærming det er snakk om, reflektere rundt hvordan sammensetningen av deltagere kan virke inn på miljøet i gruppa og hvordan dette vil virke inn på den enkeltes utbytte av deltagelse. Dette skal vi se nærmere på i de følgende avsnittene i kapittel 4 og 5.

Om vi gjør et hopp og ser på mer formaliserte hjelpe- og behandlingsgrupper beskriver Barth et al. (2013: 174-185) en rekke ulike typer grupper. De kategoriserer dem i seks ulike former: *Psykoedukative grupper* med vekt på kunnskapsformidling, *ferdighetstreningsgrupper* for å håndtere ulike krevende situasjoner, *støttegrupper* for å f.eks. opprettholde endring i en vedlikeholdsfasen, *prosessgrupper* hvor samspillet mellom deltagerne vektlegges fremfor innhold og *motivasjonsgrupper* hvor årsaker til hvorfor personen skal foreta en endring er viktigere enn hvordan selve endringen skal foregå. Grensene mellom de ulike gruppetypene er ikke alltid like klare, og i realiteten er ulike gruppetilbud ofte basert på en kombinasjon av de ulike retningene.

Oversikt over ulike typer hjelpe- eller terapigrupper:

Felles for alle disse typer grupper er at de består av folk som settes sammen fordi de har noen *felles behov eller utfordringer*, er i en lignende *livssituasjon* og har *interesse av å delta i et fellesskap* som en del av en prosess for egen utvikling, bedring, problemløsning eller forberedelse og håndtering av en ny livssituasjon.

Et av de sentrale poengene med å samle folk i grupper er å få frem *gruppa som ressurs* for de ulike deltagerens behov. I dette ligger det også at den enkelte deltager får tilgang på de andre deltagerens kunnskap, erfaringer og innsikt. Samtidig får man også mulighet til å erfare at man kan være en ressursperson som bidrar til et fellesskap og til enkeltpersoner gjennom sin deltagelse. Her ligger det et *potensial til personlig vekst og utvikling av nye ferdigheter*, f.eks. knyttet til kommunikasjon, samhandling, følelsesregulering og *utvikling av eget selvilde, eller narrativ identitet* («jeg er en som har noe å gi til andre», «jeg er en som kan få noe ut av å lytte til andres erfaringer», «jeg er en som er til å stole på» osv.). Gruppetilnærming kan slik sies å harmonere svært godt med en *styrkebasert tilnærming* som Good Lives Model, hvor det nettopp er et mål å både arbeide med den narrative identiteten og utvikle personlige styrker og kvaliteter.

Overordnet kan vi si at det er dette som er gruppelederens hovedansvar: Å planlegge, gjennomføre og avslutte gruppeforløp hvor man gjennom sin ledelse:

- skaper en *trygg og tillitsfull* gruppestruktur og kultur
- hvor deltagerne kjenner på et *felles eierskap* for å delta og fremme en prosess
- hvor gruppas *styrker og ressurser* blir tilgjengelig for alle
- slik at innholdet oppleves som *relevant for den enkeltes personlige* behov og motivasjon for deltagelse.

Å få frem gruppa som ressurs – Gruppeledelse og kjennetegn ved de ulike fasene av programmet

Om vi tar med oss de ulike kategoriene av grupper fra forrige avsnitt og retter blikket mot Er-Vil-Kan, er vår påstand at programmet i størst grad samsvarer med beskrivelsen av motivasjonsgrupper og prosessgrupper, spesielt i den første fasen. Samtidig er det også paralleller til de andre formene for grupper i andre deler av programmet. Formene for gruppetilnærming kan gå over i hverandre, og hva som gis mest oppmerksomhet av gruppa og gruppelederne underveis, vil også avhenge av deltagerens ressurser og behov, samt hvor de befinner seg i sin endringsprosess. Man kan derfor spørre seg om Er-Vil-Kan er et eksempel på gruppetilnærming som kombinerer alle de nevnte formene for grupper i ett og samme gruppeforløp. Nedenfor gjør vi rede for hva som kjennetegner gruppetilnærmingen i de ulike fasene av Er-Vil-Kan, og kommer med noen tips til gruppeledelse som kan bidra til å få frem styrken i gruppa.

Fase 1: Identitet

Programmets innledende fase kan sies å kjennetegnes mest av å være en *motivasjons- og prosessgruppe* (samling 1-9). Her vektlegges det å fremme samtaler om den enkelte deltagers grunner til endring gjennom for eksempel å tematisere «Min fremtid» og «Mine verdier». I disse temaene ligger det en oppfordring om å sette ord på hva man kan oppnå med endring, og dette henger også sammen med den enkeltes foretrukne fremtidige identitet, altså: *Hva er viktig for meg? Og hvem ønsker jeg å være?* På denne måten får deltagerne mulighet til å tematisere og se for seg fremtidig positive utfall eller resultater av en endringsprosess. Videre tematiseres fortidens kriminalitet og rusbrukens funksjoner og konsekvenser, både for å kunne få forståelse for hvorfor

man har handlet som man har gjort og for å «gjøre opp regnskapet» ved å se på positive og negative konsekvenser ved tidligere atferd. Disse samlingene bidrar også til å identifisere hvilke goder fra GLM det er vesentlig å finne nye strategier for å oppnå, på måter som ikke skader en selv eller andre. I sum har disse samlingene slik et tydelig fremtidsfokus, og også et stort potensial for å fremme det man i motiverende intervju omtaler som «endringssnakk», altså ens egne grunner til å foreta endring (Barth et al., 2013). Gruppeledelse i denne fasen bør derfor også fokuseres mot å bygge deltagerens *engasjement* for deltagelse og *egne argumenter for endring*. Gruppeleders oppgave blir her å involvere deltagerne og stimulere til trygghet og gradvis åpenhet ved å empatisk bruke sin nysgjerrighet og anerkjennelse overfor deltagerne. Slik kan deltagerens perspektiver komme frem i gruppesamtalen, og dette vil skape gjenkjennelse og engasjement mellom deltagerne (vi kommer tilbake til dette på side 62). Om gruppelederne lykkes med dette, kan innholdet og prosessen i gruppa i høy grad sies å tangere med det vi kan omtale som både en «motivasjonsgruppe» og «prosessgruppe». I boksen nedenfor gjør vi rede for ulike typer forandringsutsagn som det kan være nyttig å lytte oppmerksomt til, stoppe opp ved, og utforske videre for å støtte deltagerens motivasjons- og endringsprosess.

Motiverende intervju og fremming av forandringsutsagn («endringssnakk»)

Motiverende intervju (MI) kan defineres som «(...) en samarbeidende og målrettet kommunikasjonsmetode som har et spesifikt fokus på forandringsutsagn. Hensikten med metoden er å styrke en persons motivasjon for, og bevegelse mot et spesifikt mål, ved å fremkalle og utforske personens egne argumenter for endring i en atmosfære av aksept og medfølelse» (Miller og Rollnick, 2013, 51-52).

MI legger til grunn at man gjennom etablering av en relasjon og et samarbeid hvor den enkelte opplever seg respektert og verdsatt fremmer *engasjement* for å ta del i samtaler, hvor man videre i samarbeid blir enig om hvilke temaer og mål man skal *fokusere* på i videre endringsprosess. Etter disse første delene av prosessen, handler det videre om å *fremme og forsterke forandringsutsagn* som bidrar til «å styre mot målene».

Denne delen av prosessen bygger på en innsikt i at mennesker som står ovenfor endringsprosesser ofte kjenner på en ambivalens hvor man føler seg dratt i flere retninger. Denne ambivalensen kommer gjerne til uttrykk i det man kan kategorisere som *forandringsutsagn* (egne argumenter for endring), eller *status-quo utsagn* (grunner som taler imot endring). For å overvinne ambivalensen er det ønskelig å både øke graden av forandringsutsagn, og styrke forandringsutsagnene ved å få deltageren til å utdype disse. Her kan det likevel være viktig å trå varsomt. Om gruppelederen går for fort frem og ikke rommer deltagerens tvil og ambivalens, og slik «løper foran» den enkelte i en iver etter å hjelpe, er det en risiko for å forsterke status-quo utsagnene og skape disharmoni. Prosessen kan da bli satt tilbake, og det vil være nødvendig at den profesjonelle tar et skritt tilbake, utforsker eller beklager, for å igjen etablere en god relasjon for å bevare samarbeidet. I MI-litteraturen omtaler man ulike typer endringssnakk på to nivå:

Forberedende endringsnakk er ytringer som uttrykker et *ønske*, en *evne*, ulke *grunner* og *behov* for endring.

<i>Ønske</i> om eller lyst til å foreta endringer	«Det hadde jo vært digg om jeg klarte å ha gode rutiner etter soninga også».
<i>Evne</i> til å gjøre endringer og positive forventninger til egen mestring	«Jeg kan jo virkelig jobbe når jeg klarer å holde meg nykter.»
<i>Grunner</i> til å foreta seg endringer for eksempel knyttet til konsekvenser av tidligere/nåværende atferd og positivt utbytte av fremtidig situasjon)	«Jeg funker jo ikke sammen med nyktre folk når jeg ruser meg. Så jeg vet jo at de der hjemme ville satt pris på om jeg klarte å slutte.»
<i>Behov</i> og nødvendigheten av endringer (for eksempel knyttet til fryktede fremtidige konsekvenser).	«Jeg kan jo ikke holde på slik i flere runder. Da er det fort over.»

Mobiliserende endringsnakk er ytringer som uttrykker mer konkret *forpliktelse*, *aktivisering* og det å *ta de første skrittene*.

<i>Forpliktelse</i> i form av besluttosomhet, prioritering, snakk om å «holde seg til planen» eller vise vilje til utholdenhet	«Denne gangen skal jeg kutte ut alt. Jeg kan ikke leve et slikt dobbeltliv lenger.»
<i>Aktivisering</i> i form av planlegging, konkrete ting man har tenkt å foreta seg i endringen eller for å mobilisere til endring.	«Jeg skal rett og slett ta en prat med de der hjemme. Jeg har skjønt at det ikke er noe vei utenom.»
<i>Ta de første skrittene</i> – viser tilbake til konkrete, nylige gjennomførte handlinger i den enkelte endringsprosjekt.	«I går ringte jeg hjem for å høre om jeg kunne komme på besøk»

Parallelt med innholdet som har til hensikt å fremme engasjement, motivasjon og fremtidig foretrukket identitet, er det i den første fasen av programmet også helt vesentlig å arbeide med *prosessen i gruppa*. Det er i den innledende fasen vi legger det viktigste grunnlaget for å skape en gruppekultur og struktur som bidrar til et hensiktsmessig læringsmiljø, hvor den enkelte kjenner seg trygg og engasjert for å delta. For deltagerens videre engasjement er det vesentlig at man oppdager at man *har noe felles* som deltager, noe å bidra med, noe å lære av andre og av å delta i en gruppe. Her gjelder det at du som gruppeleder bidrar til å få frem hele gruppas ressurser og styrker. Slik fremmer du «fellesskapet som metode» slik at ressursene i gruppa blir tilgjengelig for den enkelte. For å lykkes med dette må du jobbe aktivt og med å etablere *forutsigbare strukturer* som fremmer trygghet, hensiktsmessige *kommunikasjonsformer for å fremme aktiv samhandling*, og en *kultur for å også snakke om prosessen i gruppa* for å kunne justere kursen og løse konflikter underveis. Den manualbaserte formen i Er-Vil-Kan bidrar til å skape forutsigbare strukturer, hvor hver samling har en relativt lik oppbygging og temaene er presentert til deltagerne på forhånd. Gruppekontakten med regler og føringer for å fremme en trygg og engasjerende gruppe for alle, arbeides frem i gruppe i løpet av samling 1. Dette er en av måtene vi som gruppeledere tar tydelig initiativ for å fremme gruppas arbeid med å *danne hensiktsmessige normer*. Selv om dette gjøres «formelt» i samling 1, er dette noe gruppeleder også må være videre oppmerksom på å få gruppa til å forholde seg aktivt til, spesielt i den første fasen. Heap (2006, s195), trekkes også frem gruppelederens viktige funksjon for å etablere en «åpen struktur», der man aktivt bidrar til å innvirke på de ulike deltagerens status i gruppa. Dette kan gjøres ved å hjelpe de mer tilbaketrukkne til å komme til orde, modererer de mer dominerende deltagerne ved å begrense eller unngå utstrakt samspill med disse, ved for eksempel ikke vie like mye oppmerksomhet til de som allerede tar plass i gruppa. Nedenfor følger noen tips for hvordan du som gruppeleder videre kan bidra til å jobbe med kommunikasjonsform som fremmer aktiv samhandling, identifikasjon og bånd mellom deltagerne i gruppa.

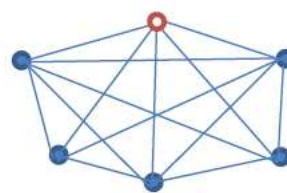
Individuell utforskning, aktiv samhandling og «linking» som gruppelederstrategi

Vi var ovenfor inne på verdien av å stoppe opp, utforske og be deltagerne utdype ulike forandringsutsagn for å fremme motivasjon for endring. Denne formen for «individuell utforskning» er av stor verdi for å gå mer i dybden i samtale, og unngå at gruppesamtalene i for stor grad bikker over i en mer alminnelig hverdagslig prat. Samtidig er det et ideal at gruppeleder til tider også kan ha en mer tilbaketrukket rolle, etter hvert som gruppa etablerer seg og blir trygg. For å bygge opp under en aktiv samhandling (som illustrert til høyre i modellen under), hvor deltagerne etter hvert også gir direkte respons på hverandre ytringer i form av spørsmål eller tilbakemeldinger, er det viktig at du i startfasen av gruppeprosessen inntar en aktiv ledelse av kommunikasjonen. Her må du bidra til å identifisere likhetstrekk og felles behov, ønsker og utfordringer mellom deltagerne. En effektiv strategi for dette er såkalt «linking», hvor du bruker gruppa for å bygge videre på det en av deltagerne har tatt opp eller ytret.

Gruppeleder og gruppedeltakere – “individuell utforskning”

Gruppeleder og gruppedeltakere – “aktiv samhandling”

(Heap 2006:26)

Eksempler på «linkende» spørsmål som kan bidra til identifikasjon mellom deltagere:

- «Kjell, hva tenker du om det Tom sier nå?»
- «Det høres ut som noe du var inne på tidligere Leo, kan det være noen likhetstrekk her?»
- «Nå som du snakker om lojalitet Jonas, så blir jeg nysgjerrig på om det er andre som også er opptatt av dette. Hva tenker dere andre?»

Fase 2: Kunnskap

Vi tar med oss motivasjon, fellesskap og prosess som tre viktige stikkord for hva gruppeledere skal fokusere på i fase 1. Her arbeidet vi grundig med temaer som fremtid, verdier og identitet. Vi går nå over i fase 2 av programmet (samling 10-14), som har fått overskriften *kunnskap*. Denne fasen er tydeligere knyttet til arbeid med *ny kunnskap og utvikling av ferdigheter* gjennom refleksjon og øvelser knyttet til å håndtere både nåværende og fremtidige krevende situasjoner i endringsprosessen. Den nye kunnskapen som presenteres er inspirert av kognitiv atferdsterapi, emosjonsfokuset terapi, samt selvhevdende og konfliktdepende kommunikasjon. Denne delen av programmet kan slik sies å bære mer preg av det som kjennetegner grupper for *psykoedukasjon og ferdighetstreningsgrupper*. I kapittel 7 finner du en mer konkret redegjørelse for prinsipper og modeller fra de ulike inspirasjonskildene, mens vi her vil tematisere hva som bør kjennetegne gruppeledelsen i denne fasen.

Psykoedukasjon er vanligvis brukt som betegnelse i en behandlingssetting, som regel ovenfor psykiske lidelser, og er slik sett ikke helt betegnende for Er-Vil-Kan. Samtidig er prinsippene for oppbyggingen av innholdet lignende. I Store Norske Leksikon fremholdes det at psykoedukasjon handler om å gjennom teoretiske presentasjoner og øvelser anvender pedagogiske prinsipper for å orientere pasienten om hva man vet om en lidelse og hva pasienten selv kan gjøre. Målet er å øke kompetansefølelsen, redusere hjelpeløshet og bedre mestringen av symptomer (Malt, 2019). Innholdets oppbygging i fase 2 av Er-Vil-Kan, kan sies å ha et lignende formål, men med en tydelig vekt på å unngå «ekspertrollen» og fremheve deltagerens allerede eksisterende kunnskap om temaene, før man ser temaet opp mot faglitteratur eller forskning. Dette er viktig for å anerkjenne målgruppas allerede eksisterende kunnskap og for å fremme eierskap til egne løsninger gjennom å fortsette å fremholde at den enkelte må jobbe for å utforske hvordan relevansen og nytten for sitt eget «endringsprosjekt».

U-T-U som strategi i Motiverende Intervju

Den ovenfor skisserte måten å tilføre informere eller utforske et tema på gjennom dialog med gruppa, har mange paralleller med det man i Motiverende Intervju ofte omtaler som U-T-U-strategien for å gi informasjon. Dette går ut på at man, for å unngå at den andre opplever seg nedvurdert eller at man gir unødvendig informasjon, startet med å *utforske* hva den andre (i dette tilfelle gruppa) allerede vet om et tema. Slik får man frem eksisterende kunnskap, og kanskje avdekker man også informasjonsbehov eller ting som er uklart. På denne måten blir det lettere å vite hva man skal vektlegge når man i neste ledd skal *tilføre* informasjon. Her kan man også spille videre på den andres allerede eksisterende kunnskap om et felt, og etter å ha tilført noe nytt kan man igjen *utforske* hvordan budskapet oppfattes, hva det vekker av tanker og følelser, eller om det vekker nye spørsmål og refleksjoner, før man igjen *tilfører* informasjon ved behov.

Å tematisere prosessen i gruppa – behov for revisjon av gruppenormer?

Et annet element ved gruppeledelsen, er som vi også var inne på i fase 1, er *viktigheten av å skape en kultur for å tematisere prosessen i gruppa*. I gjennomføringsmanualen finner du mange forslag til prosessorienterte spørsmål. Dette kan for eksempel handle om at man ved oppstart av samlingene spør om «*Hvordan er det å skulle snakke om dette temaet?*» «*Hva kjenner dere på når vi skal snakke om fremtid?*». Ved avslutning av samlingen kan det handle om å for eksempel spørre «*Hvordan er det nå som vi skal avslutte denne samlinga?*», «*Hvordan har det vært å være sammen her i dag?*», eller «*Hvordan synes dere gruppa har jobbet i dag for å støtte hverandre?*». I en oppstartsfasen av et gruppeforløp kan slike prosessorienterte spørsmål, som direkte går inn i hvordan gruppa forholder seg til hverandre og til det som skjer her og nå, bidra til å styrke gruppebåndene og tilliten deltagerne imellom.

En annen grunn til at denne kulturen er viktig å skape, er at det i gruppeforløp ofte oppstår utfordringer, konflikter eller uoverensstemmelser knyttet til deltagelsen og de ulike rollene deltagerne får/tar i gruppestrukturen. I starten av et gruppeforløp er det ofte en første begeistring eller positiv overraskelse knyttet til det å delta i gruppa. Harmoni, positivitet og samarbeid kan være vanlig i en slik fase, hvor gruppa gjennom sin samhandling former seg og hva som skal være gjeldene normer i gruppa. Vi skal ikke presentere en full teori for ulike gruppefaser i denne håndboken, men det som kan være viktig å være oppmerksom på at grupper etter en slik første fase, ofte går over i en fase hvor gruppa er mer trygg på hverandre og derfor også kan begynne å utfordre hverandre, vise andre sider av seg selv eller gi indirekte eller direkte uttrykk for at noe er ubekvemt ved deltagelsen i gruppa. Dette kan spesielt være tilfelle dersom deltagerne har ulike vurderinger knyttet til om normene og kulturen som har dannet seg i gruppa er hensiktsmessig for den enkeltes mål med deltagelsen, eller hva hen er bekvem med. Det er viktig at du som gruppeleder også reflekterer over dette, og hvorvidt kulturen i gruppa er hensiktsmessig og tjener formålet, eller om det er behov for en revisjon. En slik revisjon vil innebære at man stopper opp og aktivt adresserer prosessen i gruppa ved å utforske hvordan gruppa vurderer situasjonen og hvordan man skal legge om på kursen. Her kan det også være viktig at du som gruppeleder presenterer hva du opplever som problematisk og utforsker mulige hypoteser/forklaringer for hvorfor det har utviklet seg slik, uten at du legger skylden på enkeltdeltagere. Rett og slett et «oppvaskmøte».

Om du evner å involvere gruppa i en slik prosess, for å finne mer hensiktsmessige arbeidsformer, vil dette ha en helt annen effekt enn om du som gruppeleder skulle «sette hardt mot hardt», vise til reglene i gruppa og slik konfrontere med en mer autoritær stil. Det betyr ikke at det er feil å løse det slik i alle situasjoner, men om gruppa aktiviseres i en refleksjon og samtale rundt prosessen i gruppa vil det kunne ligge mye sosial læring knyttet til gruppeprosesser og egen fungering i dette. Et annet viktig aspekt er at løsningene gruppa kommer frem til vil være bedre forankret hos deltagerne, som gjennom prosessen vil bygge eierskap til gruppa og kunne finne nye roller. Heap (2006, s.200) skriver om at slike «revisjoner» også kan innebære en «avsettelse» av uformelle ledere i gruppa. Dette kan innebære at de som har dominert i den tidligere kulturen kan oppleve seg som syndebukker og/eller få en mindre dominerende rolle etter «revisjonen». Det er derfor viktig at gruppeleder ivaretar disse «avsatte lederne» og fremhever hva de tidligere har bidratt med til gruppa, og også evner å tematisere at den tidligere kulturen kan ha vært et uttrykk for gruppas behov i en tidlig fase, ikke nødvendigvis et utslag av den enkeltes uhensiktsmessige dominans. Om gruppa for eksempel har vært preget av mye digresjoner, humor og uformell snakk, kan dette ha vært et uttrykk for utrygghet, usikkerhet og behov for å ufarliggjøre det som kan virke truende (for eksempel gå i dybden, snakke om det som er vanskelig osv.). At dette har utspilt seg over tid, er ikke en enkelt deltagers skyld, men noe gruppa (både gruppeledere og deltagerne) har tillatt, kanskje fordi de selv har kjent på det

samme, eller fordi det har vært krevende å skulle «ta oppvasken». Videre blir oppgaven til gruppeleder å bygge opp under den nye retningen til gruppa ved å støtte opp under det som vurderes som hensiktsmessig atferd og normer. Om gruppa for eksempel har blitt enige om at man «skal gå mer i dybden», så må gruppeleder ta ansvar for å hjelpe gruppa med dette og stoppe opp og aktivt be om tillatelse til å gå mer i dybden på et utsagn fra en av deltagerne.

Bruk av «linking» for å få frem ulikheter og dynamikk

Vi har tidligere gitt eksempler på hvordan «linking» kan brukes for å fremme identifikasjon mellom deltagere, og dette kan være viktig gjennom hele programmet. Samtidig kan «linking» som strategi også brukes for å få frem ulikheter og dynamikk i gruppa. Dette kan for eksempel være hensiktsmessig dersom man opplever at gruppas normer i stor grad er preget av en enighetskultur preget av lite differensiering og utfordring av hverandres synspunkter.

«Linkende» spørsmål for å få frem ulikheter og dynamikk:

- «Takk Armin. Så for deg har dette med jobb aldri vært noe problem. Er det andre i gruppa som har opplevd det annerledes på dette området?»
- «Det høres ut som det er flere som synes vi bør være mer effektive i oppstarten av samlingene. Samtidig kan det jo være flere synspunkter på dette. Er det noen som tenker litt annerledes om det?»

«Linkende» spørsmål på prosessnivå:

De linkende spørsmålene vi har eksemplifisert til nå, har handlet om å bygge videre på det innholdet som har blitt presentert i det forrige utsagnet ved å etterspørre gjenkjennelse eller andre synspunkter. En siste måte å bruke «linking» på som kan få frem styrken i gruppa og hjelpe deltagere til å «se seg selv utenfra og andre innenfra» er å bruke linkende spørsmål på prosessnivå. Du som gruppeleder tar da aktivt syringen og får fram andre deltageres reaksjoner på det en deltager har delt, enten direkte til en annen deltager, eller til gruppa som helhet:

- «Hva kjenner du på Tom, nå som Armin forteller dette?»
- «Jeg ser du lener deg fremover på stolen nå Kjetil, når Tom forteller om hvordan han har håndtert dette med kjæresten. Hva er det dette vekker i deg?»
- «Jeg opplever at gruppa ble litt stille nå som Geir snakket om broren hans og den overdosa. Hva tenker dere om det som skjer i gruppa nå?»

Slike prosessorienterte spørsmål til gruppa kan ofte heve temperaturen i gruppa, ved at det man snakker om plutselig blir veldig nært. Dette kan tenkes å både oppleves skremmende eller truende (hva skal jeg si nå for å ikke tråkke på noen tær? For å ikke fornærme noen?), samtidig som det også kan være svært engasjerende og givende, ved at man bruker gruppa som ressurs for å virkelig å gå inn i temaer og jobbe med relasjoner i gruppa her og nå. Om gruppa for eksempel etterspør å gå mer i dybden og har et felles behov for og ønske om å jobbe med sosiale ferdigheter og de relasjonelle aspektene i gruppeforløpet, kan slike prosessorienterte spørsmål være viktig. Om du vil øve deg og varme opp eller gå litt mildere til verks, kan det være hensiktsmessig å begynne med å stille prosessorienterte spørsmål på individnivå ved å etter en individuell utforsking, for eksempel spør om: «Hva kjenner du på nå som du har delt dette med gruppa?», eller: «Du har vært litt mer aktiv i dag Per. Hva kjenner du på nå som vi skal avrunde?»

Fase 3: Kontekst

Den avsluttende fasen i Er-Vil-Kan kan sies å i større grad vektlegge støttegruffefunksjonen hvor deltagerne utveksler konkrete erfaringer omkring ulike livsområder og identifiserer egne utfordringer, styrker og muligheter for å opprettholde endring, samtidig som årsakene til hvorfor man skal foreta endringer fremdeles er tydelig til stede i samtalene (motivasjonsgruppe). Denne fasen kan også bære preg av «mobiliserende endringsnakk» og planlegging, ved at deltagerne blir utfordret på å konkretisere hva de ønsker å gjøre og hva som kan være de første skrittene for å komme i gang med endringer knyttet til de ulike livsområdene.

I denne fasen vil det være hensiktsmessig å arbeide med å få frem både likheter og identifisering i gruppa, samt ulike synspunkter og erfaringer for å utvide perspektivet og slik sørge for mer dynamikk i erfaringsutvekslingen. I denne fasen vil også gruppa ha med seg mange erfaringer knyttet til tidligere samhandling. Heap (2006) trekker derfor frem at man etter hvert i gruppeforløp oftere kan henvende seg til gruppa som helhet, fremfor å utfordre enkeltpersoner direkte. Dette kan være særlig hensiktsmessig dersom man har lyktes med å etablere en åpen struktur hvor alle kjenner seg trygge på å bidra med sine perspektiver. Dersom gruppa fremdeles i større grad er preget av tydeligere roller og mønster som «fordeler taletiden» veldig skjevt i gruppa, kan det være at du fremdeles må arbeide med å involvere de mer tilbaketrukne og begrense de mer dominerende deltagerne. Om ikke gruppa er negativt preget av slike mønster, kan du i større grad inneha en mer tilbaketrukken rolle hvor du tillater stillhet og er tålmodig for å la erfaringsutvekslingen flyte mellom deltagere (jfr. den tidligere presenterte modellen for «aktiv samhandling»). Om gruppa trenger det, kan du bidra til å stoppe opp og utforske ved å utfordre gruppa som helhet, ved for eksempel å spørre: «*Det Tore snakker om nå, å kjenne at man mangler anerkjennelse fra de rundt seg, det kan jo høres krevende ut. Slik som jeg kjenner gruppa så tror jeg dere har tanker om hva som kan hjelpe i en slik situasjon. Hva tenker dere?*». På denne måten bidrar du til å rette fokus mot et tema som Tore har løftet inn som en problemstilling og som du har kjennskap til at er viktig for hele gruppa. Slik ledelse hjelper gruppa til å ikke falle inn i hverdagslig prat men sette søkelys på et avgrenset tema. Du bruker også din kjennskap til gruppa og viser dem tillit og anerkjennelse ved å ytre din tro på at gruppa som helhet har viktige tanker og perspektiver på dette, som kan være til hjelp for Tore. På denne måten kan gruppeleder med en liten intervensjon stimulere til videre aktiv samhandling ved å hjelpe gruppa til å fokusere og gå mer i dybden, samtidig som det er gruppa som hjelpesystem, som bidrar til Tores problemstilling.

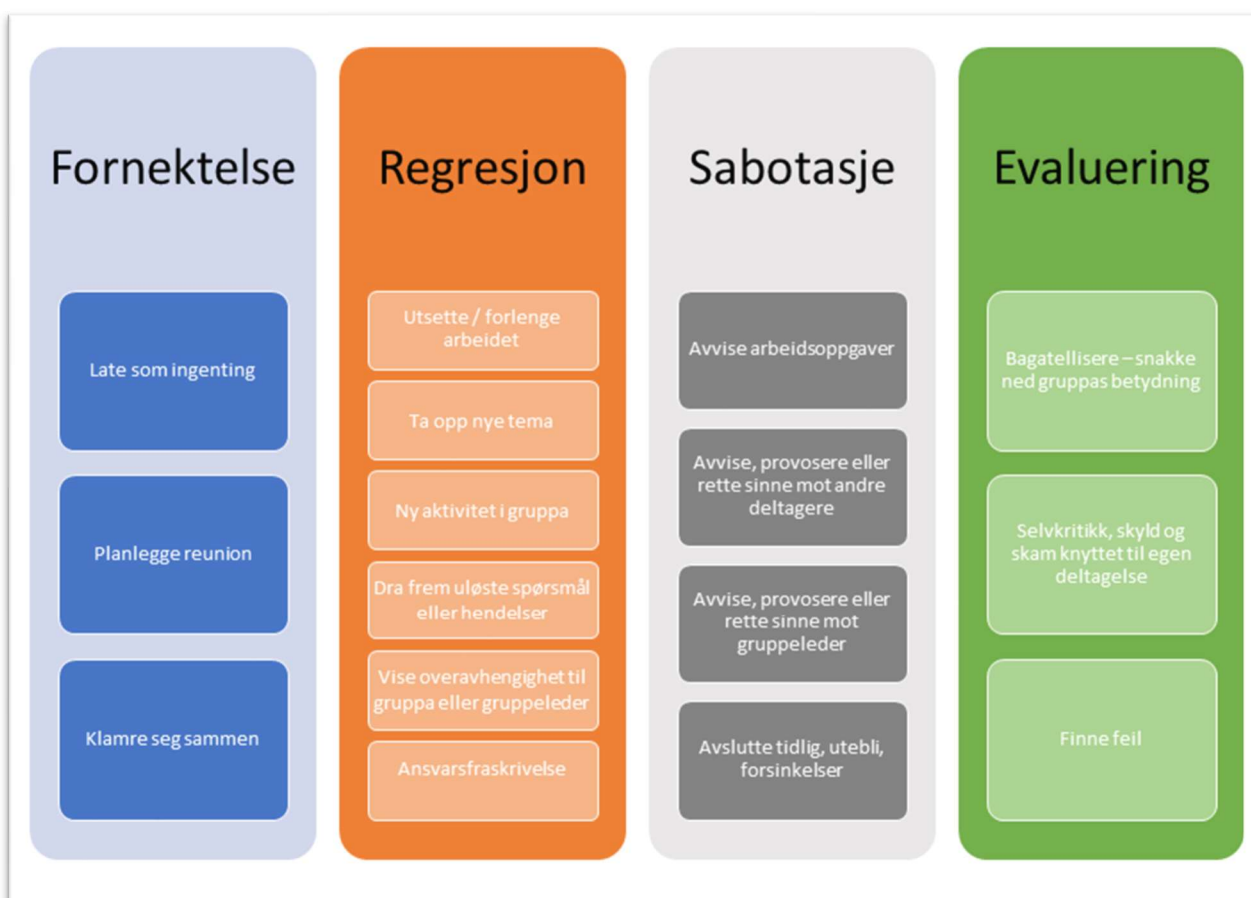
Avslutning

Er-Vil-Kan legger opp til en individuell samtale og to gruppesamlinger i avslutningen av programmet. Den individuelle samtalen (samling 20) er en oppsummeringssamtale hvor man gjennom et tilbakeblikk på alle samlingene fra fase 3 (kontekst) og programmet i sin helhet sammenfatter en helhetlig og personlig plan for ulike livsområder, basert på prinsipper fra Good Lives Model. Denne planen kan med fordel arbeides med parallelt med gjennomføring av samling 14-19, da den delvis baseres på innhold fra oppgavekortene på disse samlingene, og kan være omfattende å sammenfatte i løpet en individuell samtale. Samlingene tematiserer hva som har vært viktig for den enkelte ved gruppedeltagelse, samt øvelser som bidrar til å anerkjenne alles bidrag til gruppeprosessen og åpne opp for ulike reaksjoner og følelser knyttet til avslutningen av prosessen. Oppbyggingen av disse samlingene er basert på kunnskap fra Heap (2006) og Benson (2001) som tematiserer at avslutning

av grupper kan vekke mange reaksjoner på et vidt spekter. På den ene siden kan avslutning vekke stolthet, håp og optimisme knyttet til at man nå har lagt ned en innsats i egen endring og gjennomført et krevende stykke arbeid. Selv om man kan være fornøyd med programmet og egen deltagelse, kan avslutninger også innebære en lettelse knyttet til at man ikke lenger skal møtes under disse rammene, som innebærer visse forventninger og krav, og en tildeles påtvungen intimitet. På den andre siden vil de fleste slike overganger også kunne bringe frem en frykt for det ukjente («Hvordan skal jeg klare dette i fortsettelsen uten gruppa?»), og kan hende også en sorg over at gruppa opphører. Avslutninger kan også trigge minner og assosiasjoner om tidligere avslutninger av relasjoner og tapsopplevelser, og kan slik bli en stressfaktor som aktiverer tidligere reaksjons- og følelsesmønstre knyttet til avslutninger. For å kunne romme og håndtere disse vanlige reaksjonene på avslutninger i gruppeprosessen, holder Heap (2006) frem viktigheten av å «adressere avslutningen aktivt». Det kan tenkes at det i Er-Vil-Kan, er nyttig å gjøre dette enda tidligere enn under samling 20-22, da vissheten om at avslutningen nærmer seg sannsynligvis vil inntreffe tidligere i gruppeforløpet. Som gruppeleder skal du både gi deltagerne rom til å oppsummere innholdet og utbytte av deltagelsen, og også gi rom for de mer følelsesmessige reaksjonene, og dette kan ta mye oppmerksomhet i gruppa. En tidlig tematisering av vanlige reaksjoner på avslutninger, og at det er ønskelig å ta opp og sette ord på de følelser og reaksjoner som kommer i gruppa, vil kunne forebygge uheldige avslutningsmønstre. For å fange opp deltageres ulike reaksjoner, kan det også være nyttig å kjenne til hva som kan være typiske reaksjoner på avslutninger.

Basert på Benson beskrivelser (2001) har vi oppsummert noen typiske reaksjoner på avslutning av grupper i modellen nedenfor:

Poenget er ikke at disse reaksjoner bør unngås eller forhindres, men at du som gruppeleder kan tematisere typiske reaksjoner og tematisere det med gruppa. Slik kan du åpne opp samtalen, og gjennom at du alminneliggjør ulike reaksjoner, kan den enkelte tenkes å lettere kunne sette ord på de følelser og impulser hen sitter med når gruppa går mot avslutning, fremfor å holde disse for seg selv.

Oppsummering av viktige punkter for gruppeledelse som fremmer gruppas styrker

Gjennom dette kapittelet har vi presentert noen tips til gruppeledelse som vi mener kan bidra til å «få frem styrken i gruppa» gjennom de ulike fasene av Er-Vil-Kan. Vi har vært innom noen tips fra Motiverende Intervju, viktigheten av å bygge fellesskap i den første fasen, bruke gruppas allerede eksisterende kunnskap og ikke minst stoppe opp og våge å ta tak i ulike utfordringer i gruppeprosessen. Vi har tematisert hvordan gruppeledelse handler om å veksle mellom individuell utforskning og å stimulere gruppa til aktiv samhandling. I alt dette handler det om at du løpende reflekterer over hva som er gruppas behov, hva ulike former for uttrykk, kommunikasjon og atferd i gruppa kan være et uttrykk for, og videre prøver ut ulike måter å romme utfordringer og fremme deltagerens styrker i gruppeprosessen.

Før vi går videre til å presentere anbefalinger og betraktninger rundt de mer strukturelle og organisatoriske forholdene knyttet til den praktiske gjennomføring av Er-Vil-Kan, vil vi avslutningsvis oppsummere det vi mener er de viktigste punktene vi har vært gjennom angående gruppeledelse.

I Er-Vil-Kan bør gruppeledelsen preges av at man:

- anerkjenner alles deltagelse og utsagn, samt jobbe for å skape en åpen struktur som inkluderer alle.
- løpende er oppmerksom på og utforsker og forsterke «endringssnakk» knyttet til deltagerens motivasjon for gruppedeltagelse og endring.
- bygger fellesskap ved å fremme identifisering mellom deltagere:
 - Ved å påpeke overenstemmelse mellom de ulike deltagerens felles behov og utfordringer
 - Ved å aktivt benytte «linking» eller «brobygging» mellom deltagere
 - Ved å involvere gruppa i utforming av gruppekontrakt
 - Ved å skape en kultur for å løpende tematisere prosessen i gruppa
- tilfører ny informasjon ved å bruke og anerkjenne gruppas allerede eksisterende kunnskap (U-T-U).
- våger å stoppe opp, ta tak i utfordringer knyttet til gruppekultur, gruppas normer og gruppeprosessen ved å adressere underliggende uoverensstemmelser eller behov for «revisjon».
- fremmer dynamikk og prosess ved å stoppe opp og utfordre den enkelte til å utdype, etterspørre andre synspunkter i gruppa eller utforske deltagerens spontane reaksjoner på det som blir sagt.
- gir rom for ulike reaksjoner på avslutninger og fremme håp ved å synliggjøre gruppas betydning for deltagerne, og deltagerens betydning for gruppa.

Kapittel 5

Refleksjoner og anbefalinger knyttet til planlegging og gjennomføring av gruppeforløpet

Før oppstart: Hva bør jeg tenke på når jeg setter sammen grupper i Er-Vil-Kan?

Gruppesammensetning kan være en krevende oppgave, og resultatet blir ofte til i kompromisser mellom hva som er faglige anbefalinger og hva som er praktisk gjennomførbart. Å sette sammen grupper for optimal fungering er langt fra noen eksakt vitenskap, og kanskje er det også bra at vi ikke har kommet dit at vi tror vi kan predikere hvordan menneskelig interaksjon vil fungere basert på vår kjennskap til enkeltmennesker og deres bakgrunn før oppstart i en gruppe. Vi kan både bli overrasket over hvem som «finner hverandre» og henter støtte og motivasjon fra andres historier. Heldigvis er det også slik at en gruppes fungering, ikke er determinert ut ifra sammensetningen av gruppedeltagere. Vi som gruppeledere har mulighet til å styre og innvirke på gruppas interaksjon, og aktivt, sammen med deltagerne, samarbeide for at gruppas arbeidsmiljø og kultur skal forme seg på en hensiktsmessig måte (som tematisert i kapittel 4). Samtidig er det noen viktige forhold vi bør ta med i betraktningen når vi i forkant av et gruppeforløp planlegger sammensetningen av gruppa. Før vi ser videre på forhold som likhet og ulikhet mellom deltagerne, og deltagerens grad av motivasjon, vil vi komme med to klare anbefalinger og en påminnelse.

Bruk BRIK: For å vurdere om mulige deltagere er i målgruppa for Er-Vil-Kan og har behov som tilsier at det er ønskelig å arbeide med forhold knyttet til rusbruk, livsmestring og forebygging av tilbakefall til kriminalitet anbefaler vi at man i Kriminalomsorgen bruker BRIK-kartlegging i forkant av oppstart. Om det allerede foreligger en slik kartlegging vil det være nyttig å se hen til denne før dere inviterer til en individuell forsamtale.

Gruppestørrelse: I litteraturen om gruppe- og programledelse er det generelt en relativt klar anbefaling at samtalegrupper må ha et begrenset antall deltagere for å fungere etter hensikten. 5-8 deltagere blir ofte holdt frem som ideell gruppestørrelse, og bakgrunnen for en slik anbefaling er at det i større grupper enn dette ofte oppleves som vanskeligere å ta ordet og dele personlige erfaringer og følelser. I større grupper kan det også være vanskeligere å kjenne seg som en viktig deltager i gruppa, og gruppene kan også fortere bli preget av ulik fordeling av statur mellom deltagerne (Heap, 2006). Ut ifra den tidligere presenterte forskningen på feltet er det ingen grunn til å tro at konteksten for gjennomføringen eller målgruppa for Er-Vil-Kan skiller seg ut på noen måte som gjør at større grupper er å anbefale. Vi anbefaler derfor at gruppestørrelsen i Er-Vil-Kan ikke overstiger 8 deltagere¹⁸.

Frivillig: Vi minner om at deltagelse i Er-Vil-Kan skal foregå ut ifra den enkeltes ønske og motivasjon for å delta i et slikt tilbud. Om programmet er en del av det obligatoriske innholdet på en rusmestringsenhet er det derfor viktig at også programmet og forventningen om deltagelse i samtalegrupper presenteres som en del av innholdet ved innsøking. Selv om vi kan tenke at mange

¹⁸ Enkelte rusmestringsenheter har hatt en utfordring med å følge denne anbefalingen da det f.eks. er 12 plasser på avdelingen. Noen har løst dette med å dele gruppa i to grupper som gjennomfører Er-Vil-Kan parallelt, eller at man deler opp samlingen og har første del som er mer generell (før pause) i grupper på 12, mens man deler gruppa i to grupper med 6 deltagere og en gruppeleder per gruppe når man arbeider med oppgavekort og påfølgende gruppesamtale (etter pause).

kan ha utbytte av å delta i programmet og at innholdet kan være relevant, er det lite som tilsier at det vil tjene den enkelte eller gruppas formål om ikke den enkelte selv også ser hensikten, eller tenker at det i det minste «kan være verdt et forsøk».

Likhet mellom deltagerne - Overenstemmelse mellom deltagerens opplevde problemer og behov for hjelp

Som vi har vært inne på, er ett av de grunnleggende argumentene for å benytte seg av gruppetilnæringer i endringsarbeidet at gruppa etableres som et hjelpesystem hvor de ulike deltagerens styrker og ressurser blir tilgjengelige for den enkelte deltager. For at dette skal fungere er det vesentlig at gruppesammensetningen gjøres på en slik måte at deltagerne opplever at de andre deltagerne besitter relevante erfaringer og innsikter for deres eget endringsprosjekt. En viss overenstemmelse mellom sine egne og de andre deltagerens problemer, utfordringer og behov for hjelp er nødvendig for at interaksjonen mellom deltageren skal kunne utløse noen «gruppe-bånd» hvor man kan oppleve at det som snakkes om, er relevant og nyttig (Heap, 2006). I Er-Vil-Kan vil dette sannsynligvis være relativt godt ivaretatt da formålet med programmet har en tydelig forankring i et ønske om å arbeide med problemstillinger knyttet til rus- og livsmestring på veien bort fra kriminalitet.

Ulikheter mellom deltagerne - En kilde til dynamikk og læring

Samtidig som en viss overensstemmelse mellom deltagerens utfordringer og behov er nødvendig for å danne en gruppe, kan det også være hensiktsmessig med en viss variasjon og ulikhet mellom deltagerne. I Er-Vil-Kan kan det tenkes å være store variasjoner i hva slags kriminalitet den enkelte er dømt for, hvilke rusmidler man har utviklet et problematisk forhold til, og hvordan man ser for seg å leve livet sitt etter endt straffegjennomføring. En viss variasjon her trenger ikke å være en ulempe, da det også er viktig å bringe inn dynamikk i gruppa. Nettopp at ikke «alle tenker likt» er en av gruppas største ressurser for å kunne utvide repertoaret til den enkelte om hvordan hen ser seg selv og tenker omkring egne muligheter for fremtiden. Dette betyr også at en viss variasjon når det kommer til sosial bakgrunn, kriminalitetskategori, alder osv. kan være en fordel, samtidig som alle i gruppa bør ha noen de mer tydelig kan identifisere seg med. Om man har en gruppe dominert av mannlige deltagere i 30-årene, som har hatt problemer knyttet til amfetaminbruk, anabole-steroider og gjengkriminalitet, kan det være krevende å være den ene eldre som har et problematisk forhold til alkohol, spilleproblemer og vold i nære relasjoner, eller den yngre som er dømt for innføring av syntetisk cannabis og svindel. I sammensetninger av grupper er det derfor viktig at du og din medprogramleder reflekterer over deltagerens likheter og ulikheter, styrker og utfordringer. Dette kan gjøre dere bedre forberedt på å håndtere mulig utfordringer.

Graden av motivasjon hos deltagerne og hvordan de forholder seg til endringsprosessen

Vi har tidligere i håndboken vært inne på at hva som er motivasjonen for å søke seg til ulike hjelpetilbud eller tiltak under straffegjennomføring kan være ulik. Motivasjonen kan handle om et ønske om bedre livskvalitet eller bedre tilbakeføring og potensielle deltagere kan være usikre på om det er ønskelig og realistisk å holde seg helt borte fra rus og kriminalitet (spesielt ved inntak/i

oppstarten). En slik usikkerhet vil være naturlig for mange i målgruppa. Vi har derfor ikke satt det som et kriterium at deltagere må ha en klar uttalelse og ønske om å holde seg unna alle former for rus- og kriminalitet i fremtiden.

Samtidig kommer det frem av målgruppebeskrivelsen (s.9) at Er-Vil-Kan er for de som ønsker å orientere seg bort fra et liv preget av rus- og/eller kriminalitet eller som har et rus- og/eller kriminalitetsproblem som de er i tvil om hvordan de skal forholde seg til, og *ønsker* å utforske dette i gruppesamtaler med andre. Beskrivelsen åpner altså opp for at deltagere kan ha et ambivalent forhold til fremtidig endring, samtidig som de må *ønske* å utforske sitt forhold til rus og kriminalitet i gruppesamtalene. Dette betyr at vi altså vurderer det som viktigere at man har en klar motivasjon for å delta i gruppa og snakke om de aktuelle temaene og er oppriktig på dette, fremfor hvorvidt deltagere er tydelig på at de allerede har tatt et standpunkt om å legge om på livet. Vi inntar denne holdningen fordi vi mener en slik holdning til deltageres motivasjon er mer realistisk, da endringsprosesser alltid vil innebære fremskritt og tilbakeskritt, svingende motivasjon og tidvis ambivalens og usikkerhet. Dette kan også være nyttig å tematisere i forsamtaler med deltagere. Om deltagere tror det er et kriterium at de må ha tatt en beslutning om endring for å få innpass i programmet, kan det tenkes at dette kan føre til en uheldig mekanisme hvor deltagerne forsøker å oppfylle en slik tenkt forventning, fremfor å være åpne og ærlige om sin eventuelle ambivalens til endring.

Når vi tar opp igjen disse betraktningene knyttet til motivasjon ved tematisering av gruppesammensetning, er det fordi vi tenker at også deltageres grad av og form for motivasjon spiller inn når det skal settes sammen grupper. Målene for programmet er blant annet klare på at deltagerne skal bevege seg i retning av *en selvforståelse hvor det å skade seg selv eller andre gjennom kriminalitet, rusmiddelbruk eller annen skadelig atferd ikke lenger er en del av egen identitet*. Det kan tenkes at bevegelse i retning av en slik forståelse av seg selv, vil være krevende i en gruppe som tydelig domineres av deltagere som preges av sterk ambivalens eller mye usikkerhet knyttet til om endring er ønskelig eller ikke. Samtidig er det at deltagere befinner seg på ulikt sted knyttet til klarhet og tydelig motivasjon nettopp noe av det som kan være en «god smitteeffekt» ved grupper. Dette er derfor et aspekt dere må ta med i beregningen ved sammensetning av gruppene med et mål om å oppnå gunstige gruppeeffekter.

Tilpasning til ulike aldersgrupper og kjønn

Det anbefales at Er-Vil-Kan gjennomføres som kjønnsespesifikke grupper, altså gruppe som utelukkende består av mannlige eller kvinnelige deltagere. Argumentasjonen for å anbefale kjønnsespesifikke grupper er basert på forskning som peker på at menn og kvinners har ulike måter å forstå og mestre sitt rusproblem på (Back, Contini & Brady 2007, i Abrahamsen 2012:16). Menn er også i klart overtall når det gjelder problematikk knyttet til rus- og kriminalitet. Dette kan føre til at fenomenet i enda større grad er stigmatisert og skambelagt for kvinner. Mange kvinner som har vært knyttet til et rusmiljø, har også vært utsatt for trakassering eller overgrep fra menn (Wormnes & Skutle 2005, i Abrahamsen 2012).

Er-Vil-Kan er i utgangspunktet utformet med tanke på menn som målgruppe. Det meste av forskningen kunnskapsgrunnlaget bygger på, er gjennomført med menn som utvalg. Testgruppa hvor

vi fikk tilbakemeldinger i utformingen, hadde mannlige deltagere og ansatte som var med i utformingen av programmet arbeidet på rusmestringsenheter med mannlige innsatte.

Utover i prosessen fikk vi likevel henvendelser fra rusmestringsenheter for kvinner som ønsket å teste ut Er-Vil-Kan, og vi åpnet opp for dette, med den betingelsen at de ansatte selv måtte tilstrebe seg å tilpasse programmet etter målgruppas behov. Dette ble blant annet gjort ved å tilpasse eksemplene i gjennomføringsmanualen muntlig (særlig i samling 10-15). Tilbakemeldingene fra de to rusmestringsenhetene som har gjennomført programmet har vært meget gode, både fra ansatte og deltagere. En av grunnene til at programmet er forholdsvis enkelt å tilpasse til ulike grupper er at programmet i stor grad baseres på å utforske hvordan gruppa selv forholder seg til ulike temaer og at det viktigste innholdet i programmet er deltagerens løpende refleksjoner gjennom egenarbeid og gruppesamtaler.

Når det gjelder tilpasning til ulike aldersgrupper, er dette noe som i liten grad er testet ut til nå. Gruppene som så langt har gjennomført Er-Vil-Kan i rusmestringsenheten, består som regel av menn både i 20-, 30, 40 og iblant også 50-årene. Når vi likevel nevner at programmet kan tilpasses ulike aldersgrupper, er det med et noe likt utgangspunkt som tilpasning til kjønn. Det kan tenkes at en gruppe i 20-årene har andre preferanser og for eksempel har større behov for å bruke tid på temaer som «Mine muligheter» og «Arbeid og utdanning», mens en gruppe med menn i 40- og 50-årene har andre behov. Også eksemplene som brukes i samling 10-15, kan tenkes å tilpasses målgruppe ut ifra alder. Som du sikkert begynner å bli vant til i denne håndboken, oppfordrer vi deg også her til å løpende reflektere over og be om tilbakemeldinger fra gruppa for å tilpasse innholdet og vurdere om det er temaer dere skal jobbe mer grundig med og om det er temaer som ikke oppleves like relevant for gruppa. En kultur for slike justeringer og vurderinger, også kjent som brukermedvirkning, skaper du allerede fra oppstart og vurderingssamtaler hvor du holder frem at, selv om dere skal gjennom noen forhåndsdefinerte temaer med et manualbasert program, er dere som gruppeledere også åpne for å gjøre endringer underveis i tråd med gruppas behov.

Spørsmål til refleksjon mellom gruppeledere før oppstart knyttet til rekruttering og gruppesammensetning

I rekrutteringen av deltagere kan det være fint å reflektere sammen når dere drøfter hvem som skal delta i gruppa. Dette kan tenkes å være samtaler mellom dere som gruppeledere og den som henviser eller anbefaler deltageren for deltagelse i programmet (f.eks. kontaktbetjent, førstebetjent, spesialisthelsetjeneste, helsetjeneste, skoleavdeling, verksbetjent osv.) før individuelle samtaler med deltageren. For å forberede seg til individuelle før-samtaler med deltageren selv, kan det være nyttig at dere sammen reflekterer over noen spørsmål som dere kan ta med dere videre inn i førsamtalene. Nedenfor følger noen forslag:

- Hvilke personlige styrker tenker vi denne deltageren har med seg inn i gruppa?
- Hvilke personlige utfordringer kan tenkes å virke inn på gruppedeltagelsen?
- Er det forhold ved gruppa (for eksempel temaer eller andre deltagere) som kan skape store utfordringer for deltagelsen?
- Hva kan denne deltageren tenkes å vokse på gjennom å delta i en samtalegruppe?
- Hvor tror vi denne deltageren er, med tanke på ønske om varig endring knyttet til rus- og kriminalitet?

- Hva tenker vi er viktig for å støtte denne personen til å få mest mulig ut av gruppedeltagelsen?
- Er det spesielle forhold som gjør at vi bør vurdere om individuell oppfølging kunne vært mer hensiktsmessig? Og er det eventuelt. praktisk gjennomførbart?

Individuelle samtaler før oppstart

I tillegg til en slik refleksjon omkring den enkeltes deltagelse og samspill med gruppa, er det viktig å få til individuelle samtaler før oppstart. De individuelle samtalene tjener to formål. For det første kan samtalene være en del av en rekruttering av deltagerer hvor den enkelte gis informasjon om programmet, dets formål og innhold, og slik gis muligheten til å selv vurdere tiltakets relevans gitt deltagers situasjon. Et visst samsvar mellom deltagerens opplevde behov og innholdet som tilbys i programmet, er vesentlig for å skape motivasjon til deltagelse, og informasjon om hvordan programmer bygd opp og gjennomføres er også viktig for å fremme forutsigbarhet og trygghet. Arbeidsformene i programmet må derfor presenteres relativt grundig, og vi anbefaler at dere både ser på overskriften for de ulike temaene og de overordnede målene for programmet. Videre kan dere presentere oppgavekort som arbeidsverktøy og skissere hvordan en typisk samling kan foregå med isbrekker¹⁹, øvelser oppgavekort og gruppesamtale.

I tillegg til denne type informasjon om selve innholdet og gjennomføringsformen for programmet, er det viktig å adressere den enkeltes forventninger og eventuelle engstelser knyttet til å delta i et gruppebasert program. Trolig kan mange, som ikke har deltatt i slike grupper eller program tidligere, hvor samtalen, refleksjon og endring er i fokus, ha en viss sunn skepsis og mulig uro og motforestillinger mot å delta før oppstart. Dette gjenspeiles også i noe av forskningen vi var inne på i kapittel 2 (Helgesen 2017, Hansen 2014)

I en avklarende forsamtale vil det derfor være sentralt å tematisere hva deltagelse vil innebære, og hvilke forventninger dere som programledere har til deltagerne. *Er det lov til å være stille om man har en dårlig dag? Forventes det at jeg deler detaljer om tidligere kriminalitet? Kommer jeg til å bli konfrontert av de andre deltagerne? Er dette mer som et kurs eller er det mer terapi?* Her er det viktig å gi rom for alle typer spørsmål, og dette kan du gjerne gjøre ved å normalisere usikkerheten ved å løfte frem at mange har mange spørsmål og gi eksempler på hva som kan være typiske spørsmål i en slik samtale.

Dersom forsamtaalen peker i retning av deltagelse i programmet, anbefaler vi også at dere bruker oppgavekortet til samling 1 som et utgangspunkt for samtalen. Her finner du eksempler på flere spørsmål som går direkte på den enkeltes forventninger og motivasjon for deltagelse, samt hva som skal til for å kjenne på trygghet og engasjement for å få mest mulig ut av deltagelsen.

¹⁹ Etter engelsk, icebreaker. En liten lek eller oppvarmingsøvelse med hensikt å få gruppa til å slappe av eller reguleres inn i ønsket modus for felles erfaringsdeling og læring.

Strukturen i programmet og samlingene

Samlingene i Er-Vil-Kan er som nevnt tidligere delt inn i tre faser. Disse fasene er presentert i kapittel 4 og også tematisert i del 1 av håndboka. Vi tillater oss likevel å gi en ny oversikt over de ulike samlingene:

	1) OPPSTART	10) FØLELSER	KUNNSKAP
IDENTITET	2) MIN FREMTID	11) HJERNEN: DET VARME SYSTEMET	KONTEKST
	3) MINE VERDIER	12) HJERNEN: DET KALDE SYSTEMET	
	4) RUSEN OG KRIMINALITETENS FUNKSJON	13) KOMMUNIKASJON	
	5) RUSEN OG KRIMINALITETENS KONSEKVENNS	14) NETTVERK: HJELP OG SOSIAL STØTTE	
	6) MINE PRIMÆRGODER	15) NETTVERK: FAMILIE OG NÆRE RELASJONER	
	7) MINE MULIGHETER	16) FYSISK AKTIVITET OG KOSTHOLD	
	8) MIN MESTRING	17) ARBEID OG UTDANNING	
		18) ØKONOMI OG GJELD	
	9) INDIVIDUELL SAMTALE	19) BOLIG OG NÆRMILJØ	
		20) INDIVIDUELL SAMTALE: MIN PLAN	
		21) MITT HÅP	
		22) AVSLUTNING OG MARKERING	

Gjennomføringsmanualen gir en konkret beskrivelse av innholdet i hver gruppesamling. Selv om vi gjentatte ganger har understreket at Er-Vil-Kan må ses på som en fleksibel faglig ressurs som kan benyttes til ulike gjennomføringsformer, har vi valgt å skrive gjennomføringsmanualen med forslag til en klar struktur, men *omtrentlige* tidsangivelser for de ulike delene og øvelsene i hver samling. Den foreslåtte strukturen består i gruppesamlinger på om lag 2x50 minutter og hver samling har en relativt lik oppbygging hvor den vanligste strukturen innebærer følgende elementer:

Intro og peiling²⁰ - En kort presentasjon av dagens tema, kjøreplan og mål for samlingen med mål om å engasjere for deltagelse. Kort utforsking av behov og forventninger hos deltagerne.

Isbrekker - Liten oppvarming som innebærer fysisk bevegelse for å bli trygg, fokusert og «samregulert» - klar til å jobbe med dagens tema.

Øvelse/Gruppesamtale - En øvelse eller gruppesamtale med faglig intro for å sette i gang refleksjon og samtale om dagens tema.

Pause

Oppgavekort – Introduksjon og arbeid med individuelle oppgaver knyttet til dagens tema.

Gruppesamtale – Reflekterende åpen gruppesamtale basert på individuelt arbeid med oppgavekort.

Avslutning og oppsummering – Lukke dagens tema og oppsummere deltagerens opplevelser av dagens samling.

²⁰ En peileskive er et måleinstrument som kan benyttes for å bestemme et skips posisjon og avdekke fare for sammenstøt med andre fartøy, og behov for å justere kursen (snl.no/peileskive). I programsammenheng handler peiling om å avdekke om deltagerne er klare til å arbeide med dagens tema, eller om det er andre ting som forstyrrer deltagerne (for eksempel å ha fått en dårlig beskjed like før samlingen, eller være nervøs i forkant av en eksamen som skal avlegges).

Generelt-spesifikt-generelt

Strukturen vi har presentert i forrige avsnitt følger en mal som ofte brukes i gruppesamlinger som omtales som generell-spesifikt-generelt. Her begynner man gjerne begynner med en *generell* tilnærming til tema, ved at man for eksempel under samlingen med teamet «Min fremtid» begynner med en type idemyldring over spørsmålet «Hva er viktig for å ha et godt liv for folk flest?». I andre samlinger senere i programmet bruker vi også en fiktiv figur, Adam, som befinner seg i ulike situasjoner, for å tematisere sammenhenger mellom tanker, følelser og handlinger og kommunikasjon og reflektere over ulike valg. Selv om gruppa selv kan sitte med gode eksempler på situasjoner, vil man gjennom bruk av slike eksempler sørge for at gruppa samarbeider om å reflektere rundt situasjoner som ingen i gruppa har et særskilt eierskap til. Samtidig vil deltagerne trolig kjenne seg igjen i eksemplene og slik også snakker om hvordan de ville håndtert situasjonen og hva som kunne vært krevende med dette osv. Etter en slik generell innledning beveger samlingene oss videre til det mer *spesifikke* ved at deltagerne arbeider med mer personlige spørsmål knyttet til dagens tema i oppgavekortet. Deltagerne har da med seg den felles refleksjonen som ble arbeidet frem i gjennomgangen av det generelle, og har slik allerede begynt å reflektere over hvordan dette forholder seg i eget liv. Videre ledes gruppa inn i en gruppesamtale/refleksjonsrunde knyttet til oppgavene de har gjennomført. Etter at gruppeleder har bidratt til å få frem både likhetstrekk/overensstemmelser og ulikheter mellom deltagerens svar og refleksjoner, oppsummeres deretter samtalen sammen med gruppa, og det er her man kan bevege seg inn på det mer generelle nivået igjen for å se om man kan trekke ut noen mer generelle overordnede prinsipper fra dagens gruppesamtale. Ett eksempel på dette kan være om man spør åpent i gruppa hva de sitter igjen med etter dagens samling og deretter spør deltagerne om de ser noen fellestrekket eller at man selv påpeker fellestrekk man har hørt i samtalen, for eksempel: «*Det er ulikt hva som er viktig for oss, men vi er alle opptatt av at det er viktig å reflektere over hva som kan være et godt liv i fremtida*».

Programlengde og ulike gruppeforløp: Hva bør jeg tenke på når jeg planlegger tilpassede kortere programgjennomføringer?

Som understreket flere ganger skal Er-Vil-Kan være et fleksibelt program, eller en ressurs for å jobbe i tråd med rusmestringsenhetenes og programvirksomhetens formål. Programmet kan derfor anvendes på flere måter. Nedenfor vil vi skissere noen ulike måter å anvende innholdet på både når programmet er tenkt gjennomført i sin helhet eller i kortere versjoner.

Fleksibilitet og gjennomføringsform for langversjon

Når Er-Vil-Kan er planlagt gjennomført i sin helhet kan dette likevel gjøres på flere ulike måter. Gjennomføringsmanualen består av 22 samlinger, hvorav hver samling er skissert til å vare om lag 2x 50 minutter. En vanlig måte å gjøre det på er at det avsettes tid til to samlinger i uka, og programmet slik totalt går over 10-12 uker, avhengig av hvorvidt man klarer å følge planlagt fremdrift alle ukene. Tilbakemeldingene til de som har gjennomført slike gruppeforløp, er at dette en gjennomføringsform som stort sett fungerer bra for gruppa, men at det også kan være behov for å legge inn en uke innimellom hvor det kun gjennomføres en samling per uke, for eksempel ved gjennomføring av individuelle samtaler (samling 9 og 20). Enkelte har også gode erfaringer med å ta en ukes pause mellom de ulike fasene i programmet. Den mest vanlige tilbakemeldingen fra for de som planlegger slike gruppeforløp er at det på enkelte tema kan bli litt lite tid til den åpne reflekterende samtalen i

gruppene, da det er mye innhold pr. samling. Noen har da gode erfaringer med å utvide samlingene til ca. 3 x 45 minutter per samling, eller planlegge for tre gruppesamlinger per uke, hvorav man på to av samlingene planlegger å gjennomgå et tema fra manualen, mens man på den tredje samlingen kan ha en mer åpen samtalegruppe for å snakke videre om det temaene har skapt av refleksjoner i gruppa, litt uavhengig av manualen. Hvilken form du velger, vil være avhengig av både gruppas behov, tilgjengelige ressurser og organisatoriske forhold. Det finnes sikkert også andre hensiktsmessige former og her gjør hver enkelt arbeidsplass sine vurderinger for å finne ut hva som er best egnet for å møte målgruppas behov og få mest mulig ut av de tilgjengelige ressursene. Om vi oppsummerer de tre alternativene, vil de eksempelvis kunne se slik ut på en ukeplan:

	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
Alternativ 1		Manualbasert: 2 x 55 min		Manualbasert: 2 x 55 min	
Alternativ 2		Manualbasert: 3 x 45 min		Manualbasert: 3 x 45 min	
Alternativ 3	Manualbasert: 2 x 55 min.		Manualbasert: 2 x 55 min		Åpen gruppe basert på ukas temaer: 1 eller 2 x 55 min. (etter behov)

Ett siste alternativ for gjennomføring av programmets fulle versjon, er at man varierer gjennomføringsformen i ulike faser av programmet. Her kan det tenkes at det i oppstartsfasen vil være hensiktsmessig at gruppa møtes hyppig for å komme godt i gang, mens man senere i programmet kan møtes sjeldnere for å få tid til nødvendig bearbeidelse av innhold og for eksempel individuell planlegging og oppfølging i tilbakeføringsarbeidet mot slutten av programmet.

Når det gjelder rekkefølgen på samlingene, anbefaler vi at man følger denne kronologisk i fase 1 og 2 av programmet. Samlingene i fase 3 (kontekst), som er bygget opp som temasamlinger om ulike livsområder, kan i større grad være en «meny» hvor gruppeledere og deltagere sammen vurderer hva som er mest relevant å begynne med og for eksempel bruke mer tid på, i tråd med gruppas behov. Her kan det også tenkes at enkelte temaer kan gjennomføres individuelt dersom de ikke er like relevante for hele gruppa.

Konkret forslag til kortversjon

Om det planlegges kortere versjoner av Er-Vil-Kan finnes det flere alternativ. For å vurdere hva som er mest hensiktsmessig, er det viktig å kjenne behovene til deltagerne i gruppa du har satt sammen og vite noe om hvor de befinner seg i endringsprosessen.

Om du skal gjennomføre et styrkebasert motivasjonsprogram, hvor det viktigste er å skape *motivasjon* og finne *retning* for veien videre, anbefaler vi at en kortversjon baseres på den første fasen i Er-Vil-Kan. Dette kan være særlig relevant tidlig i en endringsprosess, og for de som er usikre på egne muligheter, egne styrker og hva som er viktig å prioritere i egen rehabilitering og

tilbakeføring. Hvor mange samlinger man har mulighet til å gjennomføre, kan variere på ulike enheter og nedenfor skisserer vi derfor to ulike alternativer for denne type program (alternativ 1 og 2). Det kan også tenkes at du jobber med en gruppe som har et mer avklart forhold til egen endringsprosess, hvor man har en allerede tydelig retning og planer for videre arbeid, men som har behov for mer forberedelse før løslatelse knyttet til spesifikt arbeid med tilbakefallsforebygging. For slike behov har vi også skissert et alternativ 3, som i større grad inkluderer samlinger fra fase 2 i Er-Vil-Kan. Dette alternativet legger mer vekt på tilbakefallsforebygging og nye ferdigheter for å øke mestringen av kommende krevende situasjoner.

Samling	Alternativ 1	Alternativ 2	Alternativ 3*
1	Oppstart	Oppstart/Min fremtid	Oppstart
2	Min fremtid	Min fremtid/mine verdier	Min fremtid
3	Mine verdier	Rusen og kriminalitetens funksjon og konsekvenser	Mine verdier
4	Rusen og kriminalitetens funksjoner	Mine primærgoder og Mine muligheter	Følelser
5	Rusen og kriminalitetens konsekvenser	Mine muligheter/Avslutning	Hjernen: Det varme systemet
6	Mine primærgoder		Hjernen: Det kalde systemet
7	Mine muligheter		Mine primærgoder
8	Avslutning basert på samling 21 og 22		Mine muligheter/Avslutning
Individuell oppfølging	Oppsummering og planlegging parallelt og i etterkant av samling 6-8 basert på Individuell samtale (samling 9) og Min plan (samling 20) og målene med programmet.	Oppsummering og planlegging parallelt med hele programmet basert på målene med programmet og evt. bruk av Individuell samtale (samling 9) og Min Plan (samling 20)	Oppsummering og planlegging parallelt og i etterkant av samling 6-8 basert på Min plan (samling 20) og målene med programmet

*Ved behov kan man her vurdere å slå sammen samlinger slik som skissert i alternativ 2. Ved ønske om flere temaer kan alternativer suppleres med temaene Kommunikasjon og Min mestring.

Som man ser ut ifra det skisserte alternativ 2, er det her foreslått at man slår sammen samlinger og benytter de elementene man vurderer mest hensiktsmessig. I en slik kort programgjennomføring kan det også tenkes at man legger mindre vekt på prosess og dynamikk i gruppa. Man kan også vurdere muligheten for å jobbe mer med innholdet individuelt i forkant og etterkant av samlingene, og slik friggi tid til innhold i samlingene.

Et siste alternativ vi vil løfte frem, er at man også kan supplere med og benytte elementer fra fase 3 som en slags meny hvor du og gruppa sammen kan vurdere hvilke samlinger fra denne fasen som er mest relevant for gruppas behov. Dette kan gjøres i forlengelsen av de tre skisserte kortversjonene, eller i etterkant av at man har gjennomført fase 1 og 2 i sin helhet. Her kan det også være et alternativ at man velger å jobbe med noen temaer fra fase 3 individuelt og noen temaer i grupper. Enkelte rusmestringsenheter har også satt av tid til at deltagerne kan jobbe med oppgavekortene i

grupper i fellesskapet, uten gruppeleder til stede. På denne måten kan gruppa utvides med det som da ligner mer på en selvhjelpsgruppe, hvor eventuelt gruppeleder kommer innom ved oppstart og avslutning, eller underveis for å være tilgjengelig ved behov.

Oppstart og avslutning underveis i gruppeforløpet

Flere enheter som har tatt opplæring i Er-Vil-Kan har tematisert hvorvidt programmet er avhengig av at alle deltagerne deltar fra start til slutt i programmet, eller hvorvidt man kan praktisere såkalte «slow-open»-grupper. «Slow-open» grupper innebærer at man vurderer inntak og avslutning av deltagere underveis i gjennomføringen. På mange rusmestringsenheter er det et behov for dette, da det er både ønskelig å gjennomføre fullversjonen av programmet, samt at alle på avdelingen deltar i de samme gruppene for å i størst mulig grad bygge et fellesskap hvor programgjennomføringen også virker inn på miljøet i avdelingen som helhet. Samtidig som dette er et ønske, tilsier strukturen i avdelingen at de innsatte påbegynner og avslutter oppholdet på rusmestringsenheten på ulike tidspunkt i tråd med sin domslengde og har en hensiktsmessig videre progresjon til annet sikkerhetsnivå, straffegjennomføringsform (f.eks. §12-soning på institusjon) eller løslatelse.

Behovet for en slik fleksibilitet har vært i tankene våre under utformingen av Er-Vil-Kan og tanken om oppgavekort for hver samling er ett av resultatene av dette. Ved bruk av oppgavekortene blir det mulig å introdusere tidligere innhold i programmet til de som må starte i gruppa underveis i gruppeforløpet. Her anbefaler vi at man gir individuell oppfølging for å sette deltageren inn i innholdet gruppa allerede har vært gjennom, og at deltageren også arbeider individuelt med refleksjonsoppgavene på kortene og får individuell veiledning knyttet til dette. Det er urealistisk at det er tid og mulighet for en like grundig gjennomgang som gruppa har fått, så her gjelder det å forberede den enkelte ved å introdusere sentrale modeller og tanker, og her regnes samling 2-5 og 10-14 som særlig sentrale. På denne måten kan nye deltagere forberedes til å «hekte seg på» gruppa for videre deltagelse. På samme måte har man mulighet til å følge opp programmet individuelt og skape en god avrundning ved å bruke oppgavekort og spesielt Individuell samtale (samling 9) og Min plan (samling 20) dersom en deltager må avslutte programmet.

Hva så med gruppa? Hvordan ivaretar vi den og deltagerens behov for trygghet og forutsigbarhet ved oppstart og avslutninger underveis i gruppeforløpet? Alle grupper er forskjellige, og her kan det også være vanskelig å komme med tydelige anbefalinger. Et generelt prinsipp er likevel at man skal tilstrebe seg å skape forutsigbarhet og trygghet. Dette kan gjøres både ved å forberede gruppa på avslutninger og oppstarter og å planlegge slik at ikke gruppa blir preget av for hyppige utskiftninger. Avslutninger bør slik sett alltid tas opp i gruppa på forhånd, helst 2-3 samlinger før selve avslutningen. Når en deltager avslutter, bør dette også vies tid og oppmerksomhet i den avsluttende samlingen, ved at både deltageren som avslutter og gruppas deltagere for øvrig, får tid til å sette ord på sine reaksjoner knyttet til avslutningen. Her kan de generelle prinsippene for avslutning av gruppeforløp, som ble presentert i kapittel 4, ha en overføringsverdi, da også enkeltmedlemmers avslutning kan vekke lignende reaksjoner.

På samme måte som man forbereder gruppa på avslutninger, bør inntak av nye deltagere adresseres med gruppa. Dette trenger ikke nødvendigvis være like krevende som avslutninger, men også inkludering av nye deltagere kan vekke ubehag og engstelse hos en gruppe som kanskje har arbeidet hardt for å bli trygge på hverandre. Det nye gruppe medlemmet kan slik fremstå som en trussel mot noe som er hardt tilkjempet. Det er derfor viktig å gi rom for spørsmål om hvordan en ny deltager vil prege gruppekulturen og dens enkeltes følelser ovenfor gruppedeltagelsen. Samtidig er det her en

balanse, og erfaringen er ofte at grupper blir positivt overrasket over nye deltageres inntreden. Om gruppa er forberedte på at inkludering av nye deltagere vil forekomme allerede fra oppstarten av gruppeforløpet, har kanskje gruppa også tematisert hvordan man skal forholde seg til dette i oppstarten under arbeidet med gruppekontakten.

Basert på de overnevnte betraktningene kommer vi ikke her med noen absolutt anbefaling for når nye medlemmer kan inkluderes i grupper, bortsett fra en føring på at nye deltagere ikke bør inkluderes i en avslutningsfase av gruppeforløpet. For Er-Vil-Kan vil dette bety at man skal ha særskilt gode grunner for å inkludere nye deltagere fra ca. midten av fase 3 (fra samling 16) og ut programmet.

En liten brukerinstruksjon til gjennomføringsmanualen

Mål for samling

I gjennomføringsmanualen presenteres det mål for hver samling, og for de ulike momentene i de enkelte samlingene. Målbeskrivelsene finner du i innrammede bokser, lik den du leser i nå. Målene er formulert ut ifra hva deltageren selv skal sitte igjen med, og nedenfor finner du målbeskrivelsene for samling 1 som eksempel.

Etter samlingen har jeg:

- Bedre oversikt over innholdet vi skal igjennom i Er-Vil-Kan.
- Håp og tro på at programmet kan være nyttig for meg.
- Forståelse for at deltagerne i gruppa har noen felles behov og forventninger, samtidig som vi er forskjellige.
- Økt tillit og trygghet på at alle i gruppa vil hverandre vel - er enige om å bidra til et godt miljø og vil holde taushetsplikten.

Ovenfor målbeskrivelsen finner du også en liste over hva du skal forberede til hver enkelt samling, og iblant også noen spørsmål som kan være en hjelp til refleksjon i forkant av samlingen.

Videre presenteres det en *kjøreplan* som viser de ulike momentene og strukturen i samlingen, med omtrentlige tidsangivelser for hva du trolig *minimum* vil ha behov for av tid på de ulike momentene.

Med kjøreplanen som utgangspunkt presenteres deretter de ulike momentene. I gjennomgangen bruker vi noen symboler som vi forklarer betydningen av her nedenfor.

? Aktuelle spørsmål

I de fleste delene av gjennomføringsmanualen har vi lagt inn forslag til spørsmål som kan brukes til refleksjon. Vi understreker at dette er eksempler som kan være til inspirasjon, ikke noe du må eller bør bruke slavisk. Vår erfaring er at mange som leder gruppe for første gang er takknemlig over slike eksempler, og tilbakemeldingene er også at mange av spørsmålene fungerer godt. Vi har også forsøkt å variere spørsmålene slik at du finner både eksempler på spørsmål på innholds nivå, prosessnivå og

eksempler på «linkende» spørsmål (jfr. gjennomgangen i kapittel 4). **For at du lett skal kunne finne igjen spørsmålene er de også gjengitt i denne fargen.**

Forklaringer

En gruppeleder som bruker ropert er kanskje ikke å foretrekke, og vi skal innrømme at vi først trodde dette var en figur som pekte på en tavle. Likevel, symbolet blir brukt når det er et spesifikt poeng du som gruppeleder skal få frem eller noe nytt du skal introdusere. Dette må gjerne skje i dialog og utforskning sammen med gruppa, men når du ser dette symbolet er det altså ett forhåndsdefinert budskap eller en forklaring som gruppa skal sitte igjen med etter din introduksjon.

Oppgavekortet

Iblant er det ønskelig å dele ut oppgavekortet i forkant av samlinger for å la deltagerne forberede seg, eller ta det frem i starten av en samling for å bruke symbolet på forsiden, eller teksten på baksiden for å engasjere gruppa for deltagelse. Vår erfaring er likevel at det kan være viktig å være presis på når du ønsker at deltagerne skal ta frem oppgavekortet, eller når du skal dele det ut. Det du kan være rimelig sikker på, er at når du deler ut oppgavekortet så går deltagerens oppmerksomhet til oppgavekortet, og bort fra det som blir sagt av deg eller andre deltagere. Vær derfor forsiktig med å dele ut skriftlig materiell før dere skal anvende det til arbeid, og forklar gjerne oppgaven før du deler ut kortet.

Gruppesamtale

Dette er symbolet for gruppesamtalene, og det er her du kan blomstre som gruppeleder og legge til rette for en åpen struktur og refleksjon i gruppa. Gruppesamtalene tar som oftest utgangspunkt i oppgavekortet, og det kan slik være gitt hvilket innhold dere skal snakke om. Også her ligger det forslag til spørsmål, men det er altså her det ligger mest handlingsrom til å være «øyeblikkets kunstner» og spille videre på det som gruppa blir opptatt for å få frem styrken i gruppa. Også oppsummeringen og avslutningen av hver samling gjennomføres som en kort gruppesamtale, hvor deltagerne selv får sette ord på hvordan det har vært å delta i dagens samling og hva som har vært bra, viktig, lærerikt osv.

Tilbakemeldingsskjema

I gjennomføringsmanualen ligger det også ved et tilbakemeldingsskjema du kan benytte ovenfor deltagerne etter hver samling. På denne måten gir du deltagerne mulighet til å gi en anonym tilbakemelding på hva de opplevde som nyttig og mindre nyttig med dagens samling. Her gis det mulighet for å sette en score på hvert element i samlingen, samt et åpent kommentarfelt. For at skjemaet skal ha noen hensikt er det viktig at du forklarer hensikten til deltagerne, og at dette er en av måtene de har mulighet til å medvirke på ved å gi innspill. Om du for eksempel opplever at en samling er krevende, uten helt å klare å sette fingeren på hvorfor, kan det være du får noen hint

gjennom tilbakemeldingsskjemaene. Her kan du også fange opp endringer i gruppas opplevelse av programmet dersom scoren er høy på de første samlingene og deretter daler, eller om den stiger etter en litt tråd start. Scoren på skjemaene gir på ingen måte noen fasit på hvorvidt deltagerne får utbytte av deltagelsen, men det gir deg som programleder ytterligere en måte å fange opp signaler fra gruppa på. Ved behov kan du bruke innholdet til å tematisere gruppeprosessen med gruppa. Dersom flere opplever gruppedeltagelse som krevende og vanskelig, eller at innholdet ikke svarer til forventningene, vil dette sannsynligvis fanges opp av tilbakemeldingsskjemaene, dersom du har lyktes med å formidle hensikten med dem. Og en videre samtale om «Hvordan har vi det *egentlig* i gruppa?» kan være svært effektiv dersom den faktisk brukes til å lytte og justere kursen når det kommer til hvordan samlingene gjennomføres. Gjennom slike former for medvirkning kan hele gruppa mobiliseres til å sammen ta ansvar for å skape den gruppa deltagerne ønsker å være i. Igjen er konklusjonen: Ikke la manualen stå i veien for de gode prosessene. Om dere opplever at det «går trått» og får tilbakemeldinger om dette fra gruppa vil sannsynligvis «oppvask» og endring alltid være å foretrekke, fremfor å bite tennene sammen og fortsette med «blind» manualpraktisering. Inviter gruppa inn til idemyldringer om hvordan dere kan gjøre samlingen mer attraktive og relevante. Dette handler ofte om «læringsstilen» og ikke nødvendigvis innholdet. Opplever deltagerne seg undervurdert, eller at innholdet har en for barnslig og lett innpakning? Eller er det ønskelig med lettere stemning, bruk av film og musikk for å finne mer levende og relevante eksempler? Kan gruppedeltagerne selv ta ansvaret for å finne en intro eller en isbrekker til ulike tema? Kan dere kombinere noen samlinger med aktivitet eller felles fremstillinger? Oppsummert: Er-Vil-Kan skal være et fleksibelt program. Juster formen etter gruppas foretrukne «læringsstil» og behov! Kreative krumspring kan være gull verdt for gruppa.

Litteraturliste kapittel 4-5:

- Abrahamsen, R. (2012). *Mentaliseringsbasert psykopedagogisk gruppe i rusbehandling*. Kompetansesenter Rus region vest Bergen – Stiftelsen Bergensklinikkene.
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2016022308030
- Barth, T., Børtveit, T. & Prescott, P. (2013). *Motiverende intervju. Samtale om endring*. Gyldendal Akademiske Forlag.
- Benson, J. (2001). Work at the ending stage of the group: separation issues. I Benson, J. (Red.), *Working more creatively in groups* (s. 145–54). Routledge.
- Dixon, L. (2000). Punishment and the question of ownership: Groupwork in the criminal justice system. *Groupwork*, 12(1), 6-25.
- Hansen, G. V. (2014). «Kortprogram Rus» – *Evaluering av et pilotprosjekt* (HiØ Oppdragsrapport 2014:3). Høgskolen i Østfold.
<https://hiof.brage.unit.no/hiof-xmlui/bitstream/handle/11250/273296/Hefte3-2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Heap, K. (2006). *Gruppet metode for sosial- og helsearbeidere*. Gyldendal Akademisk.
- Helgesen, J. (2017). Ny fangebehandling i norske fengsler? Om innsatte rusbrukeres opplevelser av selvbestemmelse og medvirkning. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20(2), 100-116.
<https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-02-0>
- Malt, U. (2019, 11. oktober). Psykoedukativ behandling. I *Store norske leksikon*.
https://sml.snl.no/psykoedukativ_behandling
- Miller, W. R. & Rollnick S. (2013) *Motiverande samtal. Att hjälpa människor till förändring*. Natur & kultur.
- Rotgers, F. & Nguyen, T. A. (2006). Cognitive-Behavioral Therapy Groups for Specific Disorders: Substance Abuse. I P. J. Bieling, R. E. McCabe & M. M. Antony (Red.), *Cognitive-Behavioral Therapy in Groups* (s. 298-323). Guilford.
- Wagner, C.C. & Ingersoll, K. S. (2013). *Motivational Interviewing in Groups*. Guilford.

DEL 3

GJENNOMFØRINGSMANUAL

Av Aage Aagesen og Bjørn Harald Brekke Ander (red.)

I denne delen av håndboken finner du gjennomføringsmanual for følgende samlinger:

IDENTITET	1) OPPSTART	10) FØLELSER	KUNNSKAP
	2) MIN FREMTID	11) HJERNEN: DET VARME SYSTEMET	
	3) MINE VERDIER	12) HJERNEN: DET KALDE SYSTEMET	
	4) RUSEN OG KRIMINALITETENS FUNKSJON	13) KOMMUNIKASJON	KONTEKST
	5) RUSEN OG KRIMINALITETENS KONSEKVENNS	14) NETTVERK: HJELP OG SOSIAL STØTTE	
	6) MINE PRIMÆRGODER	15) NETTVERK: FAMILIE OG NÆRE RELASJONER	
	7) MINE MULIGHETER	16) FYSISK AKTIVITET OG KOSTHOLD	
	8) MIN MESTRING	17) ARBEID OG UTDANNING	
		18) ØKONOMI OG GJELD	
	19) BOLIG OG NÆRMILJØ		
9) INDIVIDUELL SAMTALE	20) INDIVIDUELL SAMTALE: MIN PLAN		
	21) MITT HÅP		
	22) AVSLUTNING OG MARKERING		

Etter hver samling finner du også nødvendige vedlegg som du benytter i gjennomføringen. Oppgavekortene for gjennomføringsmanualen får du tilgang på ved gjennomføring av opplæring i regi av KRUS.

Del 3 av håndboken er tilgjengelig for de som har gjennomført opplæring i Er-Vil-Kan i regi av KRUS.

Se krus.no for mer informasjon om kurs.

